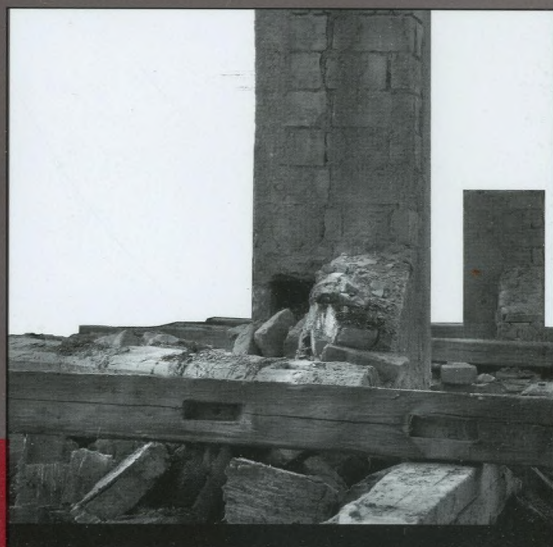

híd

irodaló **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2007
9. szám
szeptember

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXXI. évfolyam
2007. 9. szám
szeptember

Főszerkesztő:

Gerold László
(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János
Bence Erika
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Ózer Ágnes
Toldi Éva
Utasi Csaba
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés/fedőlap:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

Ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

LOVAS Ildikó: Nyárvégi capriccio (novella)	3
BAKOS Petra: A szubjektumképződés Lovas Ildikó műveiben (tanulmány).	11
SZABÓ Szilvia: Két emlékező/önértelmező nő diskurzusa (tanulmány).	36
DANYI Zoltán: A szél jegyzetei (versek)	48
SZŰGYI Zoltán: Fehérben és énekelve (vers)	49
*	
JUNG Károly: Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról (tanulmány).	58
*	
ÖRSI Julianna: Kapcsolatrendszer a nagykunsági és a bácskai települések között (tanulmány)	64
PÉNOVÁTZ Antal: Sorsok, emberek, különös helyzetek... (tanulmány).	76
BORDÁS Győző: Családcímer (dokumentumnovella)	91

KRITIKA

KÖNYV

- BÁNYAI János: Az avantgárd és ami utána következik (Aczél Géza:
[fél]édes hendikep ■ [vissza]galopp) 100
BENCE Erika: Kezdetek és végek (Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony*) . . . 107
KOLOZSI Orsolya: „...a világ mutatványosságátrának kakasülőjén...”
(Takács Zsuzsa: *A megtévesztő külsejű vendég*) 114

SZÍNHÁZ

- GEROLD László: Az oroszok köztünk vannak (Makszim Gorkij:
Kicsik és polgárok – Janusz Głowacki: *A negyedik nővér*) 119

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 124

A számot MIKUS Csaba *Bontott formák* című fotósorozatával illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvállalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2007. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hidepitok@yahoo.com – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YÜ ISSN 0350-9079

Nyárvégi capriccio

Amikor megérkeztem a szigetre, délután négy óra volt, sütött a nap, a város üres volt. Pontosabban nem is láttam, hogy volna város, csak a postára figyeltem fel és a táblára, ami szerint öt kuna egy óra várakozás.

Kihalt volt az utca. Nem is szép. Leültem a járdaszegélyre, és a táskámból előkotortam a telefonszámot. Unott férfihang jelentkezett, kicsit nyafogott, kicsit nyögött, arra kért, határozzam meg a lokációm, hát hogy' a picsába ne tenném, legalább azt tudom, milyen ország: olyan, amelyiknek van postája. Tehát jöjjön a posta elé, ha látni akar. Vagy maradjon ott, ahol van, s én egy óra múlva, addig iszom egy kávét – latte macchiato...

Vagy tudja mit? Leülök ide a postával szembe, piros székek egy közepes kávézóban, hely bőven, egy lélek sem, s ha kitalálta, hol lehetek, ha úgy gondolja, van egy órám – mondtam.

Integet nekem, ha meglát? – kérdezte.

Anyád – gondoltam – hát, persze – burukkoltam –, mindkét kezemmel.

Kinyújtottam a lábam, és a tengert kerestem, számos hajó, jacht mögött ott kéklgett egy kicsit, éppen csak sejteni lehetett. Már megint egy sziget. Úszni csak a partok mentén lehet, messze a központtól, ami a kikötőt jelenti. Mindig elfelejtem, hogy ezért nem szeretek szigetre menni. Igaz, mindent elfelejtek, csak a remegést nem a gyomrom tájékán.

Azt, ugyan, miért nem lehet már kiiktatni? Ezt akarom én megtudni ebben a néhány napban, amit végig fogok aludni a plázson, óh, a plázs, noná, hogy strandra gondolok.

Kifekszem a strandra a fenyők alá, és kigondolom, miért nem múlik el a remegés, amikor negyvennél ezt már beterveztem. Huszonhatnál többnek nem érzem magam, de a gyomor nem lélek, az kussoljon, legyen középkorúan kiegyensúlyozott.

Egy héttel ezelőtt volt a születésnapom, konkrétan megünnepelet engem az egész vajdasági magyarság, noha titokban, csak a Lipták bácsi tudta, a szabadkai fúvósok nyolcvannyolc éves vezetője, azt mondta, érzéssel fújja majd a himnuszt, egy kicsit csak nekem.

Közben az történt, hogy megfordították a színpadot, és a Szent István-napi ünnepség másmilyen lett, mögénk került a tó. Mintha nem kellene belefutni rögtön, olyan volt az érzés, ellenkezőleg, leheverni a partján, és lassan sört kortyolni, miközben hömpölyög a tömeg.

Odakeveredtünk a női strand bejáratához, a férjem a karikaturista barátunkkal leült egy padra, ők jobban szeretik a focit, én a kertvárosi különítményhez kerültem, hosszú asztal, hosszú padokkal, nevetésük túlharsogott minden zajt, zenét, kételyt, halált.

Hogy meghalhatunk konkrétan, ezt most éppen nem tudtam volna elképzelni, veritékes ébredéseim, tehetetlen pislogásom az éjszakába eltűnt, belebukott a tóba, ott szorongtam egy padon, és semmit nem ittam, ne kelljen pisilni menni.

Nekem folyton pisilnem kell.

Amikor visszaértünk a színpad elé, egy Andor nevű színész a *Hair*ből énekelt, és jött belém a remegés, a gyomrom összeugrott, a torkom összeszorult, felnéztem arra a kurva palicsi égre, amit már annyiszor letudtam, anyámmal-apámmal, a kisvendéglővel, a villamossal, az első csókkal, az utolsó sétával, a Bagolyvárral, a bőrkesztyűre égett cigarettával, hagyjuk már a lélek kanyarait – az égről a férjemre néztem, hogy kérek egy sört, mondtam, mire ő azt válaszolta, hogy akár haza is mehetnénk.

Kérek egy sört, majd pisilek az őspark tölgyei között, tán nem felejttem, hogy a lejtőre lefelé kell koncentrálni.

Nem felejttem a zavart, ami az aranyfonál az életemben.

Anyám félt, apám tudja, hogy úgysem lesz másként.

A HTV1 szerint elromlik az idő, húsz fok körüli hőmérséklet várható, ezt írta anyám SMS-ben, amikor a Dinarra rálógó felhők közt kétségbeesve kérdeztem, milyen lesz az idő.

Mintha nem tudnánk mind a ketten.

Míg a kávézóban mindezt végiggondoltam, körülbelül hat perc telt el, pincér nem jött, viszont megállt előttem Richard Gere, és közölte, hogy azt ígértem, mindkét kezemmel integetni fogok neki.

Nekem: Al Pacino, Harvey Keitel.

Richard Gere-t sohasem szerettem, volt egy barátnőm, aki teljesen megőrült érte, most arra gondoltam, vajon mit érezne, ha szembetalálkozna vele, ha ő volna itt a szigeten helyettem, ha ő lenne az író, akit meghívnak egy irodalmi fesztiválra, és egyszerűen ott állna vele szemben az amerikai dzsigoló, alig néhány évvel (hárommal) fiatalabb nála.

Engem a fiatalabbak sohasem érdekeltek. A barátaim szerint ez negyven előtt nem is várható. Majd nem felejték el szólni nekik, hogy az én esetemben ezt a jóslást elbaszták.

Meg kellett küzdenem magammal, hogy ne csak a fogsorom közt szűrjem a szót. Azt hittem, lassabban fog érkezni.

Istenem, hogy csinálták ezt annak idején az írók? A jugoszláv fejedelemség minden részéről érkező írók hogy a csudába' nem futottak azonnal haza? Ugyan mi lehetett a jó?

Richard Gere felesége rokonszenves házigazda volt, legalábbis gyorsabban beszélt, mint a férje. Ittunk a megérkezés örömeire egy fügepálinkát, a magyarok mindig értékeli a jó pálinkát.

Értékeltem.

Miután megtudtam, hol van a legközelebbi plázs, gyorsan elbúcsúztam, és a megérkezés után negyven perccel és a füge édes ízével a számban lesétáltam a komolyabb úszásra alkalmatlan (hosszan sekély vizű) strandra. Tamariszkuszok tövében átöltöztem. Hosszú, zárt vászonruhám alatt, mikor magamhoz értem, sodortam le és fel a melltartókat, bugyikat, nem éreztem már semmit abból, ami egy héttel korábban a tónál akkora lendülettel és elánnal töltött el, csak a fáradtság volt bennem és a letörtség, a sehonnan sem érkező, de kurva nagy magány.

Füst meg forogjon a sírjában.

Éveken át dolgozom magamon, akár egy taknyos munkán, s ide jutok. Eddig. A legjobb atléta módjára, körbefutok.

Hanyatt feküdtem az Adriában. Mint egy fogadalom, ki nem mondott, titkos, szégyenteljes, meg nem engedhető, olyan, amin már illene túl lenni, elfelejteni, kitörölni, a lélegzethez nem engedni, a gyomorhoz nem engedni, az apró nyilallásokat megszüntetni, úgy mosott át a víz.

Mint egy fogadalom, úgy folyt át a lábujjaim között a krki tengervíz. És néztem az eget, és néztem a fenyőket messze a parttól, ahol már nem sekély, ahol már nem látni lefelé, ahova már érdemes lebukni, zúgó fejjel, pattogó füllel szelni a vizet lefelé, megérinteni az aljat, s fordulni meg, igyekezni a fény felé.

Éppen azon gondolkodtam, bukjak-e alá.

Vagy csak heverésszek lustán, benne egy ki nem mondott, titkos fogadalomban. És akkor megláttam az angyalt. A vár/templom/kastély csúcsán hatalmas szárnyakkal és harsonával a szája előtt, a szájában.

Édes angyalom.

„Ágyamba lépek
Istent említek
Isten őriz éjfélig
Angyalok meg reggelig.”

Római katolikus vagyok. A nyakamban lévő láncon arany feszületet viselek. A nagyanyámtól kaptam, mondtam neki, szeretnék. Ideje volna, dédike, azt hiszem, ideje. Még mindig azt gondolom, Isten szeme mindent lát. Iszonyú küszködések árán tudok csak lelkiismeretlen lenni. A fiam tanítgat, jól van, édesanya, nem kell annyira komolyan venni a dolgokat.

Csak lazán, minden oké.

Ezt éppen nem a fiam mondja, de sokat gondolkodom rajta. Hogyan kellene lazán, s ha úgy, akkor miképpen lesz minden oké?

Legyen erre negyven évem, hogy megtudjam, kistudírozzam, hogyan csinálják mások.

A XV. századi városkapu tornyán tehát ott pipiskedik az angyal, 1493 óta fújja a harsonáját. Az angyal alatt várfal, a Frangepán-vár megmaradt fala, eredetileg tömlőc.

A tömlőc az ugyanolyan, mint a gömböc. Kiráz tőle a hideg, majdnem megutáltam emiatt a szó miatt Maupassant-t, azt az édes embert. Várbörtön, ezt fogom írni, amikor majd hazamegyek, és megírom ezt a néhány napot.

Megláttam az angyalt, és rácsodálkoztam a Frangepán-vár erőteljes, bástyaszerű falára, ami eredetileg börtön volt.

Ki a fenét érdekel ez? Már úgy értem, tudom, hogy az egész nem érdekel senkit, úgy, ahogy van, konkrétan nekem is fájna a f.. hmhm fülem az egészre, ha nem volna bennem ez a feszítő érzés, ez az undorító kényszer, hogy megírjam, milyen is volt nekem ezen a szigeten öt napon keresztül, miközben egyáltalán nem azt fogom megírni, még csak nem is fogom érinteni, legfeljebb annyiban, hogy sietek kijelenteni, nem napozok, *én* nem napozok, úszom csak és zenét hallgatok a fenyők alatt, fülemben dzsessz, ez is a fiamnak köszönhetem, kölcsönadta a CD-playert (nem lejátszó: player). Pontosabban rám kényszerítette, mert nem akartam magammal vinni, nem is akartam menni, elment a kedvem az egészszől az indulás előtti napon, azon a páras péntek délutánon.

Ez messzire vezetne.

Nem jártam be a szigetet. Nem mentem be a templomokba, csak egybe, ami útba esett, amire rátaláltam. Amíg imádkoztam, a belgrádi kiadóm és két lánya türelmesen vártak a fehér köveken csúszkálva, vacsora után voltunk.

A belgrádi kiadóm hívott meg, az ő vendége voltam, a XI. Pontes irodalmi fesztiválon egy skót kommunista faszi volt a vendége. A XII.-en meg én, egy szabadkai komoly író, aki ráadásul politikai funkciót is betölt. Egy magyar politikusféle író Szerbiából, aki egy egész regényt írt arról, miért nem szerette Jugoszláviát.

Az irodalmi estemen minderről beszéltem, a pince-kávészó falai római falak voltak, a hátunk mögött egy áldozati asztal, két végén a kő olyan fino-

man volt díszesre tekerve, mint a baracklekváros piskóta. A hallgatóságom fiatalabb része otthonról jött, az elmúlt tizenöt évben mindannyiuknak olyan országa lett, ahol ők hivatalos többségként vannak otthon, vagy miként fogalmaztam, tehát különösen érdekes voltam számukra, a többiek pedig, a '60-as években születettek számára meg az volt a furcsa, hogy nincs bennem sem szeretet, sem nosztalgia, nincs bennem gyűlölet és megvetés, évekig szégyen volt bennem, hogy szétbaszunk életeket, asszisztálunk a szétkúráshoz, de erről akkor és ott nem sok szó esett, inkább az izgatta őket, miképpen tudom én otthon érezni magam.

Sziveri János.

A vendéglátóm, Richard Gere, részt vett a Vihar hadműveletben, a belgrádi kiadóm Londonban töltötte az idejét, az idősebb lánya ott született, a szarajevói író pedig megírta, milyen volt végig Szarajevóban lenni.

Azt mondta a belgrádi kiadómnak az anyja, ha jönnek érted, én meg fogom mondani, hol vagy. De hogyan tehetnél ilyent, kérdezte a fia, hogyan, hiszen a fiad vagyok? Az igaz, de nem tudok hazudni, megmondanám.

So, some years with London Eye. Up and down.

Én tudok hazudni.

Anyám szerint nem tudok, és a könyveimben is azt írtam, hogy nem tudok, és ha gyónnom kellene, amiképpen nem kell, mert a pannonhalmi szerzetes-költő azt mondta, anélkül is áldozhatok (de csak én), akkor is azt mondanám, hogy nem tudok hazudni, de igenis tudok.

Hallgatni. Ami ugyanaz, csak jobb.

Vigyázott ránk az angyal.

Minden este elmentünk egy kávézóba, ahol számos történet és csak egy-egy Bitter istra vagy pohár sör került az asztalra, ez nagyon tanulságos volt, a magyar írók többit isznak, és ez most nem fejezi ki kellőképpen a mennyiségi különbséget.

Utolsó este valaki nem jött el, ezért a szarajevói író olvasott fel a nemrég megjelent kötetéből, majd vita következett, a felolvasás fergeteges volt, a beszélgetés lapos. Rémületesen unatkoztam.

Amikor felmentünk a pincéből a központi térre, s leültünk kicsit a hűvösen langyos augusztus végi éjszakába a márványkút köré, kinéztem a képből, megkerestem a szememmel az angyalt, hallgatott a beste, szájában a harsonával semmivel nem biztatott.

Elindultunk a kávézónk felé, feltámadt a szél, és mindenki engem ugrotott, hogy nem maradok végig velük, hogy hazamegyek, mert városnap ünnepségek kezdődnek, s ott kell lennem, értettem a humorukat, otthon voltam, akár egy másik életben lehettek azok, akik ma is csak azokról az évekről szeretnek beszélni, amikor mindenki otthon volt (lófaszt, mondom én), csak éppen az angyalokkal nem törődött senki, a harsonájuk hangjára

nem figyeltek, nem volt erre idejük, benne huncutkodtak a finom kis kultúrpolitikában.

Ezt most nyíltan lehet. Huncutkodás, maszatolás nélkül.

Velük szemben azonban ott ülnek az augusztus végi éjszakában a Frangepán-vár megmaradt fala mellett, a nyílt tenger fölött a teliholdban azok, akik ugyanúgy szerették azt a fejedelemséget, London, a Vihar, Szarajevó ellenére, és vigyáztak rájuk az angyalok, ránk, hisz itt ülhetünk, őszülve, nem fiatalon, bassza meg a róka, hát ez a helyzet, nem fiatal emberek gyülekezete volt ez, miközben mégis az, mert valami más történik velünk, egy másik élet kezdődött az életünkben, valószínűleg akaratunk ellenére, és én is ott ültem velük, ellenkezve, vitatkozva: én nem szerettem azt az országot. Kisebbségi-ként nekem most jobb.

Ha éppen erről volna szó.

De igazából erről éppen annyira van szó, mint arról, hogy negyven körül már csak váratlanul történnek meg dolgok, s ettől aztán minden nevetős lesz és édes, félelmetes és igaz, reszketős és izgató.

Kivéve, ha a halál.

Későre járt, amikor a szarajevói író egyszerűen azt mondta, elolvasta a novellát, aminek egy részletét felolvastam az estemen. Mielőtt dicsérni kezdte volna, vadul hessentettem a kezemmel, ez is milyen buta szokásom, leszokhatnék már róla, tűrhetném. Néha szeretném. De nem mint író, vagyis úgy is, így is, meg amúgy is.

Édes angyalom.

És voltam-e Goli otokon, ezt kérdezte a szarajevói író, mert ő volt, s pontosan olyan, amilyennek leírtam. Ezt megbeszéltük.

És képzelj, mondta, amikor indultunk volna visszafelé, a sziget egyik zugában hatalmas sürgés-forgásra lettem figyelmes, alattunk egy mélyedésben megannyi fehér ernyő, feszített vásznak, férfiak tömege. Valaki a társaságunkból felkiáltott: pornóforgatás! Erre a sziklákon heverő, agyonkent, fénylő testű nő felháborodottan kiáltott vissza: art, art!

Ezt akartam megírni, mondja az író, érted, csak ennyit, a borzalom miképpen alakul át, ha egyáltalán, meg a napsütést, a fákat. És annak az öreg történelemtanárnak az arcát, aki az útvezetőnk volt, három évet töltött ott, az ő arcát, a tekintetét.

Leginkább azzal küzdöttem hat-hét éven keresztül, hogyan írjak a háborúról, mert nincs rá erkölcsi jogom, a borzalmat és szenvedést, a szarajevói villamosban utazóknak az orvlövészekkel szembeni kiszolgáltatottságát miképpen érintsem meg, amikor hallgatni nem lehet, de a beszéd szégyenbe fordul. Mondtam erre én.

A szarajevói író szerint ha a szenvedésről írunk, akkor csakis úgy lehet, ha utánajárunk, és tényekkel igazoljuk.

8 Ezzel nem értettem egyet.

Aztán megemlíttem Ouřednik *Europeana* című kötetét, mint a borzalmak leírásának mestermunkáját.

Ő is azt említette. Éppen fordítva. Mert abban az áll, hogy a kommunista országokban az alacsonyabb rendű egyének sterilizálásához elegendő volt egy orvosi ajánlás, s Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában suttyomban sor is került albán és roma nők sterilizálására, mert ezen országok kormányai úgy vélekedtek, hogy az albánok és a romák aránytalanul elszaporodtak a szocialista táborokban.

És erről ő nem hallott, ez nincs bizonyítva, akkor tehát nem írható le, mert félrevezető, mint az egyik író, aki azt írja, hogy miután az egyik muzulmán faluból a férfiakat elhurcolták és leölték, a szerb katonák visszajöttek a feketébe öltözött, jajveszékelt asszonyokért, láncra kötött kutyáik tetemét az éhes disznók falták fel.

A telihold szinte teljesen beragyogta az eget, mi pedig hihetetlenül jól vitatkoztunk, annál is inkább, mert erkölcsi alapállásom az övével teljesen azonos, viszont a művészet, az irodalom nem lajstrom és nem jegyzőkönyv.

Miért váratlanul történnek a dolgok?

Nem sokkal a Goli otokon tett kirándulást követően a szarajevói rádióba ment, ahol egy bemutatón kellett részt vennie. Meséli. Egy asszony éveken át kereste a fiait, járt egyik föltárt tömegsírtól a másikig, míg egyszer a kezébe nem fogott egy állkapcsot, vagy annak csak egy darabját, s mondta: ez az én fiam. A vizsgálatok bebizonyították, hogy igazat mondott. Az ő élete, az ő története került hangszalagra, annak a bemutatója volt a rádióban, ahová az író kicsivel korábban érkezett, hát fölment a vezérlőbe, ahol a technikus megkérdezte, akar-e egy jó kis pornót látni. Érthető módon nem volt erre hangolva, de a technikus sietve közölte, hogy ez nem akármilyen fölvétel, ebben bizony a híres S. kisasszony szerepel. Az író leballagott a terembe, elfoglalta a helyét a gyászoló anya mellett, s amíg annak zuhogott a hangja a teremben, férfiak váltották egymást a vezérlőben, cédékkal, pendrive-okkal és csak másoltak, másoltak, másoltak...

Ez is azt mutatja, hogy a borzalmat nem lehet mindig...

Azonban nem fejezhettem be a mondatom, mert fél füllel a nevem hallottam, a mellettünk ülő užicei tanárnő megkérte Richard Gere-t, a házigazdát, lépjen már közbe, nagy vita van kikerekedőben. Elhallgattam. A szarajevói író követelte, folytassam, mondtam, talán mégsem. Richard Gere megkerülte az asztalt, odaült mellém a kőpárkányra. Nem vitatkoztunk. Mondtam.

Azonnal beszéljessünk tovább, mondta az író. Richard Gere zavarban volt, egyedül ez volt jó abban, ahogyan véget ért számomra az irodalmi fesztivál.

Mert természetesen felálltam az asztaltól, kifizettem az italmat, és búcsúzni kezdtem. Richard Gere és a kiváló szarajevói író ott álltak az asztal mellett a fényes fehér köveken, toporogtak, hiszen a mondatainkat valaki ledobálta a kőfalról, az angyal szárnya megrebbent.

Reggel nyolc óra volt, amikor elindultam a szigetről. A hídon még nem éreztem a remegést a gyomromban, Zombor alatt sem. Azt hittem, megoldottam a legfontosabb kérdést, a *Három adomány*, az úszás, a szundikálás segített.

Valóban. Azóta állandósult a remegés és a mezők illata az orromban.

A szubjektumképződés Lovas Ildikó műveiben

Részletek

A szubjektum urbanisztikája

Szellemi földrajzot térképezni, a város épületei közé kifeszíteni a szellemi magatartás meridiánjait úgy, hogy a megszótt necc egyformán boruljon minden jeles emberünk fejére. 'Univerzális embersors jelenségei' ebben a városban megfogalmazva. (Szabadkáról, 62)

Ha egy szöveg számol azzal, hogy olvasója az énelbeszélést alakzatként értelmezi, azaz retorikailag és nem pragmatikailag érti a grammatikai Ént, úgy a legkülönbébb befogadói kalandokba invitálja olvasóját. Ha a szöveg az olvasó belépését a szöveg terébe mintegy előre kódolja, azaz az olvasás alakzata részévé válik, visszaíródik a szövegbe, a mégoly figyelmes és önreflexív olvasás is elbizonytalanodik, a bejáródott olvasási stratégiák majdhogynem hasznavehetetlennek bizonyulnak, azok folytonos *felülolvasására* kényszerül a befogadó, aki ennek révén a szövegben önmagát is olvassa, önnön olvasói szokásait, befogadói habitusát, szövegértelmezési eljárásait is vizsgálatnak veti alá. Ezen többszörösen reflexív olvasásmód azonban ahelyett, hogy világosságot gyűjtana, az olvasót egyre mélyebbre vonja a szöveg örvényébe, ahogy egyre közelebb kerül a textushoz, ahogy látszólag egyre többet tár fel belőle, tulajdonképpen egyre inkább távolodik mindenféle, legalább időlegesen vagy hipotetikusan szilárdként megjelölhető értelmezői pozíciótól. Például Van Gogh festményeit szemlélve lehet hasonló befogadói élményben részünk: ha túlon túl közel merészkedünk, már szinte képtelenek vagyunk látni a festményt, olyannyira szembeütköző a piktúra; csak az egymásba szakadó, egzaltált, kavargó ecsetvonások sodrásában tévelyeg tekintetünk, míg ha valamelyest eltávolodunk, hátra lépünk (meghátrálunk?), a színcapások rengetegéből kibontakozik a kép. Dolgozatomban a vizsgálódás középpontjába egy olyan nyitott szöveget állítottam, amely az olvasó bevonásával, önmaguktól folytonosan elkülönülő olvasatok lehetőségének fenntartásával

operál, de még inkább azzal a hatással, amelyet az ezen olvasatok nyomán formálódó olvasói tapasztalat elbizonytalanodásként, magára hagyatottságként, idegenségként érzékel.

A *Meztelenül a történetben* olvasása során megtudtuk, pontosabban felidéztek vagy ismét megtanultuk, hogy amikor az értelmezés színleg válaszút elé kerül, tulajdonképpen már *post festum* van: mindig már egy előzetes döntés után. „A szöveg mint dolog sohasem mint olyan, hanem mindig csak egy bizonyos meghatározott módon adott, amely módot a szöveg megértésének elősegítésére kiválasztott vonatkozási rendszer hozza létre.”¹ Ugyan elemzésünknek a szövegben megképződő szubjektumok létmódja, létrejötte, illetve elsősorban létrejövésének folyamata volt a címben előzetesen megjelölt tárgya, a megértés „elősegítésére kiválasztott vonatkozási rendszer”, minthogy legfontosabb alapvetése, hogy a szövegre mint a kommunikáció terére tekint, a szövegben képződő szubjektumokon (amelyeket az aktuálisan vizsgált kontextustól függően hol a 'fiktív narratív én', vagy Ricoeur² nyomán a 'narratív identitás', illetve a magyar fordítás szerint az 'elbeszélte azonosság' megnevezésekkel illetek) kívül az elemzés körébe vonta a szöveg révén megképződő identitásokat: azt a szuper-extradiegetikus (Genette) narratív identitást, amely sehol másutt, csak a szöveg szervezettségében nyilvánul meg, valamint az olvasó szubjektumot, azaz az olvasás aktusában létesülő 'Én(ek)'-(e)t is. Véleményem szerint arról, hogy a *Meztelenül a történetben* paratextussal jelölt szövegtest miféle szubjektumelméleti implikációkkal bír, csakis a felsorolt identitások létrejöttének együttes vizsgálata során szerezhetünk ismereteket.

Olvasatom Michel Foucault, Jacques Lacan és némileg Richard Rorty szubjektumelméleti nyomán konstituálódott. A szövegben megképződő szubjektumokra mint folytonos elmozdulásban lévő narratív entitásokra tekintek, amelyek totálisan intertextuális meghatározottságúak. A regény narratíváinak elemzése során törekedtem annak feltárására, miképp jelentkezik és kristályosodik ki a narratív 'én'-ekben a nyelvi megelőzőség tudata, és miféle következményei vannak e tudásnak. A regény globális struktúrájának mint alakzatnak az olvasása során pedig azzal szembesültem, hogy egy ilyen olvasat dekonstruálja a narratív identitások különféle választásait, ekként egy, a narratívákban megképződő szubjektumokétól eltérő szubjektumfelfogást közvetít. A regényszöveg maga olyan textuális labirintust alkot, amelyben értelmezői választásaink már mindenkor preformáltak a labirintus rendszere révén.

¹ Iser 2001. 153.

² Ricoeur 1999. 373. és tovább

Az olvasás válsága...

A regény két narrátor szövegeiből tevődik össze: egyszer az író/Imola és egyszer a kórház elmeosztályán dolgozó pszichiáter nő narratívájából. Mindketten válságban vannak, s mindkettőjük válsága leírható az olvasás válságaként. A pszichiáter nő úgy véli, azért képtelen páciensei problémáinak megértésére, mert nem ismeri a megfelelő *kódot*, s azért bocsátkozik történeti kutatásokba, olykor pszichoszociológiai és szociolingvisztikai kitérőkkel, mert azok a keresett kód fellelésével kecsegtetnek. Mivel a páciensek „legkisebb közös többszörösét” a téridőben, a város kronotopikus alakzatában leli fel, ezért a város kórház történetéből, a város sajátosságaiból, azaz a városhoz kapcsolódó történetekből, ezen történetek olvasása révén próbálja kihámozni azt a szuperkódot, mely majd kulcsa lehet az osztályon kezelt női betegek számos hasonlóságot mutató lelki zavarainak. Egy olyan narratív sémát keres, amelyben egységesen feldolgozhatóvá, elbeszélhetővé válhatnak ezek a problémák. Rögeszméjévé válik, hogy létezik egy olyan (meta)diskurzus, amelyben elmondhatóvá válik minden, a pácienseket érintő torzulás eredője. Ebbe belebonyolódva a téridőt és önmaga belső téridejét mint egymást tükröző alakzatokat ismeri fel, miáltal a kutatás személyes téttel terhelődik. Egyre sürgetőbbé válik a feladat teljesítése, és egyre inkább ellehetetlenül. Azok a diskurzusok ugyanis, melyekre kutatása során rálel, vagy amelyek rátalálnak, mint a szinte kezébe erőszakolt könyv vagy Amál néni meséi, mind éppen azt tematizálják, hogy ha létezik is ilyen diskurzus, az önfelszámoló jellegű. A pszichiáter nő pedig képtelen annak felismerésére, vagy talán elutasítja annak belátását, hogy egy önfelszámoló diskurzusról szóló diskurzus maga nem önfelszámoló, azaz éppenséggel lehet rendező erejű is.

A 'pszichiáter nő'-ként jelölt narratív identitást olyan befogadóként ismerjük meg, aki, részint az analitikus gyakorlat követelményeinek, részint saját, belső meggyőződésének – „...a szavak jelentésében, valóságfedezetében állandóan kételkedem.” (25) – engedelmeskedve úgy kísérli meg végighallgatni páciensei elbeszéléseit, hogy eközben mindvégig fenntartsa távolságát az elbeszéltektől. Tudja, hogy:

Nem itt és nem mi segítettünk rajtuk, csak asszisztensei voltunk az időnek, ápolói a felejtésnek. [...] Csak egyet tehattünk: végighallgattuk őket. (49)³

Azonban miközben a páciensek az analízisben feltárják személyes élet-történetük legsötétebb bugyrait is, életük ellehetetlenüléséről, kilátástalanságáról beszélnek, „mindent” elmondanak, a pszichiáter nő egyre kevesebbnek találja ezt a „mindent”, fel akarja lelteni azt a televényt, amelyből ezek a vallo-

³ A csak oldalszámmal jelölt idézetek a regényből származnak.

mások szárba szökkentek. Úgy véli, a „mindent” elmondás pusztító hatású, pedig „Nem elég mindent elmondani. Nem elég vallani, mentegetődzni is kell.”⁴ – mivel a mentegetődzés, mint Paul de Man további fejtegetéseiből kiviláglik, ha valóban felmenti a vallomástevőt, fölöslegessé teszi a vallomást – és önrombolóvá a diskurzust. A páciensek azonban nem mentegetődznek, az általuk létrehívott diskurzus korántsem önromboló, sőt, éppen a regényből vett fentebbi idézet értelmében ön-építő: a kimondás, az elmondás, de legfőképp a meghallgatottság eseménye hozzásegíti őket szétzilált szubjektumuk rekonstrukciójához.

Ennélfogva a városban élők problémái mégiscsak elbeszélhetők, feldolgozhatók, mégpedig a kilátástalanság tragikus diskurzusában. Ez a narratív séma viszont egy olyan belső horizontot hív életre, amelyben a város által magyarázódik a város, a kilátástalanság tehát nemcsak tartalma az elbeszéléseknek, de rendező elve is, amennyiben éppen az szervezi ezen történetek diskurzusát, hogy az elbeszélők nem látnak ki a városból, kilátás nélküli a perspektívájuk, azaz „perspektívátlan perspektíva”. A tárgyalt szövegvilág tágabb horizontjában ugyanez a felismerés *A másik történet* egyik prózájában is megfogalmazódik:

Innen a nyugtalanság, a kevés irigység, ahogyan a győri vár volt piac-terére gondolkodok, mert bár kopár és betonozott, de van levegője, *látta*. (*A győri őzike*, 53, kiemelés tőlem)

A „perspektívátlan perspektívában” ismét a teljes kép átlátását, egyáltalán, meglátását ellehetetlenítő túl-közelség tér vissza, mely valóban lehetetlenné teszi a pszichiátertől által keresett szuperkód, egy biztos nadír kijelölését, viszont mégiscsak felkínál egy, ugyan omlatag, mert homokon és betemetett vizeken alapuló, pillanatonként változó talppontot. A szöveg homodiegetikus (Genette) narrátorai éppen erről a mozgásban lévő pontról beszélnek, különféle módon tükrözve e hely illékonyágát. A pszichiátertől azonban, aki elveszíti/feladja kezdeti, a professzió által megkövetelt részvétlenségét, úgy lép bele ebbe a diskurzusba, hogy eközben mindvégig megkísérli fenntartani, még önmaga előtt is, kívülállósága látszatát, főként az éppen elhagyott/elárult pszichoanalitikus diskurzusból építkezve. Az azonosulás szükségyszerűen felszámolja az analitikus-befogadói pozíciót, és megsemmisíti azt az olvasói tekintetet, amelyben a páciensek történetei még mint lezárt, totális egészek létezhettek.

Az 'Imola'-ként jelölt fiktív narratív én személyes krízise szintén leírható az olvasás válságaként. A pszichiátertől ellentétben azonban vágya nem az olvasóvá, de az olvashatóvá válás: a Másik figyelmére vágjuk, ebben gondolja

el olvashatóként önmagát. Eközben ő maga ír, mégpedig, amint ezt gyakorta hangsúlyozza, történeteket ír, azaz *újrólvas* és *értelmez*. A saját életeseményeit is narratívába emelő történetek révén önmaga olvasójává válik, az írás által újrólvasva, értelmezve, egyszersmind: teremtve meg önmagát.

Az események magukban sohasem hozzáférhetőek, csakis az emlékezés kognitív folyamata révén, azt viszont már mindenkor meghatározzák és irányítják az emlékező szubjektum által hozzáférhető, azaz a benne kulturálisan kódolt narratív sémák. Ezek a narratív sémák mind a spontán, mind a szándékolt emlékezés nyelvbe emelésének folyamatára kihatnak, csakis rajtuk keresztül válnak elérhetővé az események, amelyek mindig már interpretált formában érkeznek meg hozzánk. Az emlékezés folyamata ekként egyenlítődik ki az olvasással, az emlékek elbeszélése pedig az újrólvasással. Imola tudja, hogy az írás, illetve „a benne dübörgő szöveg” révén újrólvasójává vált önmagának, és ezt megelégtelve azt kívánja, bárcsak szakadna meg benne a „történet fonala”. Arra a csöndre vágyik, amelyben lehetővé válna a számára, hogy engedelmességen egy hang hívásának, és válaszként létezzen. A válaszként értett létezés tekinteti az egyedüli értelemmel bíró létmódnak, amely a kommuniót, azaz az együttlét értelmében vett valószínű kommunikációt szavatolná, míg szerinte „A történetek tánca magányos tangó.” (81) Ezt az általa lényeginek tekintett magányt kívánja feladni, azonban képtelen kitartani egy éber és várakozásteli csöndben: már a hívás megérkezése előtt kész válaszként létezik. Míg ő a Másik hangját vágyja, éppen ennek a Másikra irányuló vágnak a sürgetésében léte *feleletté* transzformálódik, amelyhez a Másiknak tulajdonképpen a megfelelő kérdést kellene megtalálnia.

Egy elkölcsonzött mondat („Az a nyílvessző, amelyik célba talál, minden mást elkerül.” 5), amelyből a szöveg egyik visszatérő, és a narratív én egyik öntükröző motívuma sarjad, válik ezen létmód metaforájává, és Imola önértelmezésének egyik kódjává:

Olyan vagyok, mint egy fegyver: egy íj és egy nyíl. Megfeszülök, célt választok, elérem, elernyedek. Pontosan, céltudatosan haladok a kívánt irányba. Ha remegni kezdek, simogatolózni, oda a szöveg poétikai alapja. Emiatt állandó rettegésben élek. Ellentmondás ez, jól tudom, a rettegésemnek is ez az alapja. Szeretném lassan élni az életet, megsimogatni az utamba kerülő dolgokat, kívárni reakciójukat, de nem lehet, mert a szöveg belülről arra kényszerít – néha majdnem szétrobbant –, hogy siessek, mohó legyek és határozott, akaratos és követelőző, kikutassam mindennek az okát, letisztázzak mindent, hogy nyugtom legyen, és írassak. Megírassam. (7)

Ezek a mondatok azonban már a visszatekintő-elbeszélő narratív én ön-reflexív megjegyzései, tehát nem az elbeszélés tárgyát képező múltbéli én önismeretét közvetítik. Arról, talán, legalábbis a múlt idejű állítmányok ezt szeretnék velünk elhítenni, hívebben tudósítanak a következők:

(A)mint beszédre nyitottam a szám, megfeszültem, akár egy íj, célt választottam, és minden szavam abba az irányba sűvített, történeteket beszéltem el ahelyett, hogy mondatokat mondtam volna... (7)

Az énelbeszélő eszerint 'történet' alatt egy célirányos, lezárható és totalizálható struktúrát ért, amelyben éppen lezártágánál és totalitásánál fogva nem lehet helye senki másnak, hisz „A történetek tánca magányos tangó.” (81), míg a 'mondat'-ra úgy tekint, mint olyan megnyilatkozási formára, amely megnyitja a teret, lehetőséget teremt a Másik belépésére, azaz megszólalására. Amennyiben a narratív én megszólalásai történetek elbeszéléseibe, azaz a szöveg metaforikus szóhasználatából kiindulva: írásba torkollanak, az elvezethet a történetek megszakadása iránti vágy mélyebb megértéséhez.

Hogy a Másik felleli-e a választ, illetve, lényegében, hogy egyáltalán felismeri-e a válasz helyét, érzékeli-e a hívást, annak szintén az írással összefüggő egzisztenciális tétje lesz:

Segíts nekem, érints meg, hogy tudjam: vagyok akkor is, ha nem írok. (9)

A mondat retorikailag olvasott grammatikai Te-je azonban árulója lesz a mondat szemantikai kódjának, ugyanis a megszólításban már kimondásra kerül az egyik buberi „alapszó”, az Én-Te, miközben a mondat maga éppen ezen alapszó kimondhatóságát kéri. Feltárul ezáltal a megszólaló szubjektum zavarának eredete: ő már megelőlegezte ezen szavak kimondásával azt az odafordulást, amely a mondat 'tartalma' szerint éppen a Másik segítségével válhatna lehetővé. „(A)z írás a magányossággal járó veszedelmeket csillapíthatja. Mindent, amit elkövettünk vagy kigondoltunk, felkínál egy lehetséges pillantás számára. [...] Azt a kényszerítő erőt, melyet a viselkedés során a másik ember jelent a számunkra, a lélek belső rezzenéseiben az írás kelti.”⁵ Az írás során is odafordulás történik, megszólítás és hívás. Imola a szöveg tartalma szerint az írás során tapasztalt magányosságot szeretné feladni a Másikhoz való odafordulása révén, azonban ez az odafordulás megint csak szükségszerűen az írás alakzatát ölti fel, ekként a Másik már mint az átfogó pillantás eredete tételeződik benne: jóval előbb, mintsem a Másik egyáltalán felismerhetné a hívást. „Ez az a holtpon, amely a szeretett személy helyzetét meghatározza: a másik lát bennem valamit, és akar tőlem valamit, de nem adhatok neki olyasmit, ami nekem nincsen – vagy Lacan megfogalmazásá-

ban, nincs kapcsolat aközött, ami a szeretett személynek van, és aközött, ami a szeretőnek nincs.”⁶

...az elbeszélés válsága

...végül is enyém ez a történet, nem? (Porkirályok, 104)

„Nem szeretném, ha feljegyzéseimet bárki felhasználná, de el kell mondanom...” (18) Az általunk a 'pszichiáter nő' metaforával jelölt narratív identitáshoz kapcsolódó szövegek a pszichiáter nő jegyzetei: vázlatos klinikai esettanulmányok, azokhoz kötődő megjegyzések, kommentárok, majd a jegyzetelés (amely magnószalagokon rögzített beszélt anyag lejegyzése) tényére történő reflexiók, a jegyzetek készítését motiváló szándék többszöri megfogalmazása, majd megkérdőjelezése, eleinte célorientált, majd célja(té)vesztett projekt munka. Ennek során a narratív én előbb páciensei lelki bántalmait igyekszik feltárni, hogy innen egy általános, a város tere és ideje által meghatározott kórisme feltételezéséig jusson el:

...mindez talán csak ebben a városban és ezekben az időkben van így. (24)

(A)z a meggyőződés kezdett kialakulni bennem, hogy olyan jelenségről van szó, ami nem általánosítható, inkább helyhez kötött, ehhez a városhoz. Kezdttem azt hinni, hogy Szabadkán másként alakulnak a dolgok, az itt élőkön nincs segítség. (41)

Egyre inkább úgy hiszem, csak azért gondolkodom így, mert ebben a városban élek. Félek ettől a várostól. (95)

Amit a pszichiáter nő kuhni értelemben 'anomália'-ként észlel, mint ami „valamiképpen megsérti a paradigma által indukált elvárásokat”⁷, az az előbbi kötet (*A másik történet*) olvasatával felvértezett befogadó számára már nem mint anomália, de mint egy alternatíván létező paradigma bontakozik ki. A történeti múltban játszódó novellákban felbukkanó, a város jellemzésére tett kísérleteken túl, mint amilyen a következő:

Ő (Krámer [a pszichiáter nő] stb.) nem tudja, hogy hatvan évet leélni egy városban még nem fátnak, de ebben a városban bizony az. Megmérgeződik a lélek, darabokra törnek az akarata... (Krámer kabátja, 8)

most elsősorban azokra a szövegekre utalnék, amelyek az elbeszélés (kilencvenes évekbeli, hátsországi) jelenében kaptak helyet, mint a *Szabadkáról*, az *Egy bizonyos idő*, a *Csak ez a hó* és *Az üveggolyó is homokból van* címűek. A

⁶ Slavoj Žižek 1997

⁷ Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

pszichiáterő azonban nem olvasta *A másik történetet*, csakis a sajátját. Ebben pedig a pszichoanalitikusi gyakorlata során használt beszéd- és megközelítés-mód (diskurzus) egy fordulatával, amelyben az analízis cselekvő szubjektuma önmagát az analízis lehetséges tárgyaként ismeri fel, azaz egy (a kezeltekkel) közös szituátság feltárása révén a pszichiáterő eljut annak belátásáig, hogy lévén maga is e kisváros lakója, maga is e kronotoposz „foglya”, azaz maga sem mentes annak hatásaitól. Ekként szembesül azzal, hogy a betegek elbeszéléseihez kialakított olvasásmódja a saját ön-olvasását is meghatározza, azaz immár önnön analízisének tárgyává vált. Szempontunkból ez azért jelentős, mert ekképp a vizsgált énelbeszélő, aki alanya és tárgya tehát mind az analízisnek, mind pedig az elbeszélésnek, reflexióiban e megkettőzöttséget visszaírja az elbeszélésbe.

A regény páros fejezeteiben kibontakozó narratíva, melyet egyelőre egysegesen a pszichiáterő narratív identitásához kötünk, az elbeszélteket folyamatosan rögzíti, lineárisan haladva a cselekménybonyolítással. Az időbeli távolság a történetek megalkotása és a történések között viszonylag csekély, helyenként látszólag éppen semmi: a narratív identitás önmagáról tett kijelentései jelen idejűek. Mivel többször történik utalás arra, hogy a pszichiáterő magnószalagokon rögzíti monológjait, ezen utalások kontextusában azok írott formája, még ha megtartja is az énelbeszélés jelen idejét, már egy időbeli távolság beiktatódását implikálja. A magnószalagok transzkripciója során ugyanis a narratív én mintegy szűrőjeként saját szövegének döntéseket hoz afelől, mit és miként jegyezzen le, ily módon működésbe lép egy szervező és szerkesztő elv. Ennek terében átkonfigurálódnak a jelen idejű kijelentések, afirmativitásuk történeti távlatot nyer.

A lejegyzés aktusára való utalások és a szöveg írásbeliségének hangsúlyozása éppen *az írást mint írást* teszi transzparenszé: a narratív identitásnak kölcsönzött arc ezen diskurzív alakzat révén elfedi a 'kölcsönzést', és egy igen komplex hallucinációval tölti fel az arc hiányának helyét. Mert ha olvasóként tudatában is vagyok annak, hogy egy kölcsönzött hang forrása felé fordul figyelmem, egy olyan hang felé, amely 'általam' szólal meg, amelynek 'én', a befogadó adok arcot, akkor is, miközben 'én' az én-elbeszélő lehetséges pozícióit igyekszem feltárni, és ezzel szemantikai mozgása terét behatárolni, megfelelkez(het)em róla, hogy 'én' adok hangot e beszélőnek, 'én' adok arcot e hangnak. Az olvasó ölnolvasásának részét képezheti, hogy folytonosan szem előtt tartja, hogy a szöveg számít rá: ha nem olvassa, néma, ha olvassa, az olvasásban hangot nyer. Viszont az, hogy ez a szubjektum éppen írásban hozza létre önmagát, illetve, amint mondtuk, megkettőzöttségét visszaírja az elbeszélésbe, az extradiegetikus olvasás egy további vakfoltjának megképződését eredményezheti.

Az általam 'Imola'-ként vagy helyenként 'író'-'ként aposztrófált fiktív identitás narratívája a regény páratlan számú fejezeteiben bontakozik ki. Ezekben a fejezetekben előbb hol egy énelbeszélő, hol egy auktoriális elbeszélő nyilatkozik meg, hogy később az énelbeszélés domináljon. A dialógusra készített szöveg ezekkel a narrátor-váltásokkal már a kezdet kezdetén elbizonytalanít afelől, ki beszél – és kiről. Az énelbeszélés auktoriálisra váltása alátámasztja, szinte kihívja a Paul de Man⁸ tanultak szerint konstituálódó olvasásunkat, melynek szellemében már a kezdetekkor feltételeztük, hogy az elbeszélő és a megélő én nincsenek egzisztenciális kapcsolatban. Ugyan a későbbiekben már alig akad példa efféle narrátor-váltásokra, mégis törekszünk majd mindenkor szem előtt tartani az elbeszélői elhatárolódás ezen kezdeti gesztusait.

Ezekben a szövegegységekben az elbeszélés az elbeszélt eseményekhez képest való időbeli távolsága többnyire szövegszerűen reflektált. A narratív én „ír”, az íráshoz való viszonya azonban problematizálódik a narratív én önmeghatározási kísérletei, illetve ezen kísérletek kudarca miatt. A kudarcok viszont újra az íráshoz vezetik (vissza), azaz hogy az íráshoz mint a kudarcok újraolvasásához:

Így történt, hogy mindent elveszítettem.

Ez az utolsó mondat nagyon fontos. Megismétlem. Így történt, hogy mindent elveszítettem. És ha minden, ami megtörténik, egy történet, akkor ez egy történet. A vesztesége. (11)

Azaz az elbeszélés történeti pillanatából visszatekintve éppen az elbeszélő hangra való rátalálás folyamataként válnak elbeszélhetővé a történetek.

A regénybeli íróőnek egyszerre kell a történet általi mindenhatóság, és a szabadulás a történet fennhatósága alól. Számos időbeli ugrás, előre- és visszautalás tudatosítja, hogy a lezajlott kognitív processzusok immár egy elbeszélői szubjektum fennhatósága alatt rendeződnek befogadhatóvá, amely szubjektum az énelbeszélői és az auktoriális elbeszélői pozíciók közötti játék révén elkülönül a narratív éntől, és olvasható alakzatot ölt.

(még egyszer) Ha egy történet azt az eseményt dolgozza fel, amelyet a narrátor a történet megszakadásaként ismert fel, úgy az „arról írok, hogy nem tudok írni” paradoxona is az olvasói figyelem terébe kerülhet. Ez a paradoxon az írásban fogan, de éppen írásbelisége tárja fel látszólagosságát is, mivel az írás időbelisége folytán az írni-nem-tudás kimondásakor az elbeszélő identitás már mindig egy utóbbi helyzetből 'beszél', perspektívája ezért retrospektív, miáltal az időbeli eltérés igazságértéket kölcsönöz az írás ellehetlenedéséről szóló írásnak. Látszólagos még azért is, mert, mint azt már

⁸ Paul de Man 1996

előfeltevéseinkben beláttuk, a narrátor fiktív figuráját érintő probléma nem feltétlenül az elbeszélő problémája is egyszerre mind.

Annyira óhajtottam a távolságot, hogy kétszeres hazugságot gondoltam ki: védőövezet az érzéseim ellen: történetnélküliséget hazudtam és azt, hogy beszélek erről. A valóságban azonban éppen olyan voltam, mint azelőtt. Tele voltam történetekkel [...] és nem tudtam írni. [...] Amikor rádöbbsentem arra, hogy nem segítek magamon, de még azt is kockáztatom, ami számomra a legfontosabb, a történetet, ezt írtam:... (47)

Amint arra már a pszichiáternő narratívájának elemzésekor utaltunk, a *Meztelenül a történetben* szövegszerveződése nemcsak az aktuális megszólaltatással (hang-kölcsönzéssel) számol, de a retorikai olvasást választó olvasóval is, aki kitartóan alakzatként olvassa a narratív ént. A szöveg terébe ugyanis belép egy időben később megszólaló hang, amely mintegy társul szegődik ennek az olvasónak, együtt 'olvassa' vele elmúlt 'én'-jeit, kommentálja őket, előre- és visszautalásokkal viszonylagosítja az általuk elmondottakat stb. Ez a hang azonban megint csak a prosopopoiia szülötte, és éppen saját elbeszéltségét leplezi. Az énelbeszélő narratív identitása elkülönül az elbeszélő narratív identitástól, viszont az extradiegetikus olvasónak ezt nem elégséges mindössze felismernie, hanem a differenciában teremtődő *hészagot* is olvasnia kell: *résen* kell lennünk.

A válság helye...

A történet fonalának megszakadása, mint már elmondtuk, nemcsak az írói alkotásképtelenség veszélyét rejti magában, hanem az identitás elvesztésének lehetőségét is. A történetek elbeszélése révén keletkező narratori elbeszélő hang tulajdonképpen önnön visszatérését beszéli el, illetve visszatérése éppen az elbeszélés folyamata révén válik lehetségessé: a történet fonalának újra-fellelése azonosul az identitás újraalkotódásával, illetve megszilárdulásával. A regény ezen narratívája eszerint tekinthető az írás általi ön-értés kísérletek elbeszélésének és eredményének is.

A pszichiáternő a pszichoanalitikus diskurzus által kijelölt szilárd pozícióját adja fel, a megértés diskurzívan kijelölt helyét cseréli fel szándéka szerint éppen a megértés kedvéért egy teljességgel bizonytalan helyre, egy kijelölhetetlen, pontosabban egy csakis folytonosan elmozdulásban lévőként jelölhető talpontra, amelyet egy számára kiismerhetetlen tropologikus helyettesítésekből álló, lezárhatatlan textuális rendszer hálója tart.

Az író (Imola) és a pszichiáter is bizonyos értelemben a Schmeling⁹ által a mitológiai hagyományból szublimált „daidaloszi hős” típusához tartoznak: ellentmondásos alakok, akik esetében a szabadulás és az önmegsemmisítés szorosan összekapcsolódik. Az író számára a vélt szabadulás a történet fogságából az íráson, azaz történetek elbeszélésén, tehát a történetekbe való belebocsátkozáson keresztül vezet, míg a pszichiáter a város tébolyának megértését azzal kezdi, hogy magán is konstatálja a téboly jegyeit. Az a tekintet, amellyel ő összefogja a Másikat, amelyben a Másik felismerheti önmagát, most önmagát keresi a Másikban, mégpedig azt a helyet, ahonnan ő olvashatóvá válhatna, ahonnan felismerhetné önmagát. Egy biztosan kijelölhető pont után kutat, azonban a narratívájába beépülő intradiegetikus (Genette) narrátorok elbeszélései egyre távolabb sodorják egy ilyen pont felérésének lehetőségétől.

(*a könyvtári példány*) Az első, a pszichiáter narratíváján belüli elbeszélés egy idézet, mégpedig egy teljes könyv idézete. A könyv szerzője és címe a regény olvasója előtt ismeretlen marad, így szövege a regény fiktív világában önmagát jelöli. Ez a „talált szöveg” szintén énelbeszéléses, így a kettős hangadás révén a regény olvasója és a pszichiáter tulajdonképpen megosztanak egy tapasztalatot, egy olvasmányélményt. Befogadói pozícióik eltérősége folytán ez azonban inkább fokozza, mintsem csökkenti a köztük lévő távolságot, megerősítve az olvasóban a 'pszichiáter'ként jelzett narratív én fikciós voltának tudatát. A „talált szöveg” által számos alkalommal megszólított egyes szám második személy, a grammatikai Te ugyanis előhívja az olvasói tudat megtöbbszöröződését: az olvasó egy általános olvasót, egy implicit olvasóként (Iser) jelölhető Másikat, önmagát és egyszermind a könyv regénybeli, intradiegetikus befogadóját is érti a megszólított Másikként. Nemcsak a szöveget, de a szöveget olvasó fiktív narrátort is olvassa, és miközben létrehozza saját interpretációját, prognosztizálja a pszichiáter értelmezését is, azt a tőle telhető következetességgel a szöveg nyújtotta világ-szerűség tapasztalati horizontjában gondolva el.

(*a tanárnő története*) Egy másik homodiegetikus narrátor, Amál néni szomszédjának, a vézna tanárnőnek a története a bizonytalanságból építkező bizonyosság narratíváját építi. Elbeszélésében fokozott hangsúlyt kap mind a térbeli, mind a gondolati mozgás, a sebesség és ahogyan az irányítja, ahogyan azáltal hagyja irányítani magát: az, ahogyan együtt lüktet a város idejével, valamint az is, amiképp a maga mikrovilágának értelmezéstartományából merítve felülírja a város motívumait. A pszichiáter megjegyzése, miszerint ennek a nőnek van a legkevésbé szüksége segítségre, azt jelzi, hogy az intradiegetikus narrátor megközelítésében saját problémái egy sajátosan autentikus

⁹ Manfred Schmeling 1987/1998

interpretációját ismerte fel. Annak lehetséges nyitja, hogy a vézna tanárnő narratívája autentikusként olvasható, abban rejlik, hogy ez a nő, a regény ezen cselekményszálának fiktív világában egyedülként, függetlenül magát a lineárisan zajló időtől, és teljességgel ráhangolódott a város idejére, ahol szerinte minden fontos dolog februárban történik. Nem egy elgondolt külső elváráshorizontnak kíván megfelelni, nem a normalitás mindenkor kétségbe vonható érték kategóriájának, hanem a várossal összecsiszolódott saját, belső ritmusát követi, miáltal felszámolódik a város lezárt horizontú létezése és az ebből következő kilátástalanság által előhívott klausztrofóbia. A már említett perspektívátlan perspektíva őt nem vakítja meg, de látóvá teszi: a túl-közelséget nem a fenoménből következően óriásira duzzadt vakfolt ostromlásával próbálja felszámolni, ahogyan a pszichiáter nő, hanem ehelyett arra koncentrálna, ami a látása fókuszába kerül.

(É)n megtaláltam – igaz, nem tudhatom, mennyi időre szól – a kiutat. [...] Persze, mindez lehet csalás is, részeire szabdalt idézethez alakított mondatokban. De akkor nem volna jó nekem. Akkor mindez csak szöveg volna. (76)

Eszerint több, mint szöveg: olyan narratív séma, amely lehetővé teszi a város és benne önnön életének egyféle, egyelőre kielégítő, interpretációját. A vézna tanárnő (ön)olvasata nem a kisváros – provincia – leghagyottabb – elmaradottság – kilátástalanság körében, egyáltalán, nem a várossal mint az életet (adó nedveket) szállító vagy nem szállító karógyökérrel a középpontban formálódik, hanem rizomatikus struktúrát alkot a várossal mint létezővel. Olyan talppontot konstruált (magának), amely a várossal együtt él és mozdul.

(*Amál néni elbeszélése*) Amál néni a bunyevác lány tragédiáját elmesélve egy metonimikus érintkezésen alapuló érvelési rendszert épít ki: ha nincs homok, nincs szőlő, ha nincs szőlő, nincs kékkő minden házban, s ha nincs kékkő minden házban, nem következik be a tragédia, mondja. Elbeszélésének szervezőmotívuma tehát a homok. Tartalmilag ez leginkább abban nyer kifejezést, ahogyan a megidézett tanú, a valamikori Amcsika lába a homokba süllyed, a homokból látja, és megidézése révén Amál néni is a homokból, egy süppedő perspektívából láttatja az eseményeket, ami viszont már az elbeszélés alakzatára is kihat, az maga is homokból épül, mely megsüpped és elfolyik. A történetben még a homok folyásiránya is jelölt: a sikoltozó bunyevác asszony szája és a halott lány kékkőtől szétmarta ajkai, ez a két fekete lyuk, melyek feketeségét a napsugarakban felszikkasztó nyálcsöppök és a koporsóban fekvő lány arcára ráboruló napszín selyemszoknya metonimikusan az éjszaka feketéjével rendelik egybe, a tragédia révén pedig a halál feketéjével jelölik a folyásirányt. Amál néni eszerint egy olyan helyről beszél, amely éppen belefolyik a halálba, nemcsak a megidézett tanúval, de vele, az elbeszélővel együtt. Saját halálát beszéli el, amint azt a pszichiáter nő később felismeri:

saját tragédiáját. Ez az olvasat felkínálja azt az értelmezést is, hogy Amál néni kevéssel később bekövetkezett halála éppen a már életében lezajlott halál elmesélése révén vált lehetővé, amennyiben az elbeszélésében fellelt illelkony talppont számára nem elrugaszkodási felület, hanem elmozduló, a szubjektum mozgását ezáltal, az inerciónak engedő megadásban lehetővé tevő fundamentum.

A pszichiáternő abban bíz, hogy az analízis szituációjának reflektorfényében majd felkínálja magát egy olvasat, amely láttatja a számára kínáló, remélhetőleg járható utakat, de továbbra is csak azt az utat látja, amelyiken halad, s azt is csak úgy, mint Walter Benjamin angyala: hátrafelé lépegetve, a saját hátrahagyott lábnyomait szemlélve. Ez pedig a legteljesebb elégedetlenséggel tölti el, sőt, kínozza. Nem adja fel (egészen) az analitikusi beszédmódot, de nem lép bele (egészen) a várost létrehozó diskurzusba sem, ehhez a köztes helyzethez, határátlépésben-léthez viszont nem lel a megfelelő nyelvet. Nem képes magára gyógyítóként és gyógyítottként is tekinteni egyszerre, hiszen amennyiben valakit elmebetegnek nevezünk, már a megnevezés által kizárjuk a diskurzusból, amelyben elmebetegként határoztuk meg. Foucault megjegyzését („Ha társadalmunk örülnék tartja magát, önmagát is kirekeszti önmagából.”¹⁰) parafrázálva: a pszichiáternő, azonosulván a lelkileg zavarodottakkal, kirekeszti önmagát önmagából. A város megértésére tett kísérletei által befolyásolt ön-olvasása kudarcának tekint, hogy alapvetően meghatározhatatlan diskurzív objektumként ismeri fel a várost, és ugyanilyen, alapvetően meghatározhatatlan diskurzív szubjektumként ismeri fel önmagát. Csökönyös, totalitásra törő értelmezésének vakfoltjában reked az az ismeret, amellyel a diskurzust és ezáltal önmagukat is teremtő intradiegetikus narrátorok olvasatunk szerint rendelkeznek, mégpedig, hogy a szubjektum eleve az alapvető meghatározhatatlanság. (Lacan)

Imola szintúgy az ön-megismerés labirintusában bolyong, és a legbiztosabban kijelölhető alakzatként a menekülést – halált ismeri fel. „A megismerés az énből indul ki, ami azzal jár, hogy minden megismerési kísérlet az énről vezetődik vissza, a halál körében mozog.”¹¹ Amennyiben a narratív identitás történeti létezőként is a ’halál körében mozog’ – legyen ez akár külső fenyegetettség és veszélyeztetettség, halálvágyó belső indíttatás, vagy a történet megszakadása (írói-alkotói halál) –, az általa megtett utak mintegy leképezik a belső bolyongás ösvényeit, illetve fordítva: a felderítésre és feltérképezésre váró külső pályák kiismerhetetlensége visszahat, és termékenyen elősegíti az ’én’ ön-félre-értését. Imola esetében az ön-félre-értés ismét az íráshoz való viszonyában mutatkozott meg:

¹⁰ Foucault 2000c. 234.

¹¹ Utasi Csilla: Az arc ellentmondása. (Thomas Bernhard önéletrajzai) = *Üzenet* 2000 / XXX. 7–9.

Nem tudtam, hogy így van. Nem hittem, hogy a történet megszakadása is csak egy újabbnak a kezdete... (81)

A narratíva szüzséje éppen annak a formának a megteremtődése, amelyben az időbeli ugrások, hurkok és bukfencek, valamint a narratív identitások egymástól időben és ennélfogva tapasztalati háttérben is elkülönöződő gondolkodás- és létmódja, illetve a küzdelem a labirintus alakzatában, mint az elbeszélést lehetővé tevő és egyszersmind strukturáló alakzatban egymásra találnak. „A *forma* kényszerei ezáltal a téma státusát öltik fel; vagy fordítva: a »créatur aux prises avec sa création« (a teremtő harca saját teremtményével) tartalmi elve nyomja rá bélyegét a modern elbeszélés labirintikus formaelvére.”¹²

Az 'író' narratívájának másik fontos ismérve, hogy mindvégig a halál körében mozog: a történet fonala megszakadásának elbeszélésétől kezdődően az elnémulás – öngyilkosság – távozás – menekülés (lehetetlensége) metonimikus rendjét próbálja megbontani úgy, hogy történetbe zártságát külsődleges tényezőkre, illetve az azok ellenében kialakított védekezési mechanizmusra vezeti vissza:

Tíz éve már, hogy az idő kereke kiugrott tengelyéből, tíz éve nem válik múlttá, csak forog, helyben pörög, egyre ismeretlenebb és félelmetesebb jelenként. Így történt, hogy lehetőségeim szerint kialakítottam egy másik időt, a saját törvényeim szerint működő történetekkel, azok múltjával, jelenével és jövőjével foglalkoztam. (112–113)

„Az írás folyamata a vágy kielégítésévé válik, az elbeszélés lesz az egyetlen állított cselekvés, mintha az elbeszélés önmagában szolgáltatná a megoldást, a lezárást. *Récit és histoire* ahelyett, hogy különálló elemek lennének, összefonódnak és így az elbeszélés a történet kidolgozásába épül be. Kommunikáció, megértés, megértettség nem csak az elbeszélés tárgya, hanem az az aktus is lesz, mely képes átalakítani (néhány szempontból) az elbeszélte világot. Egy olyan univerzumban, ahol a várakozás, a cselekvés hiánya, a befogadás, az uralkodás és a cselekvés csak a legcsekélyebb mértékben lehetséges, maga az elbeszélés aktusa válik a lehetőség forrásává.”¹³ A narratív identitás azonban éppen ezt elégteleníti meg, és a történeteken kívül szeretne lehetőséghorizontokat felnyitni:

Véget akartam vetni a hatalmába kerített időmnek, már az se számított, ha az ijesztő és ismeretlen jelennel kerülök szembe [...] De nem sikerült, talán rossz volt az időzítés [...] vagy én süllyedtem túlságosan mélyre az elmúlt években, és nem vettem észre, hogy már a történetek határoznak meg engem, és nem én őket, nem tudom. (112-113)

¹² Manfred Schmelting uo.

¹³ Susan S. Lanser 1986/2002. 534.

Vagy nem vette észre, hogy a történetekből való kilépés lehetetlen, mivel csakis történetekben létez(het)ünk egymás számára, ám nemcsak azért, mert minden megnyilatkozásban „úgy jelenik meg az én, (a)hogy nem volt, de mihelyst megjelenik, már voltságában jelenik meg, úgy, mint egy történet résztvevője: történetileg.”¹⁴, hanem legelsősorban azért, mert annak az egybefogó történet-horizontnak a feladása, amely az életem élése révén létrejövő narratíva megoszthatóságának egyedüli tere, egyszersmind az 'én'-em feladatát is jelentené. Másként fogalmazva: a történeteken kívüli létmód horizontjának feltárulása csakis újabb történetek révén válhatna átadhatóvá, amely történetekben a szinguláris és ilyenformán meg nem osztható tapasztalatok már ismét csak narratív sémák elrendezettségében, egy előzetes olvasás közvetítettségében hozzáférhetőek.

Az Imolával megestettek az elbeszélő identitás olvasatában tárulnak elénk. Hogy „az emlékezés által kiegészítő-helyreállító funkciók lépnek működésbe, melyek egyszersmind kontextualizáló stratégiákat is mozgósítanak”¹⁵, az legélesebben éppen ott tűnik ki, ahol az események esetlegességét a narratív szubjektum emlékező tudata motivikus rendbe szervezi, melyet aztán az elhagyás – menekülés – számkivetettség – elidegenedettség – önidegenség (meghasonlás) metonimikus láncolatának egyetlen metaforába sűrítése, azaz az 'Ausztrália' metafora meglelése és ezáltal 'Ausztrália' (mint lehetséges úticél) elvesztése alakít. Az 'Ausztrália' mint lehetséges úticél felszámolásával, azaz tulajdonképpen az 'Ausztrália' jelölő szimbolikus tartalmának felismerésétől kezdődően viszont az (ön-)olvasat központi rendező alakzata, akárcsak a pszichiáternő esetében, a város. A városba való visszatérés, a „megjöttem, de már mennék is.” (71) állapot billegésének megtapasztalása a városhoz fűződő viszony következőképpen meghatározásához vezet az énelbeszélő szubjektumot:

Mert nem patkányszerelem, amit kérek, hisz nem is tudnám viszonozni, azt már örökre a városnak adtam. (71)

A városban megtapasztalt bezártság, a kilátástalanság érzete már a pszichiáternőhöz kapcsolódó intradiegetikus narrátorok elbeszéléseiben is felbukkant, ugyanígy az elbeszélő szubjektumokat a városhoz fűző, se veled – se nélküled viszony, amely Imola narratívájában az erotikus szerelem egy, a pszichiáternő feljegyzéseiben kifejtett fogalom, a 'patkányszerelem' definícióját nyeri. Ahogyan a pszichiáternő látéletet készít(ene) a városról, analitikus gyakorlata tárgyává téve azt, úgy az író is saját, történetalkotó tevékenysége által próbál közelebb férkőzni hozzá. Akárcsak a pszichiáternő, ő is gyűjti

¹⁴ Bednatics Gábor 2000. 76.

¹⁵ Mesterházy Balázs: *Időbeliség és esztétikai totalitás. Az identitásképzés kérdései Krúdyról*. In: Józán–Kulcsár Szabó–Szegedy-Maszák (szerk.) *Az elbeszélés módjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003

a városról szóló elbeszéléseket, és kényszerű felismerése, miszerint „már a történetek határoznak meg engem, és nem én őket” is abból következik, hogy a mohón befogadott történetek intenzív integrációja kétségessé teszi annak kimutathatóságát, hogy mi 'saját' az elbeszéléseiben és mi 'idegen'.

A város mint térkép...

A regény protagonistái kivétel nélkül olvasók, akik mindannyian elsősorban saját életeseményeik, a saját történetük olvasói: nemcsak a két fiktív narrátor, de az ő (én)elbeszéléseik azon alakjai is, akiket már ők olvasnak: Amál néni, a vézna tanárnő, a könyvtári könyv énelbeszélője. Megállapíthatjuk, hogy ezeknek a szövegeknek a keletkezési helye az újraolvasás értelmében vett írás (Kulcsár-Szabó).¹⁶ Az énelbeszélői narratívák mint újraolvasások során feltárt, és az elbeszélésben szervező erejűvé emelkedett alakzatok egyike a kronotoposz, a város kronotopikus létmódjának felismerése. Erre a pszichiáter nő narratívája kapcsán már példával is utaltunk, most az egyik intradiegetikus narrátort (Amál néni) idéznénk:

(A) Városháza környéke [...] a megállt idő, a valahonnan valahová való eljutás lehetetlenségének az emlékműve. (93)

'Amál néni' erőteljes metaforát teremt, amelyet a már idézett részletekkel egyetemben a bahtyini kronotoposz felől vélünk olvashatónak. A regény elbeszélő szubjektumainak beszédmódját értelmezésünk szerint hathatósan befolyásolja „a kisváros” kronotoposza, mint előzetes narratív séma (az író nő narratívája például intertextuálisan is megidézi ezt, amikor a narratív identitás történeteket gondol ki „Valami szabadkai Bovarynérol.” 55), ami viszont megintcsak az olvasat már előzetesen meghatározott, önkényes retorikai döntéseként teszi felismerhetővé magát, amelyben azután „...a szabadkaiság lényege éppen a maradásban jelöltetik majd meg”.¹⁷

Egy megnyilatkozás intenciója (a fentebb idézett megnyilatkozás esetében például Amál néni szándéka) mindenkor terhelt a kimondás szándékával, egyszerűsre mind célirányos is: célja a hatás, a ráhatás a befogadóra (a hallgatóra, az idézett szövegrészlet kontextusában a pszichiáter nőre). A közlés hatása kiszámíthatatlan, a megnyilatkozó szubjektum mégis számol vele. Ahogy Donald Davidson nyomán Richard Rorty rámutat: köztes elméleteket (*passing theory*) alkalmazunk kommunikáció közben, hiszen hatást akarunk gyakorolni, számítunk valamilyen hatásra, amelyet ha elérünk, és pontosan azt érzük el, amit

¹⁶ „Az olvasás, amely mindig retorikai döntésekre kényszerül, nem képes rögzíteni egy szöveg identitását, mert önkényességét a szöveg (amelynek nem is lenne olyan rossz meghatározása az újraolvasás) mindig leleplezheti.” Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. 12.

¹⁷ Tolnai Ottó 1995. 120.

szándékoztunk, akkor teljesültek elvárásaink. Amál néni köztes elméletének bázisa az a közös szituáltság a város diskurzív terében, amely a befogadást alakító narratív előzetességben a város mint fikció megértéséhez felkínálja a kisváros kronotoposzával asszociálódó jelentéstartalmakat. Ebből, tehát a város intertextuális erőteréből telítődik léttel és válik hatékonná a 'Városháza' metafora is, ezáltal képes olvashatóvá válni és hatni befogadójára. Amál néni hatni kíván orvosára, ez a lényegi intenciója, hogy az őt kezelő pszichiáterre irányuló szándék révén legalábbis a közlés idejében felszámolja az orvos-beteg mint alany-tárgy viszonyt, objektumból szubjektummá lép elő.

A regény páratlan, valamint páros számú fejezeteinek énelbeszlő szubjektumai is egy beszélhető nyelv fellelésével találnak kiutat az identitásválság útvesztőjéből. Ha ezt a labirintus-problémát egy kitérés erejéig „pszichoanalitikus alapon a szerző és a »poetic father« – lásd Harold Bloom elméletét – közötti megzavart kapcsolatra redukáljuk”¹⁸, megintcsak gazdag televényre bukkanunk a szövegben: a pszichiáternő szellemi szüleitől, a pszichoanalitikus atyáktól távolodik el, amikor Amál néni analízisét személyes ügyként kezdi kezelni, illetőleg amikor az idős asszony kérdésfelvetéseit saját (vélt vagy valós) problémái megválaszolásához használja útmutatóként (utóbb úgy értékelve, hogy amit ő kiútként értékelt, az volt a tulajdonképpeni eltévedés kezdete); az író pedig Kosztolányihoz fűződő kapcsolatát tematizálja, benne lelve fel azt a férfit, aki úgy figyel rá, ahogyan szeretné:

Mert vannak dolgok, amikről csak egymás közt beszélgethetünk.
Beszélgethettünk. (102)

A Kosztolányi-kapcsolat már *A másik történetből* is ismerős, ott, Tolnai Ottó recenziója szerint, Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszzai* című kötetéből átemelt sorának: „A patikának üvegajtájában búsul, búsul egy gyógyszerészesség...” (*A gyógyszerészesség*) „melankolikus fuvolája szólaltatja meg az alaphangot.”¹⁹ A Kosztolányi-kapcsolat jelölése, kimondása a regényben egy, a hatásiszony ellenében tett gesztusnak is tekinthető, amely – továbbra is a pszichoanalitikus diskurzuson belül maradván – önmege erősítő jellegű, akár csak a városban élő elbeszlő jelen idejének az irodalmi térbe való applikálása, ekként kiterjesztése is:

A couleur lokálban [...] asztaltársaim élők és holtak egyaránt lehetnek, senki nem zavar abban, hogy kicseréljem velük gondolataimat, két és kétezer év nem jelent társalgási akadályt. (*Szabadkáról*, 61)

A poétikai atyá(k)hoz való odafordulás, aki(k)nek nem kis része volt a város önidentifikáló diskurzusának kimunkálásában, lehetővé teszi a beszé-

¹⁸ Manfred Schmelting uo.

¹⁹ Tolnai Ottó 1995. 120.

det, s a beszéd által az önteremtést. Az ekként megerősítést nyert szubjektum azután már képessé válik legnagyobb problémája megoldására, amelynek kiindulási pontja egy álom volt, mert:

...abban az álomban [...] Elvesztettem az egyetlen bizonyosságot, az egyetlen megkérdőjelezhetetlen tényt, hogy a saját gyerekem saját anyja vagyok. (56)

Az elbeszéléshez való visszatalálás, amely maga az elbeszélés, megteremti ezen álombéli történés elbeszélhetőségének kereteit és lehetőségfeltételeit, így ez a történés-esemény történetként, azaz lezárt, totális struktúráként lesz immár végre hozzáférhető és értelmezhető (olvasható/újraírható).

És az álmos kérdésre, hogy nálunk is létezik-e álomidő, nagyon nyugodtan és őszintén válaszolom: minden idő az, ha akarod. (133)

A történetté válni nem akaró időt tehát az elbeszélő szubjektum végül beleoldja egy másik időbe, a teremtés idejébe, az álomidőbe. Az addig mindig lineárisan felfogott időt felváltja a mítosz ciklikus időfelfogása, miáltal az énelbeszélő szubjektum jelene megszabadul a lineárisan felfogott idő, azaz a halál fogságából. A „minden idő lehet a teremtés ideje” ugyan kissé didaktikus megoldást kínál a „hogyan vált a történetté válni nem akaró idő mégis történetté?” kérdésre, ám a regényszerkezet globális struktúráját a kommunikáció alakzataként és tárgyaként értelmező olvasat szerint szükségszerű a narratíva ilyen – akár esetlegesnek, sőt, erőltetettnek is mondható – lezárása.

A pszichiáter nő Amál néni történeteinek befogadjaként (olvasójaként) előbb azokat az elméleteket alkalmazza, amelyek alkalmazására tanulmányai kondicionálták, majd egy saját elmélet felállítására tesz kísérletet, hogy ennek gordiuszi csomóját (labirintusát) egy huzárvágással oldja meg: visszatér a jól ismert, otthonos, biztonságot adó pszichoanalitikus elmélet keretei közé, s azokkal értelmezi át, azoktól kölcsönöz struktúrát elbeszélésének.

Az intradiegetikus narrátorok elbeszéléseiből kiolvasott város-kép(zet)ek a pszichiáter nő által kiképzett, a határon-levéssel leírható pozícióból anamorfikusan olvasódnak, amennyiben „Az anamorfózis a dolgok oldalról, ferdén nézése, perspektíva-váltásokkal, melynek során a nem egyértelmű és kiforgatott tartalmat egyszerűen csak sikerül a megfelelő megvilágításban megpillantani: »az anamorfikus mozzanat lehetővé teszi a számunkra, hogy a színleg pozitív tárgyat úgy fogjuk fel, mint 'negatív terjedelmet', mint pusztán 'az üresség pozitívációját'«.”²⁰ Az anamorfikus tekintet ez esetben a 'város'-t ismeri úgy fel, mint „az üresség pozitívációját”, mint a kilátástalanság diskurzusában létrehozott és fenntartott „színleg pozitív tárgyat”. Ugyanakkor ugyanezen tekintet előtt feltárul a diskurzust létrehozó és fenntartó (én)elbeszélő szub-

jektumok „negatív terjedelme” is, amely csakis erre a „színleg pozitív” tárgyra való irányultságban tart(hat)ja fenn önnön pozitivitásának látszatát. A pszichiáternő ezáltal egy olyan tapasztalattal gazdagodott, amely, mint minden tapasztalat, szükségszerűen negatív, hiszen a rendszer egy hiányosságára, az elváráshorizont egy vakfoltjára mutatott rá, azt töltötte ki. Azonban ez a tapasztalat, tehát a rendszer hézagjának, azaz az elváráshorizont vakfoltjának felfed(éz)ése után viszont ahelyett, hogy továbbfejlesztené köztes elméleteit – aminthogy olvasatunk szerint ez képezi a (pácienseivel és a várossal, de leginkább önmagával folytatott) valós kommunikáció fennmaradásának és fejlődésének feltételét –, inkább visszavonulót fúj.

És nem gondolom, hogy baj, valami nagy baj volna ezzel a várossal. Talán a kelleténél több a por, és mélyebbre temeti az emberekben az indulatokat, talán a Nepomuki szobra is rossz helyen van egy fülkében, falak közé zárva. [...] Minden, ami történik, arról szól, hogy az idő elengedte az itt lakók kezét, kicsusszant ujjaik közül, akár egy puhán guruló égdarab. És nehéz így élni. [...] Ennyi. (131)

Minthogy a város perspektívátlan perspektívájába belehelyezkedve magává tette a kilátástalanság diskurzusát, de eközben fenntartotta a határonlevés pozícióját is, ez lehetővé tette a saját maga számára kijelölt talppont anamorfikus megpillantását. Felvállalt gyógyítói-ápolói szerepének azonban csak akkor tud megfelelni, ha megfelelkezik e szerep szerep voltáról, azaz ha nem úgy tekint rá, mint az „üresség pozitívációjára”. Ezért kellett meghátrálnia, ezen identitása fenntarthatóságáért, mivel „a pszichológia [ugyan] mindig rámutat az egyén egyfajta leigázottságára, de ezzel ugyanakkor az egyéni autonómia és bizonyos mértékű önállóság értelmében vett szabadság lehetőségét is megcsillogtatja”.²¹ Azzal, hogy visszatér a pszichoanalitikus diskurzusba, az anamorfikus tekintet előtt megnevezhetetlenként feltárulót valamilyen módon mégiscsak közös nevezőre hozza a már meglévő fogalmi ismereteivel, miáltal végrehajtja annak szimbolikus integrációját, az irányíthatatlant irányíthatóvá-kezelhetővé szelídíti. Mivel „Jelentéssel rendelkezni annyit jelent, mint hellyel rendelkezni egy nyelvi játékban.”²², a pszichiáternő végre ismét helyére kerül, sőt, pozíciója megszilárdul, mert immár megint belül van és maradhat egy már előzetesen feltérképezett zónán, egy védett övezeten.

²¹ Th. W. Adorno, idézi Slavoj Žižek 2002

²² Richard Rorty 1994. 33.

...az elbeszélő szubjektumhoz

*Megjegyezték, hogy ismét újból kellett kezdeni.
(Az üveggolyó is homokból van, 110)*

A történetekhez olvasóként csakis közvetetten, különféle narratív 'én'-ek elbeszélésein keresztül férhetünk hozzá. Ezen belül a *Meztelenül a történetben* narratív identitásai által létrehozott textusokat a Susan S. Lanser besorolása szerinti privát narráció körébe tartozónak vélhetnénk, ha bizonyos elbeszélői „kiszólások” kétségeket nem támasztanának efelől. A pszichiáternő jegyzeteinek narratívája például mintha egy extradiegetikus narrátor fennhatósága alatt munkálódna ki, ám ezek a magánjellegű jegyzetek, melyek naplószerű vonásokat is mutatnak (mert nem csak a páciensekhez és esetek leírásai, illetve az azokhoz kapcsolódó megjegyzések, de a személyes életesemények és az azokra történő reflexiók is feljegyzésre kerülnek), mégis, mintha az írást összetartó implicit olvasó, azaz az írás aktusában mindig jelen lévő Másik tekintetén innen, azaz egy a narratíva világán belüli, homodiegetikus olvasóhoz is odafordulna olykor. Ki lehet ez az olvasó? Az író narratívájában is előfordulnak olyan megjegyzések, amelyek arra engednek következtetni, hogy valaki *éppen* meghallgatja. Ki lehet ez a hallgató? A regény szövegvilágát átszövő, a két narratíva olvasatunkban megjelölt határain (páratlan, illetve páros fejezetek narratívája) átindázó metaforikus rizóma-hálózat felvillantja azt a válaszlehetőséget, hogy a pszichiáternő és Imola egymásnak beszélnek/írnak: az író a pszichiáternő jegyzeteinek (elképzelte?) olvasója, a pszichiáternő pedig az író lelki támasza. Eszerint egymás hallgatóiként/olvasóiként mint magánemberek, újraolvasásukban/írásukban pedig már mindketten saját professziójuk körébe megtérve nyilvánulnak meg: a pszichiáternő meghallgat és jegyzeteiben reflektál a hallottakra – analizál, az író elolvas és szövegeiben felhasználja az olvasottakat – szintetizál. Ha ők egymás hallgatói-olvasói, amire csakis esetlegesnek mondható példák alapján következtethetünk, az a motivikus egybeeséseknek is a nyitja lehet.

Ugyan mindkét narratívát *végig* olvastuk, így azok immár mint történetek, azaz lezárt struktúrák mutatkoznak meg az olvasatban, a szöveg egészét tekintve mégis egy diszperz képződmény útvesztőjében találtuk magunkat. Ha a „super-extradiegetikus” elbeszélő szubjektum pozícióját, azaz a szöveg egészét elbeszélő odakölcsönzött hang helyét a szövegben tartalmilag is kidolgozott, karakterjegyekkel, személyiségdimenziókkal bíró énelbeszélőkre rácsavart (Menke) arcok valamelyikében jelöljük ki, úgy vagy a 'pszichiáternő'-ként jelölt identitás az „egész” elbeszélője, vagy 'Imola'. Ha a 'pszichiáternő' a keresett hely, és 'ő' az 'Imola'-narratíva forrása, az a páratlan számú fejezeteket alárendeli a páros számú fejezetek narratívájának, miáltal az 'Imola'-narratíva úgy olvasódik, mint afféle „állatorvosi ló”, amelyen

a pszichiáter a városon és lakóin konstatált összes tünetet egy fiktív önéletrajzi narratíva diskurzusában mutatja fel, mintegy saját narratíváját alátámasztandó, értelmezendő, kiegészítendő. Ha viszont Imolát tekintjük primer narrátornak, úgy a pszichiáter története a teremtményével küzdő teremtő allegóriájaként válik olvashatóvá.

A *Meztelenül a történetben* című regény esetében is helytálló Kulcsár-Szabó Zoltán megjegyzése: „Az egyik vagy másik lehetőség melletti döntés (vagy az eldönthetlenség melletti »döntés«) alapjaiban befolyásolja például a regény társadalom-, nyelv- vagy megismeréskritikai interpretálhatóságát, illetve a szubjektumfelfogásáról adható értelmezést is!”²³ Ennek tudatában az olvasói szubjektum az útvesztőben bolyongásként leírható olvasói élményt olyan autentikus tapasztalatként ismeri fel, amely önkényes retorikai döntései, ez esetben a felvázolt kiutak elutasítása által éppen az eldönthetlenség mellett teszi le voksát. Ha az olvasatot meghatározó/elbizonytalanító labirintus-élményt tekintjük a szöveg szubjektumfelfogásáról adható értelmezés kiindulási pontjának és terének, úgy éppen a labirintus olvasódik a regény kommunikációja tárgyaként és alakzataként.

A *Meztelenül a történetben* szövegszerveződése révén mintha arra tenne kísérletet, hogy a labirintus szimbólumát a mindenkor lineárisan zajló olvasási folyamat időbeliségére hagyatkozva allegóriává írja át. Ugyan az identitáskrisis mindkét narratív identitás esetében az elbizonytalanodás, megingás, egyensúlyvesztés diskurzusából való kilépéssel zárul – a regény globális struktúrájában azonban a szubjektum krízese nem oldódik meg/fel, hanem allegorizálódik. Míg a narratív identitások végül mégiscsak kijelölnek a maguk számára a diskurzusok polifóniájában egy szilárd talppontot, amelynek perspektívájából végre olvashatóvá és elbeszélhetővé válnak az események és ezáltal (re)konstruálhatóvá egy ’én’, addig a szöveg labirintikus struktúrája a szubjektumot mint permanens krízist olvassa. A szöveg ugyanis *tudja*, amit a narratív identitások nem, hogy a Valós mindig ellenáll a szimbolizációnak, mert ez az a „zátony”, amelyen a szimbolizáció megtörik, éppen ezért eszközeink által sohasem megragadható (nem olvasható/újraírható). S a narratív identitások azt sem tudják, míg a szöveg igen, hogy a szimbolikus ott kezdődik, ahol a szubjektum, azaz csakis a szubjektum felszámolása jelenthetne kijáratot belőle.

²³ Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. 11.

Az olvasó nem-helye

*A tüköröknek nincs másik oldaluk, abban nem látni semmit.
Akkor meg minek fordítjuk meg? (Egy bizonyos idő, 85)*

A két nő, Imola és a pszichiáternő eltérő módon talál kiutat a szubjektumkrízisből, egyrészt a krízisek eltérő volta, másrészt a szövegekben implicit jelen lévő szubjektumfelfogás eltérő volta miatt. Mindketten személyiségválságon esnek át: az egyikük mások történetei révén kísérli meg megérteni, hogyan van megalkotva, a másikuk éppen önmagát kísérli meg történetek révén megalkotni. Az egyik a meg-nem-hallgatott-beszélő pozíciójából, a másik a hallgató-de-nem-beszélő pozíciójából szeretne szabadulni. Egyiküket a Másik csendje és/vagy hiánya, másikukat a saját, belső idegennel való szembenézés, a belső Másik felébredése sodorja válságba. Egyiküket egy halál, másikukat egy élet menti meg a haláltól. Két történet-szál bontakozik ki, eltérő, eltérésükben mégis számos hasonlóságot mutató végkifejlettel, melyekben elsősorban az a közös, hogy a két énelbeszélő egyaránt visszanyer/meglel egyfajta egyensúlyi állapotot. A regény tükörszerkezetet mutat, amennyiben a két elbeszélés egymást kiegészítve/továbbírva bontakoztatja ki a szerkezetet. A tükörszerkezet avagy labirintus tulajdonképpen leképezi azt az elveszettséget, kiúttalanságot, amelyről az elbeszélők mindegyike számot ad: bolyongásaik útvesztője a regény szerkezetében köszön vissza. Azonban míg e narratív 'én'-ek megleglik a választ, vagy éppen egy kérdés, a megfelelő kérdés leli meg őket, azaz kivezető utat találnak a labirintusból, addig a számos megválaszolatlanul hagyott kérdés, melyet nem elsősorban a regény tematikus tartalma, de a szöveg szerveződése vet fel, megválaszolatlanul marad. Az énelbeszélő hősök tehát túljutnak a krízisen, a szövegszerkezet által felvetett kérdések azonban fenntartják a krízist, az olvasó tovább bolyong a regény labirintusában. Ez a labirintus-rajzolat pedig a fiktív narrátorok arca(i) mögé rejtőző (szerzői) elbeszélő szubjektumfelfogását közvetíti számunkra. „Ha azt, ami nekem itt tudásból és tudattalanságból létrejött, labirintusnak tekintjük, akkor abból csak az olvasó léphet ki Thészeuszként.”²⁴ A *Meztelenül a történetben* kapcsán azonban ennek ellenkezője fogalmazható meg: mindkét protagonista kilép a maga labirintusából, az olvasó azonban benne marad a szövegszerveződés teremtette útvesztőben. Ezen textuális és intertextuális útvesztő az olvasás természetéből következően szükségszerű megképződésére pedig a legszebb reflexió megint *A másik történet* egyik szöveghelye:

Valaki szíve, akár az enyém, a gyerekemé, annak az apjáié. Nem önzésből nem sorolok tovább, ez minden, ebben mindenki benne van, aki olvas. Mert úgy olvassa, hogy az „enyém”. Igen, talán igazad volt, az első személy hatalma határtalan. A beleézés, az átélés képességét ébreszti fel, hogy okosan is szóljak a sorokat róva. (*Csak ez a hó, 92*)

KIADÁSOK

- LOVAS Ildikó: *A másik történet*. Tolnai Ottó recenziójával. Osvit Könyvek – „Subotičke Novine” Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Szabadka, 1995
LOVAS Ildikó: *Meztelenül a történetben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

IRODALOM

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics

- 1976 A tér és az idő a regényben. In: *A szó esztétikája*. Magvető Kiadó, Budapest

BEDNANICS Gábor

- 2000 Ön-Élet-Történet-Írás (*Az én gondolkodom, az én vagyok, az én írok és az én beszélek kijelentésekről*) = *Jelenkor*, január

BENVENISTE, Émile

- 1966/2002 Szubjektivitás a nyelvben. In: Bókay Antal–Vilcsék Béla–Szamosi Gertrud–Sári László (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

BLOOM, Harold

- 1976/2002 Költészet, revizionizmus, elfojtás. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix

- 1980/2002 Rizóma. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

DE MAN, Paul

- 1996 Az önéletrajz mint arcrongálás. = *Pompeji*
1999 Az olvasás allegóriái. deKON-KÖNYVEK Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat 17. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged

DERRIDA, Jacques

- 1967/2002 *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában*. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

FARKAS Zsolt

- 1994 *Jelentőláncraverve*. A lacani szubjektumról. In: Mindentől ugyanannyira. JAK–Pesti Szalon, Budapest

FOUCAULT, Michel

- 2000 a Mi a szerző? In: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen
2000 b Az emberi természetről: igazságosság kontra hatalom. *Ibid.*
2000 c Megírni önmagunkat. *Ibid.*

- HÁRS Endre
 2000 Fikció – Önéletrajz (Filozófiai antropológiai vázlat vagy fiction science). – *Jelenkor*, január
- ISER, Wolfgang
 1997 A fikcionálás aktusai. In: Thomka Beáta (szerk.) *Az irodalom elméletei IV.* Jelenkor Kiadó, Pécs
 2001 Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje. In: Dobos István (szerk.) *Bevezetés az irodalom elméleteibe I. Olvasáseméletek.* Kossuth Egyetemi Kiadó–Debreceni Egyetem, Debrecen
 2001 Az olvasó szerepe Fielding „Joseph Andrews” és „Tom Jones” című regényeiben. *Ibid.*
- KANYÓ Zoltán
 1990 Beszédnem, műnem, műfaj. In: *Szemiotika és irodalomtudomány.* JATE Kiadó, Szeged
- KONSTANTINOVIĆ, Radomir
 2001 *A vidék filozófiája.* Forum Könyvkiadó–Kijarat Kiadó, Újvidék–Budapest
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán
 1997 Intertextualitás és a szöveg identitása. In: *Az olvasás lehetőségei.* József Attila Kör–Kijarat Kiadó, Budapest
- LANSER, Susan S.
 1986/2002 Egy feminista narratológia felé. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Osiris Kiadó, Budapest
- LÉVINAS, Emmanuel
 1999 *Teljesség és végtelen.* Jelenkor Kiadó, Pécs
- MÁTHÉ Andrea
 2000 Csendes befogadás. = *Pannonhalmi Szemle*, 4.
 2001 Hallani, hallgatni. = *Pannonhalmi Szemle*, 4.
- MENKE, Bettine
 2004 Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében. In: Füzi Izabella–Odorics Ferenc (szerk.) *Figurák.* Gondolat Kiadó–Pompeji, Budapest–Szeged
- PAGLIA, Camille
 1997 *A nemi erőszak „természetessége” = Lettre*, 25.
- PALKÓ Gábor
 2004 *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél).* In: *A modernség alakzatai.* JAK–Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest
- RICOEUR, Paul
 1999 Az Én és az elbeszélte azonosság. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest

RORTY, Richard

1994 *Esetlegesség, irónia, szolidaritás*. Jelenkor, Pécs

SCHMELING, Manfred

1987/1998 Labirintus-kutatás és elbeszélés-kutatás (részletek). In: Goreity József (szerk.) *Komparatistikai szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

Z. VARGA Zoltán

2000 Önéletírás-olvasás. = *Jelenkor*, január

ŽIŽEK, Slavoj

1996 A Valós melyik szubjektuma? In: Kiss Artilla Atilla–Kovács Sándor s. k. –Odorics Ferenc (szerk.) *Testes Könyv I.* Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged

1997 Lovagi szerelem és síró játék = *Lettre*, 25.

1994/2002 *Van-e oka a szubjektumnak?* In: Bókay–Vilcsek–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

Két emlékező/önértelmező nő diskurzusa

Lovas Ildikó *Spanyol menyasszony* című könyve két párhuzamosan haladó, egymástól függetlenül létező szövegvilágot ír egymásba. A közös terekben mozgó textusok két én-elbeszélőjét: Csáth Géza feleségét, Jónás Olgát és az auto(bio)grafikus jegyekkel meghatározott hős-elbeszélőt egy évszázad időbeli távolsága választja el egymástól. Nincs, nem is lehet közvetlen kapcsolat a két elbeszélői szólam között, azok mégis dialógusba lépnek a sűrűre szőtt motívumháló révén. Bizonyos szövegegységek, témák, cselekménymozzanatok ismétlődése aktiválja a motivikus értelmezést, mely során az olvasó egymásba játsz(h)atja az ismétlődő szövegrészek jelentésváltozatait.

A cím alatti paratextus egyszerre két műfajmegjelölést javasol, a lány, eddig nem létező műfajfogalmát a regénnyel egyenértékű kategóriaként tünteti fel. S teheti, mivel ahogyan Derrida nyomán Kulcsár-Szabó Zoltán is írja, „a műfajiság, s ezzel együtt a műfaj neve a szövegekkel, az »odatartozó« szövegekkel együtt íródik”.¹

„A modernségtől örökölt magas és népszerű kultúra megkülönböztetése magával vonta azt, hogy a népszerű irodalomhoz a nőiesség képzete kötődött, a magas kultúrához pedig a férfiasság”², és erre a napjainkban előítéletként tovább élő jelenségre játszik rá Lovas Ildikó magát lányként és regényként egyszerre definiáló könyve. Az alcím architextuális jelzése a lektúrirodalom lányregény műfajára enged asszociálni, de ez csak ideiglenes képzettársítás lehet, a szövegből hamar kiderül, annak poétikai jegyei csupán műfaj-imitációként vannak jelen. A cím (is) a lányregények egyik központi témájára

¹ Kulcsár-Szabó Zoltán: Név, konvenció, írás. = Alföld, 1998. 2., 86.

² Zsadányi Edit: A másik nő. A női szubjektivitás narratív alakzatai. – Budapest: Ráció Kiadó, 2006. 22.

utal, a két nő én-elbeszéléséből azonban nem a szentimentalista attitűdű szerelem, házasság, boldogság hármasa által leírható történet sor bontakozik ki, hanem annak ellehetetlenülése. A nővé válás folyamata, a feminitás – az azt meghatározó tényezők: az erkölcs, a szociális tér, jellegzetes élethelyzetek, szexualitás – textualizálódik a regényben. A *Spanyol menyasszony* két emlék-narratívája a lányt/a nőt tematizálja, mondja/írja (magas) irodalommal.

Töredezettsége révén az egységes regényszerkezet ellen dolgozik a szöveg, más mozzanataiban viszont a klasszikus regényforma poétikai jegyeit alkalmazza, persze nem tradicionális módon. Húsz fejezetre tagolódik a regény szövege, de a sorszámozás nem tesz különbséget a két narratíva között. A fejezetek előtt témamegjelölés is szerepel, rájátszva ezzel a Kosztolányi-regényírásra, melynek ironikus történet-összefoglalásai a hagyomány folytathatatlanágát hangsúlyozzák – azt, hogy többé nem rekonstruálható a mű fabulája a fejezet előtti pár mondat alapján. A Lovas-szöveg témamegjelölései is az eredeti funkciót a visszájára fordítva alkalmazzák a „*Melyben kiderül, hogy...*” hagyományos mondat szerkezetet, melynek mellékmondatai csupán szituációkat jelölnek, vagy érzésekre, (lelki)állapotokra utalnak. A tradicionális regényforma dekonstrukcióját eredményezi a rendhagyó első fejezet is, amely egyetlen mondatból áll.

Mindkét cselekményszál esetében a fabulát az én-elbeszélő élettörténete képezi, melyet az elbeszélés aktusa alakít szüzsévé. A kronologikus rendet teljesen felborító narratívák ezek, melyek az emlékezés perspektívájából jelenítik meg az eseményeket. A szövegteremtő eljárások szoros összefüggésben állnak az elbeszélő-ének önértelmező tevékenységével. A szubjektumformálódás nem a narratíva működése közben jön létre, alakul, hanem a már „kész” szubjektum idézi fel és értelmezi az én-konstruálódás folyamatában szerepet játszó emlékeket. Az öninterpretációs mozzanatok indítják be az emlékezésfolyamatot, melyek az elbeszélő idő különböző rétegeit hozzák mozgásba. Mindkét narratíva olvasható emlékmonológként, mely Dorrit Cohn szerint az önéletrajzi monológ monologikus előadásmódjának és az emlékelbeszélés mnemonikus akronológiájának kombinációjával jön létre.³

Az önéletrajzi regény műfaji jegyeivel érintkező fikciós szövegként interpretálható a *Spanyol menyasszony* második fejezetétől jelen levő emlékmonológ. Lejeune az önéletrajzi regény kapcsán az önéletírói paktumhoz hasonló regényírói paktum⁴ megkötésének szükségességéről beszél, melynek ez

³ Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok*. = Thomka Beáta szerk.: *Az Irodalom elméletei II.* – Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, 1996. 153.

⁴ Philippe Lejeune: *Hogyan végződnek a naplók*. = Z. Varga Zoltán szerk.: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* – Budapest: L' Harmattan, 2003. 29.

esetben a textus(oka)t *regényként* (is) definiáló paratextuális jelzés tesz eleget – akkor is, ha a szerző és a szereplő-elbeszélő közötti névazonosság kifejtetlen marad. A francia autobiográfia-kutató nézete szerint, ha a szereplőnek nincs neve, de a regényírói paktum megkötöttség, „az autodiegetikus elbeszélés ekkor a fiktív elbeszélőnek tulajdonítható”.⁵

Az auto(bio)grafikus narratíva (vissza)emlékezéseinek távlatmozgásában a földéző és a földéztet tudatok összetett kölcsönhatása figyelhető meg. Az emlékmonológ abszolút jelene az én-elbeszélőnek és fiának a Csodák palotájában tett látogatása idejére tehető: „Azt hiszem, vannak pillanatok, amikor feltolul bennünk a múlt egy olyan bizakodó, reményteli, naiv lendülettel, amitől aztán rettenetes dolgokba bonyolódunk. Ezért kerülhettem néhány óra múlva a kifeszített kötélre, lábam között szíjak, hogy megtartsanak, ha nem sikerül a fizikai tudományosság, ami kizárja, hogy a bicaj lebillenjen.” (27–28) Ennek az idősíknak a tapasztalatai, élményei hívják elő a régi emlékeket, idézik fel az egykori érzéseket – a menyasszonyi ruhában való álldogálás pillanatait, melyek további emlékeket hoznak mozgásba. A házasságkötése előtt spanyol menyasszonyi ruhában várakozó szubjektum földéztet tudatból felidéző tudattá válik, aki gyerekkora, középiskolás és egyetemista évei meghatározó eseményeire emlékezik, úgy, hogy közben azért felsejlenek az én későbbi életének eseményei (a terhesség mozzanatai, az óvoda előtt magányosan várakozó, többszörösen elvált anyuka képe stb.).

Az auto(bio)grafikus emlékmonológ a de Man-i elmélet értelmében is olvasható önéletrajzi szöveggént, ugyanis az emlékidézés egyben a megértés figurájának⁶ is tekinthető, az én-elbeszélő posztperspektívából történő én-/emlékfelidézései elmélyítik a szubjektum önmegértési tevékenységét. Az emlékezés folyamatában érintett szubjektumok kölcsönösen meghatározzák egymást: „a tükrös struktúra *{specular structure}* beépül minden olyan szövegbe, melyben a szerző önmagát avatja megértése tárgyává”.⁷ A meghatározó élethelyzetek, fordulópontok is csak a jelen távlatból szemlélve rajzolódnak ki, ilyen esemény például az önbizalom lerombol(ód)ásának mozzanata is: „Ez a bizonyosság tűnt el abban a pillanatban, amikor a legjobb barátnőm elárulta, hogy a német divatlapok szerint nem vagyok tökéletes. Addig ugyanis azt hittem magamról. Soha többet nem tudtam visszaszerezni azt a könnyedséget, amit ez előtt a mondat előtt éreztem. A legjobb barátnőm teljesen megváltoztatta az életemet.” (80)

Az emlékmonológ a személyes élményeket idézve korrajzot is ad a nyolcvanas évek Szabadkájáról, pontosabban a kor azon elemeit térképezi fel, amelyek

⁵ Philippe Lejeune, i. m. 31.

⁶ Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. = Pompeji, 1997. 2–3., 95–96.

⁷ Paul de Man, i. m. 95–96.

egy tizenéves lány életét meghatároz(hat)ták: a Sarah Kay-divat és a sárgavörös boríték, a moszkvai olimpia hőse, kibe minden lány szerelmes, dalok, énekesek, színészek, filmek, könyvélmények stb. Nem politizál, de a tanügyi reformmal való egyet nem értésének többször hangot ad az elbeszélő ironiája: „Noha a gimi sem volt jellemző, megszüntették. Az iskolareform után nem volt ilyen szó többet. A gimnázium, mint valami undok csökevény, ami áthághatatlan különbségeket eredményez a gyerekek között, végre eltűnt.” (12)

Az emlékezés aktusa határozza meg a múlt eseményeinek időbeli sorrendjét, és az emlék-fragmentumok rapszodikus pergése alakítja a *lány*, *regény* ismétlés elvére alapozó, néhány központi mondat, epizód köré építkező textusait. Mindkét nő emléknarratívájában jelen van az újramondás igénye, de a más kontextusban való repetíció révén mindig tudnak újat is mondani. A különböző idők emlékei között nemegyszer visszatérő illatok, érzések teremtenek kapcsolatot, ilyen jellegzetes, biztonságot adó érzés például a hideg, érdes lepedő érintése.

A *Spanyol menyasszony* másik cselekményszála egy újabb alternatíva arra, hogyan lehet Csáth Gézát visszaírni a szabadkai, palicsi terekbe. A naplóból kibontakozó Csáth-(élet)történet új/más nézőpontból való megközelítését adja a regény másik narratívája. A századelő világát, Csáth életét, házasságát, morfinizmusát a feleség, Jónás Olga fiktív auto(bio)grafikus emlékmonológja mondja újra.

Csáth is, mint „minden napló szerzője számol azzal, hogy más is olvasni fogja, amit ő papírra vet”.⁸ Első olvasói egyike felesége volt, kit maga ké(nysze)r(itet)t a szövegek megismerésére: „Egészen addig, míg bele nem olvastam férjem gyerekkori naplóiba, úgy hittem, senkinek nincsenek izgalmasabb titkai nálam. A naplóját is azért kezdtem olvasni, először még titokban – nem tudtam, hogy néhány évvel később ő maga kéri, hogy megtegyem.” (65)

Olga naplóolvasó csupán, ki soha nem vezetett feljegyzéseket, ezt többször, több változatban is megemlíti narratívájában: „Én soha nem vezettem naplót, gyerekes dolognak tartottam. Engem a színek, szagok, érzések emléke pontos irányba tartott, s mindig abba az irányba mutatott, amit fontosnak tartottam. És titkosabbnak is tartottam, ha nem írom le dolgaimat. De a férjem naplót vezetett, rajzokkal teli naplót, amit látnom, olvasnom kellett. Teljesen a hatalmába kerített a vágy, hogy megismerjem – amiről úgy véltem, ismerem. Kettős érzés volt, mert legmélyebben hittem abban, nem érhet meglepetés, az csak fordítottan volna lehetséges, de énnekem nincs naplóm.” (84–85)

⁸ Szegedy-Maszák Mihály: Műfajok a kánon peremén: napló és levél. = Szegedy-Maszák Mihály: A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 49.

Tagadja az írás tevékenységét, mégis úgy gondolkodik/beszél, mintha naplót írna, emlékmonológia emlékezetbe írás és emlék-olvasás is egyszerre. A naplóolvasói tevékenységét a másik megismerése iránti vágy motiválja kezdetben: „Először azért olvastam bele naplójába, mert szerettem volna megismerni a gyerekkorát” (83). A férj gyerekkori feljegyzéseinek befogadása indítja el az emlékidézés folyamatát, és hívja elő az (ön)megértés iránti igényt, készíti a naplóolvasó nőt önátértékelésre, saját emlékeinek újraolvasására: „Amikor a naplójában ezekről az évekről olvastam, s közben a magam gyerekkorára gondoltam, [...] akkor éreztem először azt a megmagyarázhatatlan érzést, ami nem féltékenység volt, és nem is irigység. Míg nem olvastam bele a naplóiba, azt hittem, tökéletes életem volt.” (62) A másik múltbeli énjének megismerése/-értése iránti vágy nem kölcsönös, az ország legokosabb, legtehetségesebb férfiját nem érdekelte felesége múltja, énje/múltbeli énje, derül ki az emlékmonológiából: „Hidegen hagyta minden eseménye az életemnek, ami azelőtt történt, hogy őt megismertem. Más időszámítás volt az, sonkácskám, mondta.” (84)

Az elbeszélés/emlékezés jelenének szubjektuma újraértelmezi egykori cselekedeteit, rámutat a sorsa alakulását meghatározóan befolyásoló döntésekre, ilyen volt az is, amikor férje naplójában elolvasta az első nem róla szóló mondatot: „Talán be kellett volna csuknom a füzetet ahelyett, hogy végigolvasom.

Két hónapja voltunk házasok.” (91)

Mekis D. János Dilthey elmélete nyomán írja, hogy a „megélés időbeli megértése az emlékezésben éri el azon állapotát, amely képes megérteni a saját értelemmel rendelkező életet”.⁹ Olga is csak a július végi emlékidézése során, amikor már a halál lehetősége felmerül, múltját „újraolvasva” jut el a(z) ön)megértés ezen pontjáig.

„Az önéletrajzi, a vallomás jellegű diskurzusból, a visszatérés lehetősége nélkül, a pszichoanalízis és a pszichoanalitikai vallomás területére lépünk. A napló *writing cure*-jét a *talking cure* váltja fel, az alany fogalmához pedig a következő jelzők járulnak: décentré, défracté, dispersé, discontinu”¹⁰ – olvashatjuk Andrea Zlatar egyik tanulmányában. Az Olga naplóolvasata és reflexiói révén megismert naplóíró alanyról is egy diszperz, diszkontinuos szubjektum képe rajzolódik ki. A Csáth-naplók pszichoanalitikai vallomás jellege nyilvánvaló, a *Spanyol menyasszony* szövegvilágában azonban az emlékező/-idéző feleség pszichéje válik hangsúlyossá, emlékmonológia egyfajta „talcíng cure”-ként is interpretálható: „A féltékenység, ami előntötte a gyomrom, nem esett rosszul, ellenkezőleg. Csak tüzesebben kívántam őt [...] De irigységet is éreztem a nélkülöm töltött napjai, éveit iránt.

⁹ Mekis D. János: Referencialitás és végtelen szemiózis. = Helikon, 2002. 3., 264.

40 ¹⁰ Andrea Zlatar: Anima mea in runis. = Pompeji, 1992. 2., 120.

Nem értettem, miként volt lehetséges, hogy nem említ a naplóiban, nem fogalmaz meg engem.” (85)

Ahogy az én-elbeszélésben a születés nem lehet kezdet, a halál sem lehet befejezés, mert azok az emlékező én számára transzcendensek. Dorrit Cohn úgy látja, még ha „egy »élénk emlékezetű« narrátor el is tudja mondani, mit gondolt élete kezdetén, nincs olyan narrátor, aki el tudná mondani, mit gondolt élete végén”.¹¹ Jónás Olga narratívája sem zárul(hat) a tényleges halál/gyilkosság tényével, saját halálát nem beszélhetné el. Monológja jelenét, az emlékezés idejét, a forró júliusi nap(ok) „levegőjét” végzetességet sejtető jelek uralják, érezhető az emlékező-én halálfélelme is, de a szövegvilágban csak a faluban terjedő szóbeszéd szerint következik be a tragédia: „Három lövést eresztett meg rám, mondták a faluban, földült idegállapotban volt a doktor úr, ezt suttozták. És úgy tudták...” (289)

A szerepelvárásokat beteljesíteni képtelen női szubjektumok

„A feminista kritika (bár része és terméke a posztmodern felfogásoknak), amennyiben női érdekeket képvisel, kénytelen feltételezni egy jól körülhatárolt szubjektivitást, kénytelen megfogalmazni a női érdekekben a női jelleget”¹² – írja Zsadányi Edit *A másik nő* című könyvének bevezetőjében. Lovas Ildikó regénye is női érdekeket képvisel, a női jelleget textualizálja, de ügyel, hogy annak változatosságát, különbözőségeit is érvényre juttassa. A *Spanyol menyasszony* két párhuzamos szövegvilágot bontakoztat ki, melyekben két, különböző időkben, eltérő kulturális meghatározottságok között élő nő lép be a házasság narratívájába. A két nő emlékmonológjából egymástól elkülönülő értékrend és szerepfelfogás bontakozik ki, de egyiküknek sem sikerül betölteni az „előírt” szerepet, reprodukálni a „nagy narratívát”.

Rosi Braidotti felfogását ismertette írja Zsadányi Edit, hogy a „folyamatos átalakulásban levő (női) posztmodern szubjektum a testi vágyak, a tudatos döntések, a hatalmi, a szociális és a szimbolikus viszonyok bonyolult és ellentmondásos hálózatában jön létre”.¹³ A *Spanyol menyasszony* szövegvilágai ezt az állítást (legalább) két ponton cáfolják meg. Az auto(bio)grafikus jellegű emlékmonológ az én (és sorsa) tudatos döntések által való befolyásolhatóságát teszi kérdésessé, Jónás Olga 20. század eleji narratívája viszont a korabeli női szubjektumképet dekonstruálva a posztmodern feminitás-koncepció(ka)t előlegezi meg.

¹¹ Dorrit Cohn, i. m. 105–106.

¹² Zsadányi Edit, i. m. 7–8.

¹³ Zsadányi Edit, i. m. 15.

Férfi és nő közötti kapcsolat lehetséges variációi szövegesülnek a regényben, a szerelemtől a már kielégülést nem nyújtó testi kapcsolatig. A nőiség, a testiség, a vágy diskurzusának hagyománya beépül az emlékező nők monológjába. Különböző módon, de mindkettejüknél jelen van a nemi szerep-konstrukcióknak a relativizálására, dekonstruálására való törekvés.

Az auto(bio)grafikus vonásokat mutató narratíva a nő(k)ről szóló hagyományos, a lányt textualizáló elbeszélésként indul, melyet felülír/átértelmez az emlékező én perspektívája. Az emlékezés jelenének szubjektuma már a férfidiskurzuson kívülről beszél, idézi fel egykori, a másik diskurzív pozíciójába kényszerített énjét. A hagyományos női szerepmintákat látva szocializálódó szubjektum, a társadalmi-környezeti hatások, feltételezett elvárások következtében, önként szeretne belépni a logocentrikus struktúra által felkínált feleség-szerepalternatívába: „Ha összeházasodunk, akkor nála is alhatok. Senki nem kérte ezt tőlem, magam értettem ekképpen a szülői intést arról, hogy vigyázzak magamra. De leginkább a nagyanyám tanítását értettem így, a kihasználással és az árulással záruló történetek sokaságát.” (122)

A szöveg önértelmező eljárásai világítanak rá, hogy már a házasság narratívájába való belépés sikertelensége előtt is, a szubjektumkonstruálódás konstans problémája, hogy képtelen beteljesíteni a (vélt) szerepelvárásokat: „Hét év alatt, vagyis tizenhat éves koromtól, hogy először visszautasítottam egy fiút [...], addig, hogy a nappali szoba sarkában állok, a júliusi forróságban, és úgy érzem, vége az életemnek, csak bonyodalmak voltak.

Ami körülöttem mindenkinek sikerült, az nekem folytonos fájdalmat okozott.” (187)

„A nők szerelmi diskurzusa hagyományosan néma”¹⁴ – jegyzi meg Christine Brooke-Rose *A nő mint a szemiotika tárgya* című tanulmányában. A *Spanyol menyasszony* szövegvilágában e néma diskurzus különböző változatai vannak jelen, például képet kapunk a medencénél bevetett megfigyelési praktikákról, a narráció beavat a női kérdésfeltevés módszertanába, de ezek a női fortélyok az én-elbeszélő esetében mindig kudarcba fulladnak. Hogy a kiváló kommunikációs képességekkel rendelkező lánynak/nőnek nehézséget jelent az ilyen jellegű nonverbális kapcsolatteremtés, arra az anya egyik megjegyzése is utal: „Anyám megkérdezte, hogy ránézek-e, rámosolygok-e esetleg arra a fiúra, akitől azt szeretném, hogy felkérjen. Ez eszembe se jutott. Csak azok a lányok vigyorognak a fiúkra, akik mindenre kaphatók.” (52)

A lány regénnyé író(ód)ása során textualizálódnak a kamasz „nő”-t meghatározó sajátos feminin jegyek. A lányregények poétikai sajátosságaira rájátszva (és azokat kijátszva) beszél az én-elbeszélő gyerekkori énjéről, önelégedetlenségről, kételyekről, (szerelem utáni) vágyról, sikeres és sikertelen

randevúkról. A kamaszkori „szerelmeket” számba véve (köztük kiemelt helyen említve Magyart, a moszkvai olimpia hőst és D. T. vegyesúszó-királyt) a jelen emlékező-elbeszélője megállapítja: „Egészen könnyű olyan férfiba beleszeretni, akinek magasabbra lendül a lába, mint egy balettosnak. Olyan férfiba is könnyű, akinek megsérült a szeme, de olyanba sem nehéz, aki kopasz. Egyáltalán nem nehéz beleszeretni valakibe.” (39) A harmadik fejezet zárósorai ezek a borítóra is kiemelt mondatok, s a regény egész további szövege ennek közvetett kifejtéseként olvasható, mely során nyilvánvalóvá lesz, hogy a nehézség nem a „beleszeretni valakibe” mozzanatban rejlik...

A megfelelés és beilleszkedés vágya határozza meg a felidézett tudat törekvéseit, de mindvégig felsejlenek a patriarchális kultúrán belüli létezés megvalósíthatatlanságára utaló jelek: „mindig a rettegés volt, hogy elmulasztom a férjem megismerésének a pillanatát, és ezért nem fogok férjhez menni, nem lesz belőlem rendes asszony, aminek jelei egyébként is mutatkoztak, hiszen leginkább a világot akartam megváltani, Joyce volt a tanítóm” (198–199). A megélt helyzetek – kudarcba fulladt esküvő, válás(ok) és be nem teljesített szerepek világitanak rá az addigi én-/nő-kép tarthatatlanságára, hívják elő a szexus által determinált szerepkonstrukciókat de(kon)struáló törekvéseket.

Az elbeszélés jelenének emlékező szubjektuma a hagyományos női szerepkörből kilépve valósította meg önmagát: (többszörösen) elvált nőként, egyedülálló anyaként él. Egyes szituációk olykor elbizonytalanítják a fallogocentrikus struktúrán kívüli pozíciót elfoglaló nőt, mint például a sátorállítás: „állni a júliusi tűzű napon az izzadó és sátorszögeket kalapáló apák erdejében kicsit kellemetlen, mert eszembe juttatja azt a napot, amikor legalább hét centis magassarkúban álltam a szoba sarkában szűk párizsi ruhámban, hogy megbámuljanak” (33). De ezek a helyzetek megkehrülhetők, ahogy a hős-elbeszélő és fia is talál megoldást: a *fiúgyerek* otthon begyakorolja a sátorállítást.

Az emlékezés abszolút jelenében, a magasban, sodronyon bicajozó anya, kit letről figyel a fia (az „anyafia”), ráébred marginális pozíciójából fakadó fölényére: „Legyőztem az apákat, akik a fiaik vállát fogták és fogalmuk sem lehetett arról, milyen érzés az ő társadalmuknak a részeként gyereket nevelni, miközben az anyák társadalmának a része vagyok, akik azonban kivetettek maguk közül azonnal, amikor kiderült, hogy nem sikerült házsnak maradnom. Pedig azt nem is tudták, hogy már megint.” (36–37)

A (fal)logocentrikus struktúrán kívülről beszélő emlékező nő az identitáskonstruálódás éveit, meghatározó eseményeit idézi fel, a nővé válás folyamatát, a női test meg-/kiismerését is textualizálja. Egyes felfedezések eredményére, mint például a tornaórán a kötélmászás kínjait túlélve szerzett tudás jelentőségére csak évekkel később derül fény. Cisoux a nők által gyermekkoruk óta látogatott világról ír, mely „a test működéseinek szisztematikus kitapasztalásából, valamint az erogén zónák pontos és szenvedélyes vallatásából

kiinduló keresés, a tudás kialakításának világa”.¹⁵ Ebbe a tit(o)k(zat)os világba látogatott az emlékező-elbeszélő is „*Tükrökata-korszak*”-ában a nagymama hálósobájába vonulva, ahol a hófehér, gyönyörű nipppek tanították meg a nőies mozdulatokra: „[a]hogy így egyensúlyoztam, oldalra fordított fejjel és meglehetősen elégedetten, hirtelen valami furcsa érzés suhant át bennem, a sarkam alatt, ahol a fenekemhez nyomtam. Olyan kellemes volt, hogy oldalra dőltem tőle az ágyon, és kuncogni kezdtem, abba sem tudtam hagyni. Azt hittem, véletlen, de egy idő után rájöttem, hogy nem az.” (78–79)

A *Spanyol menyasszony* másik cselekményszála Csáth Géza felesége, Jónás Olga identitását kölcsönvevő hős fikcionált én-elbeszéléséből bontakozik ki. Az emlékező nő házassága/élete utolsó napján – bár ez narratívájából nem derül(het) ki – idézi fel múltját: lánykorát, férjével való megismerkedését, értelmezi a boldog kezdetektől a tragédiát sejtető jelenig vezető eseményeket.

A regény huszadik század eleji emlékelbeszélés-imitációjából a patriarchális kultúra határait tudatosan átlépő nő, a posztmodern feminitáskonceptió(i)t megelőlegező szubjektum képe rajzolódik ki. Elaine Showalter megállapítása szerint a „női pszichét lehet kulturális erők termékeként, vagy konstrukcióként vizsgálni”¹⁶, az Olga által felidézett múltbeli tudatok azonban ellentmondanak ennek. Már kamasz lányként is a kulturális, morális szabályokat áthágva élt: „az az én fegyverem volt, a tekintet, a lázas tekintet és a lanyha test, én már tizenhárom évesen sem osontam, térdeim összezárva pedig soha nem voltak” (86). A (fal)logocentrikus struktúrán kívül helyezkedve írta emlékezetébe mindazt, amit nőként „nem lehet leírni”. Nyíltan, tabuk nélkül beszél érzéseiről, gondolatairól, tetteiről, ártatlansága elvesztéséről, házassága előtti kalandjairól: „Tudtam, hogy mindez nem számít, hiszen nem több felkészülésnél az igazira, a teljesre, arra a szerelemre, amiben minden porcikám, mint a fényben, fürdik.” (86)

A meg nem írhatóság tematizálódik Olga emlékmonológiájában, ez azonban nem a nő önmegírásától való félelemből adódó jelenség. „A teljes nő lélegzetét kell írásba vélni”¹⁷ – állítja Cisoux, s az emlékező nő meg is fogalmazza önmagát, csak a textualizálás aktusa marad el: „ha naplót vezettem volna, bizonytalansággal írom le az egész jelenetet, de ez szükségtelen volt, a leírható szónál sokkal nagyobb élvezetet nyújtott, hogy senki sem sejtett semmit” (65).

¹⁵ Hélène Cisoux: A medúza nevetése. = Andor József–Szűcs Tibor–Terts István szerk.: Színes eszmék nem alszanak... I. – Pécs: Lingua Franca Csoport, 2001. 358.

¹⁶ Elaine Showalter: A feminista irodalomtudomány a vadonban – a pluralizmus és a feminista irodalomtudomány. = Helikon, 1994. 4., 435.

¹⁷ Hélène Cisoux, i. m. 363.

A nőket (többnyire) szexuális tárgyként kezelő, és naplóiban ezt megfogalmazó Csáth feleségének fiktív emlékmonológja átértékeli a nőnek saját testéhez való viszonyát, visszafogottan, mégis átható anatómiai képet festve beszél a női testiség(é)ről. A házasság előtti emlékek egy ön- és céltudatos nőt idéznek, akinek gondolatai között felmerül a nemi szerepkonstrukciók dekonstruálása iránti vágy: „mintha egy játék részesei lennénk, játéké, ami csak az én fejemben létezik, s arról szól, hogy kettőnk közül én vagyok a férfi. S azt teszek veled, ami kedvem szerint való, hiszen többet tudok nála az életről: a testről” (87).

Olga a hagyományos szerepelvárásokat semmibe vevő nő, mégis meghatározó fontosságú élményként beszél arról, hogy sikerül „elérnie”, hogy az „ország egyik legzseniálisabb férfinja” feleségül vegye. Bár egyes szöveghelyek csupán a testi kapcsolat általi determináltsággal magyarázzák sorsuk egymásba fonódását: „Azért mentem feleségül a férjemhez, mert ahogyan hozzám tudott érni, az megszüntette bennem a tizenhárom éves koromtól meglevő vibrálást, megszűnt az a felfokozott nyugtalanság, amit őelőtte nem töltött ki semmilyen mozdulat.” (111) Vagy máshol: „Vonalzója, ami pontosan az én mértékegységem szerint való. Ha nem így lett volna, talán hozzá sem megyek feleségül, vagy elhagyom.” (291)

Az önmagát beteljesítő szubjektum létállapotát megtapasztalt emlékező-elbeszélő a házasság narratívájába való belépéssel elveszíti a kívülállás pozícióját, s ezzel együtt egyéniségét, női hatalmát. De egykori kívülisége, a nők szellemi, erkölcsi, testi alsóbbrendűségét el nem ismerő nézete képtelenné teszi a hagyományos feleség-szerep betöltésére: „Nem méltó, nem tisztelni-való nő lettem ezáltal, legalábbis sokszor viselkedett irányomba úgy, mint aki ezt gondolja.” (88)

Ő is beíródik a többi nő közé, és a naplóbejegyzéseket olvasva rá kell ébrednie, nem lett külön náluk azáltal, hogy a felesége lett. A nőiségre ható maskulin társadalmi elnyomás elsődleges eszköze a nyelv, ezzel a hatalommal szembesül a naplóolvasó (később a naplót kényszerből olvasó) Olga. A házasságuk második hónapjától kezdődően bizonytalanság és félelem uralja a nő hétköznapijait: „Nagyon féltem attól a férfitől, akihez feleségül mentem, az ország legzseniálisabb férfinja volt, noha mostanra pipaszár lábai, бүдös szája, ritkuló haja és remegő keze mindennek a cáfolata lett.” (251) Egyre fokozódik kiszolgáltatottsága, szobájából férje engedélye nélkül nem távozhat, a házban csak a fehér krétacsik mentén közlekedhet. Nem az volt a csik célja, hogy kettőssza a házat, „[a]zt akarta, hogy lássák, miként bánhat velem. Nem is azt, miként bánik, sokkal inkább azt, mennyi mindent megtehet velem.” (98) Brooke-Rose a férfiak birtokló magatartástípusairól írva megkülönbözteti a Pygmalion-félet is, aki „a nőt saját vágyainak megfelelően

alakítja, és megszűnik szeretni, ha az önállósulna”.¹⁸ A fiktív emlékmonológ szerint ehhez a típushoz tartozik Csáth is: „Azt mondta, bántja, hogy ennyi fáradozás után még mindig nem sikerült megtanítania arra, hogy mit nem szabad mondani, mik azok a női fogások, amiket nála mellőznöm kellene”. (67) Olga a frontról írt levelekről beszélve is említi a parancsosztogatókat, melyekben férje azt is kikötötte, milyen anyagból milyen ruhát varrasson, és mennyi ideig hordja, mielőtt találkoznának.

Az egykor a kívül- és felülállás pozíciójából „irányító” nő a hitvesi fallogocentrikus struktúra egyre mélyebb bugyraiba süllyed, szenvedései és megaláztatásai megbosszulására egyetlen eszköze marad, saját teste – melyet férje által ismert férfiaknak (barátok, unokatestvér) ad. Maradék fölényét egykor híres tekintetében őrzi: „tudom, hogy látta a szememben, észrevette a nézésemben, mit gondolok valójában. Azt akartam, hogy mindent lásson, még azokat a kétérzéseket is, amelyeket meg sem ismertem. Férfiak f.. látszódják a szememből.” (139)

A házasság ellehetetlenüléséhez, a szerelem gyűlöletté alakulásához a kettőjük közé íródó női testeken kívül leginkább Csáth morfium- és egyéb szerfüggősége és az azzal járó „mellékhatások” járulnak hozzá. A mottó Csáth-idézetét is újramondja az emlékező-elbeszélő: „Azt mondta, sohasem volt rám féltékeny, mert neki nem olyan a természete. Hanem szadista.” (289) Ez a szadizmus az, amely megkerülhetlenné teszi a tragédiát. Mind brutálisabb kínzásmódokat alkalmaz a beteg férj, egyre inkább izzik kettőjük között a gyűlölet. A júliusi hőségben emlékező nő férje egyik ilyen „rohamát” és saját kiszolgáltatottságát helyezi az (ön)értelmező monológ középpontjába. Ebben a szituációban hangzik el az első fejezet már említett egyetlen mondata, amely a folytonos újramondás révén jelentésszervező elemmé válik: „Én, azt hiszem, lényegileg még szűz vagyok.

Elhittem, amikor kimondtam, istenemre elhittem, hogy így van, olyan üressé tette a fejem a torkomnak szegezett kés, a hajamba markoló keze, hogy kilúgozódott belőlem minden érintés, nem csak a másoké, de az övé is.” (99) Az egykor ön- és céltudatos nő férje fallo(go)centrizmusának áldozatává lesz. A félelem „üres helyeket” ír élményei, érzései helyére, törést/hasadást eredményez a szubjektumában – az emlékezés jelenének önértelmező én-elbeszélője már nem képes önálló értékítélet, döntés meghozatalára.

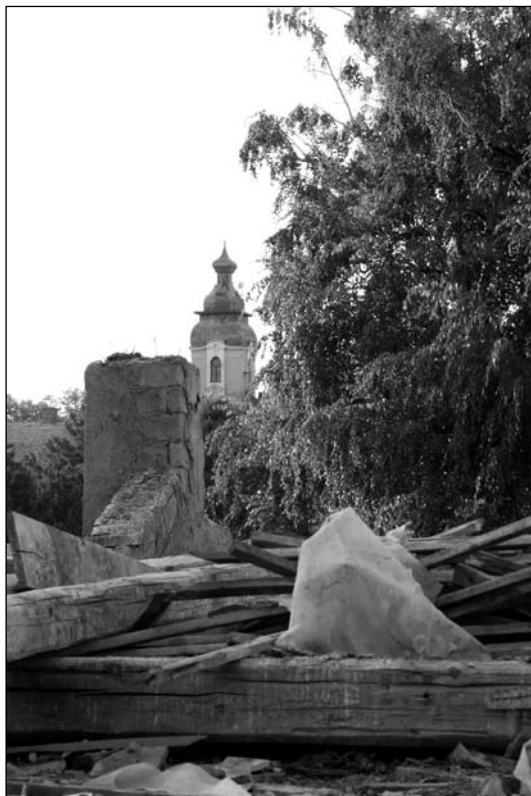
„A nőben többé-kevésbé mindig van valami az anyából, aki helyrehoz és táplál, és ellenáll az elválásnak, olyan erő, amely nem engedi, hogy visszaszorítsák, de amely kifulladásztja a szabályokat”¹⁹ – olvasható *A medúza nevetésében*. Olga destruál(ódot)t női szubjektumának már az anya-szerep betöl-

¹⁸ Christine Brooke-Rose, i. m. 487.

¹⁹ Hélène Cisoux, i. m. 365–366.

téséhez sincs ereje, csak kivételes percekben tud szeretettel közelíteni csecsemőjéhez, máskor a kispárnával kezében áll mellette. Emlékmonológja nem csak a testi kapcsolatok elbeszélésekor textualizálja a női esszencia biológiai komponenseit, megfogalmazza a szoptató anya testét is – beszél a feszülő mellekről, a tejtől átnedvesedő ruháról, a sikertelen tejelapasztási kísérletről.

Olga tudja, hogy férje készül a halálra, és az egyik cseléd, Veron által lemásolt végrendelet (Csáth Géza végrendeletét építi magába a regény) szövegéből azt is sejti, hogy nem egyedül készül meghalni: „Végrendeletet készít. Attól tart, megdöglik. Én nem tartok tőle, hanem nagyon várom. Ha nem volna bennem ez a félelem, hiszen az én holmim is belefoglalta a végrendeletébe, mintha együtt halnánk.” (233) A helyzetét objektíven értékelni már nem tudó emlékező nő testi-lelki kiszolgáltatottsága ellenére még hisz abban, hogy veszély esetén legyőzheti férjét, hogy ő lehet az erősebb, a gyorsabb. „Csak a mai napot kell túlélni, Magdolna napja van, a lehetőség napja, annak reménye, hogy lehet még új életem” (171) – állapítja meg az emlékezés jelenében, monológjából az már nem derülhet ki, hogy ez mégsem sikerül.

A szél jegyzetei

Aki a végén nevet

A folyó majd, úgy tűnik, kivár,
elmélyed, látszólag medítál.

Ál a bál

Az ember arcba mártja,
a folyó hullámokba rejti
valódi irányát.

Növekvő homály

Az égbolt, mintha tűkből volna.
És cinkosokká lettek a fák.
Túl nagyra növő levelükkel
a hullámokat eltakarják.

És tényleg a legvégén:

Zápor kezd motozni
a levelek között.

Fehérben és énekelve

Önéletrajz helyett

Születtem az észak-bácskai vidéken,
egy Tisza menti településen –
a hunok, scythák, avarok, szarmaták,
szláv és magyar törzsek által lakott
mocsárvilág után a lösz platón
megkapaszkodott Adán –,
benn a városban,
ezerkilencszázötvenháromban, egy
két-, apróka ablakos parasztházban,
hol előttem is már anyyan.

Mikor megláttam a napvilágot,
mi valójában este volt – mert anyám,
amikor csak erről mesélt, mindig úgy
mondta, jól emlékszik, hogy beesteledett
már, mire a vidék bábasszonyának,
egyetlen Roza nénink segítségével
a szülés véget ért.

Apám meg –
akinek igen sok megpróbáltatás adatott,
s akivel rengeteg volt vitám, amikor
nagy ritkán zordsága kissé oldódott,
és erről is kérdezgetni lehetett akár –
azt mondogatta, hogy azon a napon,
miközben az égbolt, reggeltől egészen
késő estig igazán szépen, tisztán,

ősziesen fénylett, kertünkben egy kis
időre leszállt néhány, csak nagyon
ritkán látható madár.

Nővérem, ki akkor már harmadik éve
habzsolta az életet,
szeretetre méltónak ítelt, és befogadott.

Az öregebb szomszédoktól tudhatom,
hogy éppen akkoriban vett apám két
malacot. És megvolt még a tehenünk
és a szépnak látott lovunk, sőt megvoltak
nagy számban az ó- s dédszülők is – igaz,
ki özvegy, ki özvegyasszony mivoltában –,
Cecille dédanyánk, a nagyasszony,
kinek házában vele együtt laktunk –
sötét alakja éber álomként tűnik élém
olykor ma is,
amint föllibentve az asztalterítőt
kirajzolódik a kezemben szorongatott,
teli méztől aranysárga dunsztosüvegen
görnyedt árnya –,
és a többiek mind, tanyasiak,
telepesek – *jöszösek, helyből menők* –,
parasztok, fiákeresek, ácsok, borbélyok,
kereskedők; szóval a szépszámú
rokonság, az ember-, állat-, s a szerény,
de mindig féltőn óvott, s megbecsült
valóságállomány, így együtt, mi
mindannyian, sokáig szépen neveledtünk.

A nehézségekről én nem sokat tudok.
De, lévén a háború után nem oly túl sokkal,
mi pedig nem rendelkezvén házzal, földdel,
úgyszólván semmilyen számottevő
saját vagyonnal,
bizonyára a soknál is több lehetett belőle.

Arra emlékszem, hogy az utcai szobába
órákra bezárt anyánk, amikor a piacra
a túrót meg a tejet vitte.

Ott ültem ablakunkban, a mindig legalább
három színben pompázó cserepes
muskátlík között, és ha valaki a városból
a temető – s a padéi kompjárás irányában –
a házunk előtt elhaladt, rákoptattam
az ablaküvegre: nem látták-e véletlenül
anyám,
amint hazafele cipekedve egy-egy szóra
meg-megáll
a kora tavasztól késő ősziig, végig az
utcán, az árokparti padokon naphosszakat
üldögélő anyókák-apókák valamelyikénél.

Meg arra, hogy azokban az időkben,
apánk
csak ritkán – havonta, ha egyszer talán –
járt haza a töltést építő kordézóktól,
s amikor csak tehetett – szombatonként
rendre –, ezért-azért, hozzánk a házhoz,
valamelyik barátját, ismerősét küldte.

Emlékszem egy, nyelvünket alig beszélőre
nagyon, akit apám a fésűjéért küldött,
és én féltem, nehogy azt ő ellopja.

Mi – gyerekek – persze jókat játszottunk,
a harmadik utca sarkának kerek kútjáról
hordtuk nagy ibrikekben a vizet,
s nagyon-nagyon nehezteltünk
nagyanyánkra,
ha valamiért – bármiért – magából kikelt.

Nagyapáim meghaltak gyorsan.

Az apai,
aki a tanyáról végül mégiscsak betért a
faluba, sőt, még a városba is – igaz még
akkor sem nagyanyám kedvéért –,
nagyon hamar.

Magas, erős csontozatú, szikár természetnek
határozott mozdulatait a tanya állatai
között gyakran magam elé képzeltem,
amikor halála előtt alig valamivel –
de az első adriai nyaralások, szerelmek
embert formáló élményein már jóval túl,
hisz ekkor már az utolsó osztály padjait
koptattam az öreg adai *benti* iskola
parókiát támasztó szárnyában –,
betegágyánál látogathattam.
Alig ismertem.

Az anyai ágról való – a fiákeres –,
aki éktelen dühében képes volt oly vadul
nekihajtatni a lovakat a szalmakazalnak,
hogy beleremegett a ház,
és megrettent minden élőlénye,
de oly szelíden is tudott szundikálni
a bakon, hogy az olykor agyonhajszott
lovai irányítás nélkül is hazaszállították
nemritkán még a tizenhetedik dűlőből is
– és ez már Zenta, sőt inkább Topolya
alatt van –, s éppoly csendesesen meghalt
végül, mint ahogyan bárki, és amiként
mi sem igen számíthatunk sokkalta másra.
Huszár volt ő azért – büszke magyar
huszár – az első világháborúban.

Sorban azután
– szépen, egymás után –
követte őket a halálba, két nagyanyám.

Az egyik: cukor meg tej.

A másik: mély, nagyon mély, fekete
szem és áhítat – a szobafestő álmának
megráyzolt angyalfigurája a halál falán.

És huszonkettedik születésnapom
előestéjén
– ezerkilencszázhetvenöt
szeptember nyolcadikán –,
csatlakozott hozzájuk apám.

Hirtelen,
minden búcsú-, vigasz-, békélő szó
nélkül távozott el
– arccal zuhant a betonra –,
torkában megalvadt a vér.

Ekkorra már jelengettek meg verseim
– ó, az elsőre emlékszem nagyon, mily
izgatottan vártam, és kerestem az
Új Symposion
augusztusi számát hetvenegyben,
s hogy még a betiltása előtt sikerült
begyűjtenem néhány példányát –,
és túl voltam nemcsak a zentai
középorvosin,
de már nyaranta kezdtem megismerni
észak és dél fényeit, *kelet és nyugat*
összemoshatatlan világát, és már
Újvidéken az orvosi kart is elhagytam
a bölcsészetért – amiért anyám
és nővérem ugyan még tudott együtt
örvendezni velem, ám haláláig
kiengesztelhetetlen maradt
öregem.

S bár a *vért a lélekre*
ekkor még nem cseréltem fel,
én már megfellebbezhetetlenül
a költészet mellett döntöttem.

Múltam és – mindenkori – jelenem,
valahonnan fönről szemlélve magam,
immáron versben éltem, s írtam meg.
– Mint amikor alig tízévesen, egyszer,
emlékszem,
a templomban valósággal fölragadott
magához az oltár fölötti kupola
boltívfreskóján felfedezett méretes
háromszög közepéből kisugárzó
pávatollszerű szemrajzolat,
föl, egészen a magasba, magához vont,

s onnét láthattam meg
a lenn, a padsor előtt álló önmagam. –

Így láttam, láthattam és láttattam magam,
amint gyermekként, mezítlábasan az út
porában bokáig gázolva, a mosdatlan
cigányalmát eszem,
ahogy még az egész, nagy család
fehérben, ünneplőben, a kora őszben
az úton halad, és anyám fogja a kezem.

Láttam magam nyaranta a *hegyekhez,*
folyókához, tavakhoz, tengerekhez,
az *óceánhoz* zarándokló elszánt ifjúként
énekelve állni az Akropoliszon,
és ahogyan gyöngyöző homlokkal
a fájdalomtól elsötétült szemeimmel,
tékozló fiúként,
apám kerékpárját, az éjszaka csendjében,
vigasztalhatatlanul hazafelé tolom.

Jó volt látni magunkat Jancsival, és oly
sokszor, tanúmmal az esküvőnkön is –
ezerkilencszázhetvenhétben,
drága Editemmel –, ott álltunk, mind
telve *hittel,*
– mint később is megannyiszor –,
hogy még minden jóra is alakulhat talán –
mondogatta, csak így mondogatta,
komám,
aztán a csillogó és koszos báltermek,
kocsmák,
első könyveink, sorban,
egymást követően
és gyermekeink – nyolcvanban,
nyolcvankettőben –, s halálok újfenn,
és versek és
versek és viták, viták minden nevek
felett, s üldöztetések végeláthatatlan
sora, egyszerre a szerkesztőség
bezáruló ajtaja,

és ó, jaj,
jaj,
jaj,
a kórház,
a kórház illata.

Barátom ágya szélén ülök
– Kelenföldön, a Keveháza utcában –,
ő,
fejét párnával megtámasztva
fekszik –
szépen, megbékélten –,
most meghal
éppen.

Ezerkilencszázkilencvenet írtunk,
s én még egy évet éltem hitetlen.

És amikor már e földi valómban,
teljességgel azt hittem, minden,
a
minden is
összeomlott körülöttem,
s hogy harmatos reggeli fényt többé
immár nem látok, elvesző önmagam
akkor is valahonnan fönről figyelhettem
meg, amint a mélységek mélyének
legmélyéről,
kétségbeesetten Istenhez kiáltok.

S azon a napon, mikor az *új háború* dúlt,
és végképp eldőlt:
szülőföldem elhagyom,
feleséggel,
két gyerekkel
kinn álltunk az udvaron,
és mindennél tisztábban láthattam,
mint hagytuk,
hoggy ragyogjanak csak szépen a könnyek
a fényben,
az arcokon.

De ezt, így – nem folytatom.

Jöttek az anyaországba menekített évek.
Új otthon, új város, új haza,
újra az újabb
megpróbáltatások kora.

A legnagyobb nehézségeken átsegítő
gondnokoskodás,
a vigasztalhatatlanság
s a *Gondviselő* szeretetéből
fakadó reménység fájdalomszép évszakai.

Mert békésen integetett ugyan
Budapesten a külvárosi platán,
de frissiben elültetett hársfáim derékba
roppantattak még Rákospalotán,
s csak a főváros tizenkilencedik
kerületében talált rám ismét a magány.

A kilencvenes évek derekán.

Mikor még élt Balatonőszödön
– akárcsak Chicagóban a *Szívárvány* –
anyám,
kinek megtérve az *új világból*
– a Michigan és Reménység tavától,
a Mississippitől és a Niagarától –
még bizonyosságot tehettem, hogy
a tanítás igaz:

*Isten itt is, ott is
egy és ugyanaz,*

és hogy a lélek él, hogy a lélek az,
mi bennünket mind eredendően összeköt,
és nem a vér,

de már a kór volt az úr testén, s az ő
földi útja is hamarosan véget ért.
És mire a gyászban a kisszámú maradék

élő rokonság szerte a nagyvilágból
összegyűlt, nővérem is megözvegyült –
rokonban, barátban nagyon-nagyon
megfogyatkoztunk –,
az ezredfordulóra szinte alig maradtunk.

Mostanság – a kétezres évek elején –,
mindvégig hűséges társammal őrizzük
kispesti otthonunk
– betérhessen bármikor egy erre tévedő,
szeretett vendég, rokon, barát,
egyik-másik nagy fiunk –,

és én – tavaszonként aggódón lesve
újraéledő kertem –,
napokat révedezem a diófa alatt,

– fölülről szemlélődve –
formálgatom magamban
búcsúzó versem utolsó sorait:

*ha lesztek még, kik szerettetek
fehérben és énekelve temessetek,*

s egyre szótlanabbul
figyelem csak:
mint ver ereimben
hullámokat a Tisza.

Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról

A történeti valóság és a folklórvalóság adatai általában nem szokták fedni egymást. A folklórvalóság adatai a népköltészet példáiiban is tanulmányozhatók: a szerencsés nemzeteknél fennmaradt verses epika szövegei őrizhettek meg olyan adatokat, melyeknek alapján a kutatók következtetéseket szoktak levonni a történeti valóság vonatkozásában is. Ahol nem maradt fenn verses epika (például a magyar népköltészetben), ott a prózaepika, tehát a népi elbeszélések alapján próbálták a kutatók következtetéseket levonni a nemzeti múlt eseményeivel kapcsolatban. Voltak korszakok, elsősorban a nemzeti romantikák, amikor a hiteles népi emlékezet relevanciájára esküdtek a kutatók, s mindazt, amit a történeti vonatkozású népköltészeti alkotásokból ki lehetett olvasni, tényként fogadták el, aminek az lett a következménye, hogy ami egy 19. századi lejegyzésű hőskölteményben szerepel, azt történeti valóságként fogták föl. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a hősköltészet és a (történeti) népi elbeszélések valósága és a történeti valóság messze esik egymástól, s a valóságban inkább a hősi múlttal kapcsolatos romantikus elképzelések táptalaján mozognak, s kevésbé a történeti valóság tényeit közvetítik a 19. század, vagy a mai olvasó számára. Ez még akkor is így van, ha ezáltal néhány illúzióval válik szegényebbé a nemzeti nagylétról alkotott elképzelések sora.

Több kutató is foglalkozott már az emberi emlékezethatár kérdésével, azt nyomozandó, hogy meddig ér el a népköltészet emlékezete, vagyis hogy a „paraszti emlékezet” meddig volt képes a népi elbeszélésekben visszafelé követni a történelem eseményeit. Ezek a kutatások félreérthetetlenül azt bizonyítják, hogy a népköltészet történeti emlékezete igen rövid. Egyik bizonyítéka ennek egy kiterjedt kutatás, amely a magyar forradalom és szabadságharc századik évfordulója kapcsán (1948–49-ben) azt célozta, hogy

megörökítsék mindazt, ami a nagy események és személyiségek kapcsán a „nép” emlékezetében fennmaradt. A nagy várakozással megszervezett országos népköltészeti gyűjtés vérszegény eredményeket hozott: alig sikerült bármit is feljegyezni, ami lényeges volt. A számtalan alkalommal ígérgetett nagy „1848-as népköltési gyűjtemény” sohasem készült el, csupán néhány rész tanulmány és egy népszerűsítő válogatás, amely töredékes szövegeket és jobb-gyengébb negyvennyolcas népdalváltozatokat hozott felszínre. Bele kell tehát nyugodnunk abba, hogy az emberi emlékezet határ illúziórombolóan rövid, mint Györffy György egyik tanulmányából tudjuk, nem hosszabb hetven-nyolcvan esztendőnél. Nem véletlen tehát az, hogy a megfaggatott adatközlői emlékezet a régi dolgokról általában úgy nyilatkozik, hogy az a még a „török időkben” lehetett, még akkor is, ha a történelem vallomása szerint a kérdéses problematika az azt megelőző időben, vagy éppen utána lehetett valószínű. Adatközlői emlékezetre hagyatkozni tehát nem lehet, a szájhagyomány ugyanis, írott források hiányában, fölöttébb laza. A népköltészet történeti vallomása megbízhatatlan, s ez természetéből következik, de nem jelenti semmiképpen értékeinek alábecsülését. A hősepika nem lehet a történelem forrása, aminthogy a népi elbeszélések (történeti mondák) sem azok. A népköltészetnek egészen más minőségei azok, amelyek miatt ismernünk és becsülnünk kell.

A fenti gondolatok megfogalmazására azért volt szükség, mert az alábbiakban egy olyan történet, egészen pontosan családi legenda ismertetését kívánjuk az olvasó elé tárni, amelynek köze van a magyar régészettudomány egyik szenzációs leletéhez, a nagyszentmiklósi fejedelmi aranykincshez. A mai romániai Bánátban, Nagyszentmiklóson került elő ugyanis 1799 nyarán egy népvándorlási aranykincs, melynek eredete az eltelt kétszáz esztendő során tudományos polémiák tárgyát képezi – hovatartozást tekintve. Annak ellenére, hogy az aranyedények némelyikén rovásírásos vagy görög betűs feliratok olvashatóak, még ott sem tart a tudomány, hogy ezeket el tudja olvasni, vagyis a nyelvet, amelyen íródtak, meg tudja fejteni. Nem csoda tehát, hogy a kutatás ma is faggatja a leletet, közelebb próbálva jutni az ábrázolások eredetéhez vagy magának a kincsnek valószínű hovatartozásához. Az alábbiaknak az is ad némi aktualitást, hogy pár évvel ezelőtt jelent meg a kérdés egyik mai legjelesebb kutatójának könyve a kérdésről, továbbá a Bécsben őrzött lelet 2002-ben kiállításra került a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol a maga valóságában láthatták a látogatók, 1884 után másodízben. Ebből az alkalomból pompás „katalógus” jelent meg, amely tulajdonképpen komoly tanulmánygyűjtemény. Bálint Csanád előbb említett könyvével együtt tehát az érdeklődő olvasó elmélyedhet a kérdésben. Előtte ugyanis az érdeklődők általában László Gyula és a fotós Rácz István könyvét szokták használni és hivatkozni.

A szerb családi legenda, melyet az alábbiakban bemutatunk, természetesen nem oldja meg a kincssel kapcsolatos alapvető tudományos kérdéseket, érdekes adalékot jelent azonban az előkerülés körülményeivel kapcsolatban, jelzi továbbá a kincssel kapcsolatos hagyomány folklorizálódásának útját, ami a jelek szerint kétszáz esztendő óta tart.

A belgrádi Politika napilapban jelent meg 2004. október 16-án Bogdan Ibrajter utazó hírlapíró-riporter egyik cikke, melyben bemutatja a mokrini (magyarul: Homokrév, a mai szerbiai Bánátban, a román határ közelében, nem messze Nagyszentmiklóstól) Aleksa Dukanov helyi tanárembert. A riport először 1995-ben jelent meg a lapban, s újraközlésére azért került sor, mert a szerzőnek ugyanabban az évben (2004) válogatott riportkötete jelent meg, melyben e szöveg is szerepelt. A tanárember tevékenysége nem érdekes e dolgozat szempontjából, bár mint figura érdekes lehet az olvasók számára. A cikkben azonban van egy részlet, melyen megakadt a szemem. Ennek pontos magyar fordítása a következő:

„Aleksa ősököreganya, Szófia (Sofija) 1799-ben Nákó Kristóf földesúr szőlőjében dolgozott Nagyszentmiklóson, Fölső-Bánátban. (A szövegben a nevek: Kristofor Nako és Veliki Simikluš.) Egy fal alatt kapálva Szófia rábukkant a legszörnyűbb hun, Attila, Isten Ostora elásott kincsére! A föld hosszú évekig rejtette a kondérokát, tálakat, edényeket, melyek hétkilónyi színaranyból voltak. A szakemberek úgy ítélték meg, hogy a kincs a hunoké lehetett. A mintegy húsz aranyedényt ma Bécsben őrzik, a Schönbrunnban, a tizenhetes szobában. Az előkerült aranytárgyak az irodalomban Attila-kincsként vagy Nagyszentmiklói kincsként ismertek... A régi mokriniak arról meséltek, hogy a Dukanovok akkortájt aranyedényekkel jártak vízért. Amikor a hatóság ezt megtudta, elvette tőlük a kincset. A Dina nevű nagybácsi Bécsbe ment, hogy a kincset visszaszerezze, de mindhiába – mondja Aleksa.”

Eddig a legenda. Mivel a kincs előkerülésének körülményeit a kutatás feltárta, érdemes egy pillantást vetni a történeti valóság és az elbeszélésben lévő folklórvalóság adataira. Hogy az előkerülés adatai és szereplői kétszáz év alatt átalakultak, az nem meglepő a változatokban élő folklór (adott esetben népi elbeszélés) általános jellemzőinek fényében.

Először is: a nevek. Az előkerülés körülményeit áttekintő dolgozatokból tudjuk, hogy a hatóság utánajárt a dolognak, amikor a kincs előkerüléséről tudomást szerzett. Az első vizsgálatok adatai szerint a megtaláló Neza Vuin szerb parasztgazda volt. Ez a név valóban szerb viselőre utal, ha a nevet a németes írásmódból áttesszük szerbbe: a Neca Vujin név napjainkban is elképzelhető. A dolog érdekességéhez tartozik, hogy a gazda neve azóta néhány helyen Nera Vuinra, Negru Vuinra, sőt Petru Vuinra is alakult, ami szintén a változatképződés folklorisztikus jelenségeire utal. Ezekben a nevekben nyil-

ván a román szerzők (akik a kérdést érintették) hatása mutatkozik meg. E nevek némelyikét időnként a mai sajtó is visszhangozza. Legutóbb a kincs pesti kiállítása kapcsán.

A legendában emlegetett Szófia nevű üküknagyanyáról nem szólnak a híradások, emlegetnek ellenben egy Ikonija nevű matrónát, aki nyilván az említett Neca Vujin felesége lehetett. Minden bizonnyal minden lében kanál, nyüzsgő perszóna lehetett, aki a kincs előkerülése során is ott volt, s később a megtalálás tényét saját érdemének állította be. Ezzel sikerült az előkerülés faktográfiáját is megbolygatnia, olyannyira, hogy némely forrásokban Nera Vuin parasztasszonyt emlegetnek. A Nagyszentmiklósról kiszálló egyik vizsgálóbiztos ugyanis beszélt Ikonijával, aki – mint mondtam – a megtalálás tényét magának tulajdonította. Sőt a későbbiekben Bécsbe is felutazott, s ott valamiféle jutalmat, részesedést próbált kicigánykodni, megtalálóként, a kincsből. Ebből is arra lehet következtetni, hogy a Vujin családban Ikonija viselhette a kalapot, ha már nem akadt férfiember, aki a család érdekeit Bécsben képviselte volna.

Bécsi ügybuzgósága azonban nem járt eredménnyel Ikonijának, mivel, mint a kincs előkerülés utáni utóéletéből tudjuk, eszükbe sem jutott a hatóságot értesíteni, hanem az edényeket cincár kereskedőknek adták el, akiktől a hatóság végül is elkobozta, s az érte fizetett pénzt Vujinéknak vagyonaiból kárpótolta.

Hogy is viszonyul tehát egymáshoz a történelmi valóság faktográfiája és a folklórvalóság adattára, mely az idézett legendában lecsapódott? Úgy tűnik, az adatok ismeretében ez elég jól megrajzolható. A tutyimutyinak bizonyuló férfi családtagok helyett Ikonija Vujin vette kezébe a dolgokat, ő irányította a kincs pénzzétételének akcióját, sőt a kiszálló vizsgálóbiztosnak azt is elárulta, hogy az edényfűlekről az aranylemezt is lefejtették, s beolvasztatták ékszerkészítés céljából. Mint láttuk, Bécsben is megfordult jutalmat kicsikarandó, ez azonban nem járt sikerrel.

A kincs előkerülésének körülményei, valamint a rámenős matróna egyéni akciói nem maradhattak ismeretlenek a környéken, az lenne tehát a meglepő, ha mindez nem folklorizálódott volna. De mint láttuk, folklorizálódott. A kincs előkerülésének folklórváltozatairól a kései monográfus, Bálint Csanád is említést tesz, szöveget, sajnos, nem ad. Egy román helytörténész, aki a nagyszentmiklósi szenzációról is beszámol, azt írja, hogy [Peru Vuin] „Felesége az edényeket, megtakarításuk után, nem is sejtve, hogy azok aranyból vannak, a pitvar falára akasztotta, amint szokásos volt falra aggatni edényeket az ottani románok és szerbek körében.”

Mindez a maga módján lecsapódott a Bogdan Ibrajter által elmondott családi hagyományban is. Hogy a Dukanov család valóban rokonságban volt-e a Vujinokkal, nem tudjuk, mindenesetre a kincs és a matróna viselt

dolgainak híre családi legendaként csapódott le náluk. Az már természetes, hogy az eredetileg (történeti valóság) Ikonija Vujin nevű asszonzszereplő a folklórvalóságban Szófiára változott a két évszázad során, a valódi megtaláló férfiszereplőkről nincs is említés. Az sem meglepő, hogy a falra aggatott aranyedények (folklór)hagyománya a mai szövegben, vízholdó edényként jelenik meg. Hogy a falu földesura valóban Nákó Kristóf volt (Kristofor Nako), azt Nagyszentmiklós helytörténetéből tudjuk.

A folklorizálódás folyamatát az is bizonyítja, hogy a kincsből lévő aranyedények száma a valóságban más, mint a családi legendában. Az sem meglepő, hogy a kincs őrzésének helye, ami a legendában igen pontos hitelesítő adatnak szánt módon van megfogalmazva, ugyancsak folklór: Schönbrunn, tizenhetes szoba. A valóságban a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzik a kincs teljes anyagát, szobaszámot nem ismerek. A legendában említett Dina nevű nagybácsiról, aki Bécsbe ment a kincs visszaszerzésének érdekében, a valós faktográfia nem tud. Ez is folklór.

Bármennyire tűnjék is jelentéktelennek, az ismertett mokriai családi legenda a nagyszentmiklósi kincs előkerüléséről voltaképpen nem jelentéktelen. A folklorizálódás népköltészeti relevanciájához szolgáltat jó adatokat, s abban a helyzetben vagyunk, hogy a valós faktográfiát ütköztetni tudjuk a folklórvalóság adataival, ami a folklorista számára nem minden alkalommal adott. Nagy kár, hogy a kincs köré rakódott magyar, román és szerb legendákat nem ismerhetjük a maga teljességében, így nem áll módunkban rekonstruálni a folklorizálódás útját. Az itt ismertett szerb családi legenda, mint egyik valószínűleg közbülső szövegvariáns, ezért tekinthető fontosnak folklorista szemmel. A régész számára azonban valószínűleg elhanyagolható, mint olyan jelenség, amely a nép fantáziájának terméke, s nem járul hozzá a méltán híres kincs alapvető problematikájának megismeréséhez.

A legendában említett Dina nevű nagybácsi, aki a hagyomány szerint megjárta Bécsbe is a kincset visszaszerezendő, sikertelenül, mint említettem, a valós faktográfia szerint nem létezett. Mint láttuk, Ikonija Vujin (a szerb legendában Szófia) volt az, aki kétszer is Bécsben járt – ugyancsak sikertelenül –, hogy valamiféle jutalmat eszközöljön ki. Úgy tűnik, a szerb legendában valamiféle olyan törekvés fogalmazódik meg, ami a család egyik férfitagja számára jelent elégtételt, mintegy a férfierényt emelve ki a megtalálás véletlenszerűségével szemben. Ez a motívum tehát a férfierő, vagyis a férfiszerep rehabilitálását fogalmazza meg.

Irodalom: László Gyula–Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1977; Az avarok aránya. A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 2002. (Kiállítási katalógus, több szerző tanulmányával.) Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. Budapest, 2004; Erdélyi István–Pataki László: A nagyszentmiklósi „Attila kincs” leletkörülményei. In:

MFME 1968, Szeged, 1968; Györffy György: A magyar őskronika és az emberi emlékezethatár. In: „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Budapest, 2006; Neru Vuin szerencsésje. Hazalátogat az avarok aranya: Kiállítják a nagyszentmiklósi kincset. Magyar Nemzet, 2002. március 23. 36.; Kutatás az Aranykincs utcában. Radiókarbon-mérések pontosítják a nagyszentmiklósi lelet elrejtésének idejét. Magyar Nemzet, 2006. január 28. 44.; Bogdan Ibrajter: Šagalovi letači. Aleksine godine. Politika (Beograd), 2004. október 16.; Bogdan Ibrajter: Štuka na ringšpilu. Beograd, 2004.

Kapcsolatrendszer a nagykunsági és a bácskai települések között

1. A nagykun települések információs csatornái és kapcsolathálója a 18. században

A Hármaskerület mint közigazgatási egység a jogállásra való tekintet nélkül működött az egész 18. században, sőt megerősödött a század elején bekövetkezett császári döntés (önállóság elvétele) reakciójaként. A Kerületek továbbra is tartották a kapcsolatot legfőbb méltóságukkal, a nádorral. Küldötteik gyakran megfordultak a Helytartótanácsnál, a Budai Kamaránál, sőt a Császári Udvarban is. Különösen nagy szükség volt ezekre a bécsi, budai utakra a 18. század első felében az önállóságért és függetlenségért folytatott harcban. Először Rákóczi fejedelem oldalán kerestek oltalmat. Ott voltak Rákóczi 1703. évi visszatérésénél, az ónodi és a széchenyi országgyűlésen, de az alföldi, dunántúli, felvidéki, erdélyi hadszíntereken is. A Nagykunság kiűritése, Rakamazra telepítése a Rákóczi uradalom működésébe engedett némi bepillantást. Az ott-tartózkodás során a Nagykunságról némi fogalmat alkothattak a szabolcsi kismesek, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagykun őslakosság visszatérését hamarosan követték a szabolcsi kismesek. A nemesi műveltség, bizonyos tőkeerő és a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás egyeseket a törzslakók vezetői közé emelt. Ilyen betelepülők voltak az Illyéssyek, akik a császárhűség mellett el tudták nyerni a kisújszállásiak, majd az egész Nagykunság bizalmát. A törzslakosság ősi családjaiból kiemelkedő vezetők helyi, jászkun hagyományokon alapuló tudását, a partikuláris jogban való jártasságát, katonai terepismeretét, kapcsolatrendszerét így kiegészítette a beköltöző kismemesi¹ réteg iskolázottsága és kapcsolatrendszere. A kettő szerencsés ötvöződése a 18. század közepére meghozta gyümölcsét, a redempcióval visszakarta a Jászkunság a függetlenségét és kiváltságait. A bécsi, budai követjáró utak során intézményi és személyi kapcsolatba kerültek

¹ Az írás előadásként hangzott el a Karcagon 2006. november 24-én megtartott *Emlékkülés a bácskai kitelepülés 220. évfordulója alkalmából* című rendezvényen.

a küldöttek a felsőbbiségekkel. Ez a kapcsolatépítés különösen Mária Terézia, majd II. József uralkodása idején kamatozott. A redempciós ügyek mellett például sikeresen lobbizott a karcagi templomépítési engedélyért Varró István jegyző. A redempciós összeg előteremtése érdekében az előjáróknak tőkeerős személyeket kellett találniuk, akik átmenetileg pénzkölcsönrel kíségtették a városokat. Ezek elsősorban a budai, debreceni kereskedők voltak. Bécs és Buda mellett Debrecennel volt hagyományosan kapcsolata a nagykunsági vezetőknek. Az egyházi és iskolai kapcsolatok több évszázada működtek. Itt arra is utalnunk kell, hogy a református iskoláztatási gyakorlat szerint a 16–19. században a Debreceni Kollégiumban tanuló deákok hosszabb-rövidebb ideig nyugati egyetemeken is bővítették ismereteiket, amellyel az alföldi településekre korszerű tudást hoztak. A 18. század második felében az immár ismét önként felvállalt hadjáratokban való részvétel, a katonáskodás ugyancsak bővítette a jászkunok földrajzi térszemléletét. A kötelező szekerezéssel bejárták szinte egész Közép-Európát. A nagykunokat gyakran küldték Pestig, Belgrádig forspontra (fuvarozásra). Ugyanakkor a családok megtermelt javaikat elsősorban északi és keleti irányban értékesítették. Vásároló helyeik Debrecen, Miskolc, Szikszó, Vác, Nagyvárad és Nagybánya voltak. Jászberény a 18. század folyamán emelkedett a Hármas Kerület közigazgatási központjává, de az együttműködés miatt jártak Kiskunhalasra is. Ez az útvonal Kecskeméten át vezetett. A dél-alföldi települések közül a református városokkal (Hódmezővásárhely és Szentes) tartottak fenn kapcsolatot.

Mindebből következik, hogy a 18. századi nagykunsági emberek és az őket képviselő előjárók járatosak és informáltak voltak. Nem véletlen tehát, hogy eljutott hozzájuk a bácskai puszták benépesítésének híre, és kihasználták a lehetőséget. Természetesen a lehetőséghez, a kedvező kínálathoz olyan belső társadalmi feszültség, gazdasági probléma kellett, amely a szülőföld elhagyására kényszerítette a családokat. A történelem folyamán ezek a helyzetek megismétlődnek. A bácskai kirajzás történelmi háttérének feldolgozását megyénkben először Szabó Lajos végezte el az 1960-as években a kunhegyesi, majd a kisújszállási dokumentumok tükrében. Munkásságának felidézése ezen a tanácskozáson is elengedhetetlen.²

2. Az elbocsátó anyatelepülések és az új közösségalapítók

„Ez a történelmi szituáció állt elő 1785/86-ban a Nagykunságon. A bácskai puszták benépesítésének lehetősége mozgósította előbb a kunhegyesieket, a Tisza menti falvakat, majd a többi nagykun település és az ugyancsak nagykunsági eredetű Jászkisér szerencsepróbáló lakosait. Mind az 1785. évi

² Szabó Lajos: *A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII–XIX. század fordulóján*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 4. Szolnok, 1966

kunhegyesi, mind az azt követő karcagi, kunmadarasi, kisújszállási akcióban résztvevők előbb *vezetőket* választottak maguk közül, kik Bécsben, illetve Zomborban többször megfordulva a többiek nevében tárgyalták meg a telepítési feltételeket, nézték meg a puszták alkalmasságát. Költségeikről a megbízók gondoskodnak, összeadják a szükséges összeget, sőt fáradságukért egy-egy szakajtó búzával s egyéb ajándékkal jutalmazták őket.”³ Bécsben a kunhegyesi Terebesi András, Kis vagy Jó Mihály járt, Budán Kisújszállásról Tóth István, Oros Ferenc és Szilágyi János, Karcagról Mutsi Dávid, Dobozi István és Bézi János, Kunmadarasról Dajka István és Nagy János, Jászkis-érről Virág Mihály. A jászkisériek vallomásaiból tudjuk, hogy a kunsági és a jászkiséri deputáció a szentlászlói Csárdánál találkozott, ahonnan együtt mentek megnézni a bácskai föld milyenségét. A zombori Kamarai Uradalom adminisztrátorával megszületett a megállapodás. A népüket új szálláshelyre vezetők a kitelepülni akarók tehetősebbjeihez tartoztak, és 3–9 gyermekükkel, feleségükkel indultak útnak. Velük együtt ment mintegy 600 család. A megállapodás fontos eleme, hogy *önálló közösséget* kívántak létrehozni. Magukkal vittek olyan személyeket, állatokat és tárgyakat, melyek egy közösség életének megindításához szükségesek. Mivel a telepítési feltételekben kikötötték, hogy prédikátort és tanítót tarthatnak, így a kunhegyesiek magukkal vitték Kálmándi Pap János kántortanítót. A kisújiak előre kiszemelték kántoruknak Váróczi Andrást és lelkészüknek Pálfy Pált, aki Túrkevény rektorodott. A lányok tanítóját, Lévai Istvánt is Keviből hozták magukkal, míg a rektorság a kisúji Monori Mihályra várt. Az Ómoraviczára költözők Nagykőrösről vittek maguknak jegyzőt (Tóth Józsefet) és tanítót (Daru Istvánt). Későbbi tanítóik között is több nagykőrösi volt.

Az anyatelepülések először negatív hozzáállással fogadták a szervezkedést, de hamarosan ők is a társadalmi feszültség levezetését látták benne, így megváltoztatták az álláspontjukat. A szervezkedő kunhegyesi lakosok vezetőit először bíróság elé idézték, majd Illéssy János nagykun kapitány megkérdezte a település elöljáróit: „Nem növekszik-e az irredemptusok elmenetelével az ittmaradó redemptus gazdák terhe (adója, közmunkája)?” Erre a válasz: „Egyenlő akarattal csak az válaszolhatott a nemes tanács által, hogy mind a quantumok (adók), mind a közszolgálatok terhének nagyobbulása kevesebb hátra maradást okoz Kun-hegyes helységnek, mint azoknak itt maradása.”⁴ Az *anyatelepülések* a körülmények tisztázása után elbocsátották lakosaikat. Mindenkinék passuálist adtak, ha kifizette tartozásait, elintézte

³ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 68. p.

⁴ Szabó Lajos: Kunhegyesi „földtelen emberek Feketitsre” költözése 1785-ben. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.): *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján*. Szolnok, 1989. 44. p.

ügyeit. Előfordult azonban, hogy adásvételi vagy örökösödési ügyek évekig elhúzódtak. Minden település tanácsa *tenyészállatot* adott (Kunhegyes egy bikát; Kisújszállás egy csödört, egy bikát; Karcag egy mén lovat, egy bikát), egyházközsége pedig *kegytárgyakat*. Kisújszállásról egy cinkannát, egy cintálat, 1 tányért, 1 arannyal futtatott réz kelyhet kaptak. A madarasi egyház adott két cinkannát („Madarasi Sz. Ecclesiaé 1736”, „a madarasi reformáta szent Eklésiaé anno 1765”), a kunhegyesi egy kannát és egy ezüstkelyhet („Ez kannát kunhegyesi eklésia számára Ns Kotzó Gáspár uram maga költségén vette 1733. 7-dik 8.”, „Kunhegyesi ekklesiaé ezpohár 1713.”). Kunhegyesről harangot is vittek. Amint az évszámok is mutatják, a Bácskában őriztek meg számos olyan egyházközségi relikviát, amelyet eredetileg neves nagykun személyek, vagy maga az egyházközségek csináltattak és használtak.

3. Az újonnan alapított bácskai települések helyi közösségei (tanácsok, egyházak)

A telepítési okirat biztosította a közösségnek a szabad vallásgyakorlatot, a *középületek és a tisztségviselők házai* számára a fundust. Így Feketehegyen két sessiót közterületnek, négy sessiót pedig javadalmi célokra hagytak: egy a lelkész részére, egy az uradalmi mézárszéknek, fél a jegyzőnek, fél a tanítónak, egy a község szükségére. A másik két község is megkapta a tehermentes földeket. Feketehegy belterületén portát mértek ki a községhez, a fiú- és a leányiskola, a parókia, a jegyző részére. Telket hagytak a csapszék, a mézárszék és a kvártélyház felépítésére is. *Pacséron* „a református lelkész 1800 ölet kapott, mely a parókia és a templom elhelyezésére szolgálhatott. Szélessége 30, hosszúsága 60 öl volt. A tanító ugyanolyan méretű és nagyságú belső telket kapott, mint a többi lakos: 15×60 öl méretű 900 öles telket. A két uradalmi bolt, az uradalmi mézárszék és a kocsmá telkei ugyanekkorak voltak; nemkülönben a két uradalmi malomé, azzal a különbséggel, hogy ezeknek mind szélessége, mind hosszúsága 30-30 ölet tett ki. Legnagyobb volt a községháza portája: 2040 öl”.⁵ *Ómoravicán* „még 1786 nyarán felépítik a *községházát* is. Sárból, nádtetővel készült ugyan, de átmenetileg megfelelt, míg a saját házaik felépítésével terhelt és elfoglalt telepéseknek erejük és idejük nem jutott megfelelőbbnek építésére. Ez lett az első jegyző lakása is, sőt ideiglenesen a parókia is. Egyik szobája „helység házának tétetett”, a másik pedig Tóth jegyzőnek, majd az ősz folyamán megérkező első lelkésznek nyújtott ideiglenes hajlékot.”⁶ „Még ugyanazon évben felépült az iskola is. Az építkezések a völgyben történtek. Az iskolát is ide építették a későbbi Boza-

⁵ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 139. p.

⁶ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 123. p.

féle iskola helyére. Szerény külsejű épület volt, vert falú, nádtetos.⁷ Ők építették meg az első templomot is. 1788-ban fogtak hozzá, és 1791-ben fejezték be. Minden gazdának 100 vályogot kellett adnia e középülethez. *A pacsériak* kezdetben magánháznál, egy, a parókia szomszédságában levő szímben tartották az istentiszteletet, de hamarosan ők is templomot építettek. Első iskolájukat 1789-ben építették fel. Az élet megindulását az is elősegítette, hogy néhány *iparos* is a kitelepülőkkel tartott, így az újonnan létesült falvakban volt kovács, ács, lakatos, bodnár, kádár, szűcs, varga, csizmadia.

A földek, a házhelyek kimérését ugyan a zombori kamara mérnöke intézte, de a mindennapi élet megszervezéséhez szükség volt *előjárók* megválasztására. Mindenütt megválasztották a bírót és az esküdteket. *Feketebég* bírója Bátsi János, jegyzője Császár János 1787-ben. Ómoravica bírái Juhász Péter, Facsar Péter, majd Lengyel Mihály voltak az 1786–1789. években.⁸ Ómoravicán 1792-ben ismét Lengyel Mihály a bíró, Juhász Péter, Kun István, Szarka Mihály, Borus Mihály, Somogyi István, Szabó Péter az esküdtek, a jegyző pedig Kovács András.⁹ Amint egy korabeli jegyzőkönyv is tanúsítja, a bíróválasztásba az uraság tisztjei igyekeztek beleszólni.¹⁰ Az új községek lakói előbb szerették volna meghosszabbítani a tehermentes éveket, csökkenteni a robotot, a fizetési kötelezettségeiket, megváltani a jobbágyterheket. Az ómoravicai előjárók 1792-ben úrbéri szerződést kötöttek a Kamarával, melyet 1801-ig háromévenként megújítottak. E szerződésben – többek között – megengedik számukra, hogy a robot egy részét pénzben megválthassák. A földesúri háztartáshoz járó naturálékat is megválthatják. 1801-ben földesurak (Vojnits, Szalmási, Piukovics, Vörös, Tomcsányi) vették meg a Kincstártól a helységet, miután *úrbéri perbe* bonyolódott Ómoravica csakúgy, mint *Pacsér*. E küzdelem a falvak és a földesurak között hosszú évekig tartott.

A falu előjárói által írt iratokra pecsét került. Minden településnek kezdetől volt *községi pecsétje*, melyre a bíró vigyázott. A pecsétekre a község nevével ábrák is kerültek. *A pacséri* pecséten egy zászlót vivő bárány, felette korona, alatta három halom és 3-3 kalász található. *Az ómoravicai* pecsét ábrái: korona, szív, búzakaralász és kard.

Bár a kamarai adminisztráció az új kolóniák létrehozásakor tekintettel volt arra, hogy *az egy helyről érkezők egy közösségbe kerüljenek* – így kerültek a Karcagról korábban érkezők Pacsérről később Ómoravicára –, de így is akadt az új előjáróságnak bőven teendője a közösséggé szervezésben.

⁷ Muhi Vera: A moravicai iskola története a településtől 1920-ig. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 34. p.

⁸ Dévay L.–Gyarmati S., 1936. 107. közli a bírók neveit évenként 1786 és 1936 között.

⁹ Csubela Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 10. p.

¹⁰ Csubela Ferenc: Kálmán János bíró és Bankus Nagy István üzelmei egy jegyzőkönyv tükrében. In: *Moraviczka monográfiája II*. Moraviczka, 1977. 8. p.

A *pacsériak* megérkezésükkel szinte egy időben folyamodtak az uralkodóhoz, hogy az ott lakó *rácokat* telepítsék el. Kérésüket azonban nem teljesítik, s a pacséri első telekkönyvbe 46 rác családot is bejegyeztek. Így ez a település kezdettől fogva többnemzetiségű, több felekezethez tartozó lakosokat foglalt magába.

A *feketehegyiek* pedig Szekitypusztát szerették volna megszerezni, mely kérést szintén elutasítják, mivel „az uralkodó kifejezett akarata az, hogy Szekityre birodalmi *német* bevándorlókat telepítsenek”.¹¹

Miután a nagykunsági eredetűek mellett mindegyik pusztára máshonnan is érkeztek kisebb-nagyobb számban családok, a lakosoknak össze kellett szokniuk. Ez nem ment zökkenők nélkül. Feketehegyről 1787-ben ezért akartak többen továbbköltözni, mely nézeteltérést azután sikerült eloszlatni.

Mindegyik településen akadtak olyan családok is, akik – főleg a hároméves adómentesség megszűntével – vissza akartak költözni a Nagykunságba. E városok azonban nem fogadták be újból lakosaik közé, hanem visszaküldték új lakóhelyükre a „kóborlókat”. Az új települések előjárói is kapcsolatba léptek az anyatelepülésekkel, hiszen voltak, akik adósságokat hagytak maguk után. Máskor lakosaik érdekében a szülővárosban hagyott elintézetlen ügyeik lebonyolítására kérik a kunsági tanácsokat. Fatsér Péter *ómoravitzai* bíró 1786. október 9-én például a következőket írja Madarasra:

„Nemzetes Fő Biró Uram

Noha kötelességünk volna minden alkalmatossággal Leveles jelt adnunk arról Kegyelmeteknek; hogy Nemzetes Jó Urainkat állandóul szerettük; még is el mulattuk sokszor, hagyván azt a jó vélekedésre titokban. Midőn pedig baj szorít bennünket, kéntelen is erőltetünk alkalmatlankodni, ámbár másként inkább kevesíteni akarnánk a Kegyelmetek sok dolgait. Nálunk portát fogott volt Szilva Mihály a 6 rh.ftokat ki vette és el vitte most Madarason tartozkodik. Méltóztassék azért Nztes Biró Uram melto Assistentiaja által ezen levelünket vivő Zagyva János Lakosunknak az említett 6 rh.ftokat kezében adni; hogy a további és talán nagyobb bajtól menekedhessünk...”¹² Máskor a lakos kéréseit tolmácsolják, majd széljegyzetként odaírva információt kérnek az újabb telepésekről. Pl. „– A Pénzt ha meg kerül Fodor Istvánra biznám. – Kisari ide jött, portát kér, Lakos akarván Lenni. Csatári Bálint is itt körül mulat; mind a kettőről opiniót várunk az Uraktól...”¹³ Ahogy letelnek a szabad évek, azaz az adómentességet felváltják a kötelezettségek, többen megpróbálnak visszajutni a Nagykunságra. A tehernövekedés, a

¹¹ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943. 111–112. p.

¹² SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R. I. 8. 76. (1786. X. 9.)

¹³ SZML Kunmadaras, Régi Iratok 177. R. I. 8. 66. (1786. IX. 26.)

honvagy, az otthonról kapott hírek, a forspontot teljesítő nagykunságiakkal való találkozás motiválta a visszaköltözési szándékot. A nagykun települések azonban visszautasítják őket. Az egységes fellépés mögött a nagykun települések érdekegyeztetése van. Gönczi Ferenc pacséri lakost így utasítja vissza a kisújszállási tanács: „A felsőbb rendelkezések szerént nem lehet senkit vissza fogadni.”¹⁴ A részletesebb indoklások között szerepel, hogy önként mentek el, hogy nem vették ki részüket időközben a közmunkákból (Mirhó-gát építése, templomépítés stb.). 1800 körül már a lakosság számának újbóli növekedése, a település eltartóképessége szabott korlátot a visszatelepülésnek. Néhányuknak azonban sikerült a repatriálás.

4. Az évfordulók kapcsolatépítő szerepe a 19–20. században

A bácskai települések lakói néhány év alatt valóságos közösséggé váltak. Már 1792-ben egyezséget kötöttek a kamarai igazgatósággal, hogy a robotot legalább felerészben megválthassák. A századforduló azonban változást hozott a függőségükben. 1801-ben a kamarai jobbágyokból földesúri jobbágyokká váltak. Fizettek a községek földesúri és állami adót, részt vettek a katonaságtartásban és katonaillesztésben. Adtak forspontot, részt vettek a Duna-szabályozásban, a lakosságot sújtotta kolerajárvány, az időjárás viszonyosságai, hogy csak néhányat soroljunk fel a 19. század első felének nehézségeiből. A falualapító generáció lassan átadta a helyét az új nemzedéknek. Egyre kevesebb élő kapcsolat maradt a nagykunságiakkal. Az ötvenéves évforduló felett így megemlékezés nélkül haladt tovább az idő. A települések ekkor már önállóságot mutató zárt közösségek. Ezt jelzik számunkra a házassági adatok is. A 19. század első felében 72–76%-os Pacsér endogámiája. Házassági társközsége Ómoravica. A néprajzi csoporton belüli endogámia (Pacsér, Ómoravica, Bácsfeketehegy, Piros) pedig 92–95%-os. A nagykunságiakkal elvéve fordul elő közös házasság.¹⁵ Ez is jelzi számunkra, hogy az anyatelepülésekkel megszakadt a kapcsolat. Egyházi szervezetileg is másik egyházkerülethez, a Dunamelléki Egyházkerülethez tartoztak a bácskai református falvak. Így pap, tanító utánpótlást elsősorban Kecskemétről, Nagykőrösről kaptak. Az egyházi előljárók azonban már az első anyakönyvekben leírták a község létrehozásának történetét, a lakosok eredetét, közölték a névsorokat, az urasággal létrejött szerződést és minden olyan dátumot, eseményt, amelyet fontosnak ítélték. A pacsériak, pirosiak első anyakönyve tartalmazza a

¹⁴ 1789. május 3. L. Szabó Lajos: *Pacsírra költözendő szegénység*. A kisújszállásiai Bácskába települése 1786-ban. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.): *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján*. Szolnok, 1989. 32. p.

¹⁵ Lásd: Örsi Julianna: Nagykunsági családok a Bácskában. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 130–154. p.; Örsi Julianna: Nagykunsági családok a Bácskában (részlet). In: *Bácsország*. Vajdasági honismereti szemle, 2005. 4. szám, 24–28. p.

hiteles korabeli feljegyzéseket. Pacséron Kosdi József már a 19. század első éveiben papírra vetette a kitelepülés történetét.¹⁶ A feldolgozások, emlékezések azonban a 19. század utolsó harmadában születtek meg. A 100. évforduló jó alkalom volt az emlékezésre.

Közvetítőleg kitérek arra, hogy a 19. század közepén volt azonban egy újabb kapcsolódási pont, mégpedig az 1848/49-es szabadságharc. 1848 nyarán Kossuth elsőként hívta hadba a jászkunokat a haza védelmére. Éppen a Bácskába vezényelték őket, hogy Verbásznál megvédjék a Szenttamásról támadó szerbek ellen a hazát. A féléves állóháború azonban nem hozott végleges sikert. Hogy a nagykunsági katonák mennyire voltak tudatában annak, hogy a közelben laknak távoli rokonaik, nem tudjuk. Mindenesetre a jászkun katonahagyományok kitartásra ösztökölték őket.

A falvak létrejöttük 100. évfordulójáról megemlékeztek. Feketehegyen 1885. május 31-én tartották az ünnepséget, ahol Bakay Károly felvázolta a község történetét.¹⁷ Pacséron az újévi prédikációban emlékeztek meg a betelepülésről és a nevezetesebb eseményekről. Ezt ki is nyomtatták. Ómoravicán 1886. szeptember 5-én tartották az ünnepséget, ahol Máthé László tanító felolvasta az *Emléklapok Ó-Moravicza község 100 éves múltjából* című írását. Ezen írást egy bádogdobozba tették, és a tanácsház falába helyezték az ekkor leleplezett márványtábla mögé.¹⁸ Ezen írás is megjelent könyv alakban, s így segítette az emlékezést.

A 150. évfordulóhoz közeledve a bácskai falvak felvették a kapcsolatot az anyatelepülésekkel. Emléktárgyakat hoztak, küldtek. A feketehegyiek elhozták az 1713. évi kunhegyesi pohár másolatát, a pacsériak márványtáblát, az ómoravicaiak ezüsttálat hoztak az anyatelepülésekre. A kisújiak ezüstkelyhet, díszbibliát, a karcagiak, kunhegyesiek úrasztali terítőket, a kunhegyesiek kunhímzéseket küldtek. A kisújiak üdvözlőiratát a pacsériakhoz több mint ezren írták alá. Sajnos, az ünnepségre akkor nem jutottak ki a delegációk.

A bácskai falvak nagyszabású ünnepségeket rendeztek a 150. évforduló tiszteletére. 1936. szeptember 30-án tartottak díszközgyűlést, népünnepélyt, műkedvelő előadást és megemlékezést a temetőben. Rendeztek kiállítást régi iratokból, anyakönyvekből, tárgyakból, pecsétekből. Fotók őrzik a lovasbandérium felvonulását.

A bácskaiak örömnepébe azonban egy kis üröm is vegyült. Hiába készültek a kunságiak fogadására. „Összeállt a lovasbandérium. A házakat feldíszítették, az ablakokat kivilágításra előkészítették. Délután 6 órakor jött az üzenet: Vízum nincs, szívünk fáj, ezer áldást kérünk! Futótűzként terjedt a hír: Nem jönnek. Az emberek sírva tárgyalták a dolgot” – jegyezte meg a krónikás.

¹⁶ Kosdi József: *A patséri Reformáta Ekklessia kezdetei és nevezetesebb történetei*. É. n.

¹⁷ Madar Ilona: *Confessio*, 1985. 3., 90. p.

¹⁸ Csubela Ferenc: A moraviczi Bádogszelence titka. In: *Moravicza monográfiája I.* 1976. 23. p.

Az évfordulóra jelent meg Dévay Lajos–Gyarmati Sándor *Nagy idők sodrában* című műve, melyhez adatokat a nagykunsági tanácsoktól, egyházaktól is kértek.¹⁹

Nem sokkal ezután Pacsér szülötte, Takács Károly a százötvenöt év történetét írta meg.²⁰ Majd a budapesti és nagykunsági levéltári kutatásokon alapuló, máig is legalaposabb munka jelent meg, Nagy Kálozi Balázs *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában* című munkája.²¹

Az anyatelepülésen Györffy István *Nagykunsági krónikája* idézte fel a 18. századi kitelepültek emlékét (először 1922-ben, negyedszer 1984-ben jelent meg).²² Később Szentesi Tóth Kálmán írt e történelmi eseményről.²³ A 150. évforduló évében több újságcikk is foglalkozott a Bácskába kivándorlókkal.²⁴

A második világháború utáni politikai fordulat sem kedvezett a bácskai falvak és az anyatelepülések kapcsolatának. A kommunista rezsim egyik országban sem engedte a helyi kezdeményezéseket az ország népei között. Ennek ellenére a lelkészek az 1960-as években felvették a kapcsolatot egymással, és látogatásokat szerveztek a hívek számára egymás jobb megismerésére. Ennek a kapcsolatfelvételnél kezdetektől részese volt Szabó Lajos gimnáziumi tanár, aki már ekkor foglalkozott a helytörténet ezen kérdéseivel. Első önálló kötetét a megyei múzeumszervezet adta ki. A kapcsolatfelvétel története azonban még nincs hitelesen megírva. Jómagam is az 1960-as évek második felében az ómoravicaiai Karcagra látogatása kapcsán kerültem emberközelbe a bácskaiakkal. Búzás Laura tanítónő vendége volt az egyik utcabelinknek, Mészáros Istvánnak. A hiteles történetet pedig Györffy István és Szentesi Tóth Kálmán könyveiből ismertem.

A 200. évforduló megünneplésének pedig már részese voltam, tehát a krónikás hitelességével írhatom le.

1985-ben a kunhegyesiek és a bácsfeketehegyiek egyházi szervezésben meglátogatták egymást. Ennek dokumentumait a következő évben egy emlékkiállításhoz elkértem. Számomra meggyőző volt az az őszinte ragaszkodás, amely a kunhegyesi Borsos Sándor levelezéséből tükröződött. Madar Ilona 1985-ben leírta a *Confessióban*, hogy az egyik bácsfeketehegyi asszony

¹⁹ Dévay Lajos–Gyarmati Sándor: *Nagy idők sodrában*. A sztáramoraviczai református keresztyén egyház és község története 1786–1936. Subotica, 1936

²⁰ Takács Károly: *Százötvenöt év*. A pacseri református egyház története 1786–1941. Bp., 1942

²¹ Nagy Kálozi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése a Bácskába II. József korában*. Bp., 1943

²² Györffy István: *Nagykunsági krónika*. Karcag, 1922 és 1985

²³ Szentesi Tóth Kálmán: *Történelmi emlékek Karcag és a Nagykunság múltjából*. Karcag, 1940

²⁴ *Kisújszállás és Vidéke*. 1936; *Szeretet*. 1936. 9. p.; *Református Árvaházi Naptár* 1936. 49. p.

nagy bánata, hogy a karcagi nagytemplomba tatarozás miatt nem juthatott be. „Most aztán nem tudom, mit mondok öregapámnak, ha meghalok, és odaát találkozok vele, hogy el tudtam menni Karcagról úgy, hogy a templomot nem láttam!”²⁵ E kiállításához az egyháztól is kölcsönkértem a 18. századi kegytárgyakat, dokumentumokat és az állami levéltár anyagából is válogattam. A kiállítás a *Nagykunság a 18. században* címet viselte, amelyet az évforduló tiszteletére rendeztem meg a türkevei Finta Múzeumban, majd bemutatásra került Karcagon is. A kiállításban hangsúlyos szerepet kapott a bácskai kitelepülés, valamint a bácskai falvak és a nagykunsági települések kapcsolatának bemutatása. A tárlathoz kiállításvezető is készült. Ugyanezen évfordulóra egy előadás anyagát is összeállítottam, amely elhangzott a kisújszállási tudományos konferencián, majd megjelent a konferenciakötetben.

A Nagykunság 1986 tavaszán Kisújszállás vállalta fel a központi ünnepség megrendezését. A kezdeményező a kisújszállási történész, Szabó Lajos, a szolnoki múzeumszervezet (Szabó László) és a Hazafias Népfront megyei szervezete volt. A Kisújszállási Városi Tanács (Ponyokai Bálint elnök) mellé állt az ügynek, és házigazdaként helyt is állt. Csak a szervezők tudják, hogy milyen nehéz volt elfogadtatni a nemzetközi kapcsolatokat irányítókkal, hogy a Nagykunságon egy tudományos ülést akarnak rendezni a témában. (Volt amiről így is le kellett mondani. Így például ekkor Kisújszálláson nem kaphatta meg az új lakótelep a Pacsér elnevezést.) A konferencia elnöki tisztét Benda Kálmán töltötte be. Kilenc előadó (Szabó Lajos, Fazekas Mihály, Örsi Julianna, Gulyás Katalin, Bagi Gábor, Kaposvári Gyula, Dienes Erzsébet, Kaposvári Gyöngyi) mutatta be a bácskai kitelepülés történetét, a nyelvi és kulturális emlékeket. A konferencia azonban torzó maradt, mert csak a hazai tudomány képviselői, köztük a nagykunságiak voltak jelen. A bácskai kutatók (Pénovátz Antal, Borús Rózsa) és a meghívottak nem tudtak jelen lenni. Csak hónapokkal később tudtam meg az igazi okot, amikor Pacséron járva a kezembe került egy szabadkai újságcikk. Az igazi ok, hogy a Vajdasági Kommunista Szövetség 18. értekezletén Stipan Kopilović szerb politikus többek között a következőkkel vádolt meg bennünket: „Nem illő és nem is jószomszédi az, hogy a Magyar Hazafias Népfront a magyarok idetelepüléséről való megemlékezés szervezőjeként lép fel. Ez a mi területünk, ezek a mi embereink, mi úgy ünneplünk, ahogy akarunk, nem pedig úgy, ahogy mások ránk próbálják kényszeríteni. Ez már a jó kapcsolatok és a Magyar Népköztársasággal kialakított kiváló viszonyaink megsértésének határait súrolja. Gondolom, hogy a magyarországi elvtársaknak, de jugoszláviai elvtársainknak is jól el kell gondolkodniuk erről...”²⁶

²⁵ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 123. p.

²⁶ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 124. p.

A kisújszállási ünnepség része volt egy emléktábla-avatás az egykori Morgó csárda falánál (Ducza Lajos mondott avató beszédet), egy kiállítás (Papi Lajos alkotásaiból, aki emlékérmét is készített az évfordulóra. A kiállítást Zsoldos István helytörténész tanár nyitotta meg) és egy ünnepi hangverseny a kisújszállási református templomban.

A nagykunsági református gyülekezetek ugyancsak szerveztek egy kirándulást Ómoravicára, az ottani ünnepségre. A történelem azonban megismételte önmagát. A jugoszláv hatóságok nem engedték a több busszal érkező nagykunságiakat az ünneplő Ómoravicára, helyette Újvidéket, Szabadkát és Bácsfeketehegyet nézhették meg. (Erről Nagy Kálmán ny. esperes úr tudna részletesebben beszélni.) Ómoravica népe pedig várta az ősök leszármazottait. Az ajándékba vitt tárgyak később jutottak el Ómoravicára. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy külön utaztam az ünnepségre, és Péno-vátz Antalnak meg Kiss Antalnak köszönhetően részt vehettem azon.

Az ómoravica-i ünnepség fő szervezője a helyi református egyház, fő irányítója Kiss Antal esperes volt. Az emlékezést megtisztelte jelenlétével Hodossy Imre református püspök is. Az ünnepség színhelye a templom és a templomkert lehetett, amely 1986 augusztusában megtelt református magyarokkal, falubeliekkel, szomszéd községbeliekkel és távolabbiakkal. Itt volt Bácska és Szlavónia magyar népe. Valami hihetetlen nagy erőt éreztem ebben az összetartásban. Sugárzott az emberekből: közös az örömünk, közös a bánatunk. Nem lehetett nem észrevenni, hogy a szószékről nemcsak a prédikáló lelkész szavai hatoltak az emberi szívekbe: legyünk hűek áldozatvállaló őseinkhez, maradjunk meg magyarnak. A szószéken nem lehetett nem észrevenni a nemzeti jelképet, a trikolórt. A fehérre meszelt falon a gipszminták zöld színben pompáztak, a karzaton piros hímzéses terítő futott végig. A templom zengett az imától, az énekléstől. Az emlékezés közel hozta egymáshoz az embereket. Egyaránt összeszorult a szíve öregnek és fiatalnak. Sokak szeméből könnycsepp csordult le. Talán egyszer a hatalom is megérti, hogy a nagykunsági és a bácskai települések csak őszinte barátkozást akarnak – írtam 1986-ban.²⁷

5. Az új korszak lehetőségei és az együttműködés szereplői a 21. század elején

Nem kellett sokat várni a változásra. Az 1989. évi rendszerváltás új korszakot és egyben új lehetőségeket hozott a nagykunságiak és a bácskaiak kapcsolatrendszerében. A kitelepülés 210. évfordulóját már szabadon ünnepelehetők a bácskai magyarok. Igaz, ez is egyházi keretek között zajlott. Ómoravican

²⁷ Örsi Julianna: Az ősi gyökerek összefognak bennünket. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 125–126. p.

Kiss Antal esperes úr, Pacséron Szombati Erzsébet lelkész mondott ünnepi prédikációt. Az ünneplők között ott volt Tóth János jugoszláviai magyar konzul, és én is köszönhettem a bácskai barátaimat.²⁸ Pacséron megjelenhetett Pénovátz Antal helytörténeti füzet *Jászkunsági református magyarok a Bácskában* címmel.²⁹ Ekkor a jászkisériek is ellátogattak Ómoravicára, a kunhegyesiek Bácsfeketehegyre, a kisújszállásiak Pacsérra. Emlékoszlopok felállítására került sor mind a Bácskában, mind a Nagykunságon. Kisújszálláson ugyancsak közös megemlékezést tartottak a pacsériak és a helybeliek. A kunhegyesiek kihelyezett önkormányzati ülésen hoztak határozatot a két évszázaddal korábbi rendeletük törléséről, azaz bocsánatot kértek azért, hogy elődeik a bácskaiak előtt elzárták a visszatelepülés útját.

Az 1990-es években a nagykunsági és a bácskai települések között testvéri kapcsolatok alakulhattak ki hivatalosan is. Megszaporodtak a kölcsönös látogatások, intézményi, szervezeti és baráti kapcsolatok szövődtek. Ezeknek a számbavétele azonban újabb prezentációt igényelne. A millennium is alkalmat adott a közös programokra. A közelmúltból önkényesen kiválasztok két civil szervezeti kezdeményezést. Az egyik Györfi Sándor szobrászművészhez, Karcag Város Önkormányzatához és a Nagykun Bándériumhoz köthető. A 220. évfordulóhoz kötött a Kun emlék adományozása Ómoravicának és lovastúra kezdeményezése. A másik a Túrkevei Kulturális Egyesület kiadásában megjelent Pénovátz Antal *Jaj de széles, jaj de hosszú az az út...* című, pacséri népballadákat tartalmazó kötete, amelyet ezúttal is szíves figyelmükbe ajánlok. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a helyben élő kutatók tették a dolgukat, és amint lehetőség nyílt rá, kutatási eredményeiket kötetbe szerkesztve megjelentették. Bácsfeketehegyen több könyv is megjelent a rendszerváltás óta Sárközi Ferenc és társai helytörténeti kutatásaiból.³⁰ Ugyancsak kiemelkedő Virág Gábor szerzői és szerkesztői munkája.³¹ A Forum kiadó pedig mellé állt a magyar kisebbség történelmi múltidéző tevékenységének, és több kötet kiadását vállalta a helyi közösségek támogatásával.

²⁸ Örsi Julianna: Az emlékezés hangján. Ómoravica köszöntése a 210. évfordulón. In: Örsi Julianna: *Emberszötte háló*. Túrkeve, 1998. 127–129. p.

²⁹ Pénovátz Antal: *Jászkunsági református magyarok a Bácskában*. Pacsér, 1996

³⁰ *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1997; Sárközi Ferenc: *Az idő sodrában*. Történetek, szokások Feketics múltjából. Feketics Művelődési Egyesület, 2000

³¹ Virág Gábor: *A feketicsi református iskola története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2005; Virág Gábor: *Feketicsi móringlevelek*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006

Sorsok, emberek, különös helyzetek...

Erkölcsei vétségek, családon belüli erőszak és egyéb furcsaságok a XIX. század első felének Morovicáján az Omorovitzai Ref. Eklésia presbiteri jegyzőkönyveinek tanúsága szerint

Arról már beszámoltam, hogy a XIX. század első felében az Omorovica Református Eklészia presbitériuma elé került ügyek közül melyek végződtek eklésziakövetéssel, illetve egyéb büntetésekkel.¹ Nem szóltam viszont még azokról az esetekről, amelyek egy részében a panaszosok elsősorban nem a megsértőik, a megbántóik büntetését, megszegyenyítését kívánták, hanem csak az egyháztanács segítségét kérték, hogy igazságukban, megszegyenyítésükben, megaláztatásukban az eklésziai gyűlés erkölcsi tekintélyével tisztázza őket, ártatlanságukban álljon melléjük, és ezáltal szolgáltasson számukra erkölcsi elégtételt, más részében pedig azt, hogy zátonyra futott, elviselhetetlenné vált házasságukból segítse őket kievezni, kikecmeregni, illetve (ha ez nem lehetséges, akkor) emberi létükben megmaradni.

Nyilvánvaló persze, hogy az itt bemutatásra kerülő esetek nem egészében, csak egy részletében – és az esetek számából jogosan föltételezhető, hogy csak egy elenyésző szegmensében – mutatják a XIX. század első fele Morovicájának társadalomképét. Viszont az is igaz, hogy sokszor a részletek a beszédesebbek. Mert ha megvizsgáljuk például a Kardos család esetét, ahol a szóbeszéd alapján após a menyével él, akkor azt kell megállapítanunk, hogy itt nemcsak egy élemedettebb korú férfi és egy fiatalasszony becsületébe gázolnak bele, hanem azt is, hogy egy nemrég szárba szökkenő házasság beérését próbálják lehetetlenné tenni, és fiút az apja ellen ingerelni.

1838. június 5-én „Kardos Mihály és fia Josef feleségével Torda Ilonával panaszt tevén affelől hogy Méhészkei Kis Janos felesége Torda Ilonát

¹ *Eklésziakövetés és egyéb büntetések Morovicán a XIX. század első felében.* Elhangzott Baján a Duna–Tisza közti nemzetiségek és népcsoportok hagyományai című VI. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató tudományos konferencián 2005. július 13-án.

fertelmes motskos szavakkal minden ok nélkül uttza hoszszába motskolta, Ipával fertelmeskedőnek kialtotta sőt még olly fertelmes ejtésű szókkal is illette mellyek nem emberhez ha nem baromhoz illők voltak. Hogy pedig ezen sérelmes szavakat Kis Jánosné a nevezett Torda Ilonán valósággal az uttán megis tette arrol Lelkiesméretessen két jelen lévő Tanuk kik Kis Jánosné motskolódásinak füllel halott Tanui voltak itt az Ekklesiai Tanáts előtt vallást tettek. – Ezen motskos és ok nélküli betstelenítésével Kis Jánosné házassági egyenetlenséget okozott Torda Ilona és a férje Kardos Josef között sőt a menyibe Kardos Mihályrais tulajdon Menyével való fertelmeskedés tsuf béjégét akarván reá ütni, – egy egész Háznép békességét akarván fel forgatni, a fiút attya ellen, – edgy férjet felesége ellen fel ingerelni, és ezek közt a gyűlölségnek leg kegyetlenebb tüzét akarta fel lobbantani. – Ebből látni valo hogy Kis Jánosné olly bünt tselekedett, mellyért a leg keményebb büntetést érdemlette volna anyivalis inkább mivel Kis Jánosnének edgy egész Hét engedtetett Kardos Mihály ellen koholt, sőt még az Ekklesiái Gyűlésbe Levélbeis be adott motskos vádjának, és Kardos Mihályt valoba meg betstelenítő állításának bozonyítása végett Tanuk állíhatására. De ezen idő alatt is Tanukat Kis Jánosné sehonnan se tudván, ennél fogva Kis Jánosné a Hamis vádlás és rágalmazás undok bűnébe maradtattatott. De ami még jobban bűnössé tette Kis Jánosnét hogy t:i [=tudniillik] Kardos Mihályra fundamentom nélkül és tsak mende mondán épült és néhai megholt feleségétől hallott illyenforma szó után kente azon vádat allyet [=amelyet] valaha a maga férjét szerfelettis féltő néhai felesége mondhatott, de ammit Kis Jánosné senkivel benem bizonyíthatott, – ennél fogva illy alaptalan váddal betstelenítvén Kardos Mihályt, – és Torda Ilona is nem tsak férje előtt hm [=hanem] mindenek előtt tsuf hirbe, – edgy egész háznépet meg hasonlásba sőt olly veszedelembé hozni vakmerősködött, melynek ha ki vilagosodhatott volna a leg gyászosabb következési lettek volna, – ennél fogva Kis Jánosné mint Házassági szakadást okozo, – rágalmazó mások békességét meg háborito, – edgy Háznépet le gyalázo s meg betstelenítő – illy zavarodást szült rosz tettéért példás testi büntetésre ítéltetett méltanak. De az Ekklesiai Tanáts akarván ezen roszszat szebb és könyebb móddal meg orvosolni, – és Kis Jánost és feleségét is ez uttal a gyalázattal fel menteni, – a meg sértetett feleket atyai modon meg kérte, hogy mutassák meg igazi kténhez [= keresztyénhez] illő szereteteket, – szenyvedjék el a méltatlanul rajtok elkövetett betstelenséget, – ha Kis Jánosné eránt most türedelemmel, s kész meg engedéssel viseltnék kténi [= keresztyéni] szereteteknek Idvezitönk példája szerént szembetünő példáját adják ez nékik nem gyalázattyokra 's kissebbségekre hanem örökös ditsetetekre szolgál, – így mutathattyák m [= meg] hogy ök az ő ellenségeinek is megengedő szelid Jézusnak követői, – mind Isteni mind minden Jó Emberek előtt kedvességet nyernek, – az őket meg motskolt félnek pedig fejére

eleven szentet gyűjtenek. – Ezeket atyailag eleibek terjesztvén az Ekklesiai Tanács a meg sértetett feleknek – tellyes örömmel és nagy gyönyörűséggel tapasztalá az Ekklai [= eklézsiái] Tanács hogy a meg sértett felek engedelmesre hajlottak. – Melynek következésébe meghatározatott hogy az alperes Kis Jánosné mind a külső mind belső Elöljárók jelenlétekbe a megsértetett felek szivességét megköszönvén, őket kövesse meg itt a Hej színén és fogadással kötelezze magát hogy ezután sem a kérdésbe lévő feleket sem másokat betsületekbe nem sérteget, – hanem ha ő más tol meg sértetik akárkitől a biroi elégtételt nem tulajdon nyelvével fogja elvégezni, – hanem oda fojamodik elégtételt keresni ahol azt törvény szerént gyakorolják – különben ha ezen atyai intését és eránta meg mutatott kegyes indulattját az Ekklesiai Tanácsnak, melly ötet most az érdemlett büntetés alol a meg sértetett felek meg egyezéséből felmentette, s ötet most a gyalázat alol felszabadította ’s meg kimélte, – ha mondom ezt az atyai szives gondoskodását ’s igyekezetét az Ekklesiai Tanácsnak el mellőzi, – vakmerőképpen semmibe hajtani s meg tagadni bátorodik, – soha többé az Ekklesiai Elöljáróságnak pártfogására számot nem tarthat – hm [= hanem] az Ekklesiai Tanács azt fogja vele végbe vinni valamit a leg szorossabb rende az igasságnak diktál.”

Az egyháztanács határozatának záró része annál is inkább indokolt, mivel Méhészkei Kis Jánosné magatartását ez évben már másodszor kellett elbírálni. Először (1838.) március 13-án került a tanács elé, amikor Miglintzi József fordult az egyháztanácshoz. „...sérelnes panassza ki halgattatott melybe panaszollya hogy Méhészkei Kis János felesége az ő feleségét nem tsak kurvának kiáltotta hm [= hanem] úttza hallatára azt kiáltotta hogy Miglintzi Josef felesége a maga Ipával Miglintzi Mihály törvénytelen életet él, – s Ipának valóságos kurvája mellyet míg be nem bizonyit Kis Jánosné, tehát ő addig feleségével nem fog edgyütt lakni és míg magát ki nem tisztíttya.”

Úgy látszik, Méhészkei Kis Jánosnének lételeme volt a mocskolódás, és senkit sem átalit hírbe hozni, de rokon természete lehetett Hallgató András feleségének, Földi Juditnak, sőt özv. Nagy Jánosné menyének, Lengyel Katalinnak is.

Hallgató András felesége, Földi Judit ellen 1838. március 13-án ketten is panaszt emeltek. Az egyik panaszos Bézi János felesége, Király Julis volt, aki előadta, hogy „Földi Judith ötet minden oknélkül g [= meg] verte ’s meg tépte”; a másik panaszos Hallgató János felesége, Király Judit volt, és azt panaszolta „hogy ötet Földi Judith feslett étellel nevezetessen az Ipával való törvénytelen étellel vádolta és így kurvának hiesztelte”.

Lengyel Katalin ellen ekkor (1838. március 13-án) még csak az anyósa, özv. Nagy Jánosné tett panaszt „nevezetessen hogy engedetlen, szófogadatlan, és néki semmibe szavát nem fogadja”. A bepanaszolt fiatalasszony meghallgatása során azt vallotta, hogy „a férjével való egyenetlenségnek s

viszszázkodásnak edgyedül a Napa az oka; mivel a fiját örökké arra ingerli, hogy ötet szidgya káromollya, ne szeresse sőt több izbe ingerlette fiát arra hogy ötet mint feleségét végképpen tsapja el és hejette tartson olyan kurvát aki ő hozzá méltobb és akivel betsületessen g [= meg] élhet.” Az egyháztanács a vizsgálat során mindkét felet bűnösnek találta, ezért mindkettőjüket „keményen g [= meg] dorgálta”.

Csakhogy a menyről, Lengyel Katalinról azt is megállapította, hogy „nyelvességével [...] és dúrva magaviseletével sokszor egyenetlenséget és az egész Házba háboruságot okoz”. Ez igazolódott be fél évvel később, 1838. november 4-én, amikor először az anyós panaszára Lengyel Katalint megintették, majd ezután Jeges Jánosné és Bujtor Erzsébet panaszára pedig megdorgálták, és kimondták: „Lengyel Katalin Jeges János feleségén elkövetett motskolódásaiért, fertelmes gunyolo s mások előtt Bujtor Erzsébetet bets telenítő szavaiért keményen meg dorgáltatván, meg hagyatott néki hogy ha többé a fentkített Bujtor Erzsébetet illetlen és motskolodo szavaival sértegeti az érdemlett büntetést elnem kerüli.”

Leggyakrabban becsületsértés és rágalmazás miatt panaszkodtak. 1836. június 6-án Besnyi Jánosné például azért, mert öt Földi Ferencné „mint valóságos kurvát... sőt még gyermekeitis törvénytelen ágybol valoknak” állította. 1836. november 27-én Kósa András felesége meg azért, mert „Kosa Mihály mint férje testvérje ötet kurvázza és gyalázatos kifejezésű szokkal illeti, – és ötet mint kurvát férje után járandó jusbol ki tagadni kívánja.” 1837. január 2-án Sebők Istvánné Mutsi Zsuzsánna először azért, mert: „...Major Samuel felesége 'Sebők Eva [netán a panaszos sógornője? – P. A.] ötet a magok Házába szemtől szembe Koszo Gáspárné Nénye és Apja Sebők Mihály hallatára kurvának mondotta, – sőt olyanok nyilatkoztatta ki, mint akki még az ő férjévelis törvénytelen életet élt. – Ezen ügybe mind Mutsi Susánna mind Sebők Éva Major Sámuel férjével elő hivattatván és a vádolt fél ki halgattatván, – midőn Zsebők Istvánnéra tett és szemébeis mondott kurva nevezetet, nem tsak nem tagadná, hanem mondásának igazságát több példák és ha kívántatnék Tanuk általis be bizonyítani kiesz volna, – Major Sámuel mint a bé vádolt Zsebők Éva férje itt szemébe mondá hogy ötet több izbe az elkövetendő gonoszságra ugyan készttette, – több olly dolgok jöttek öszve, amellyek Mutsi Susánnának dolgát nehezítették, – és ammely vádak az alperes által ellene tétettek mind olyanok, – ammellyeknek eligazítása világi bírói hatóságot illetnek – erre nézve most ügyök más időre halasztatván. – ha a két felek mint betsületekbe magokat megsértetteknek tartok, továbbis kereskedni kívánnak – felsőbb Törvényszékre igazittatnak.” Másodszor pedig a férjével, Sebők Istvánnal együtt tett panaszt azért, mert „ifjabb Bötsfödi János azt a hamisanubizonyoságot tette hogy ötet Zsebők István felesége magához be tsalván [mégiscsak lett volna valami alapja Sebők Éva állításának? – P. A.] tölle 130

forintokat ellopott – de a dolog kivilágosodván hogy Bötsfödi János másutt vesztette el a pénzét és még is Sebők Istvánnéra fogta s ennél fogva ötöt az egész világ tsufságára ki tette – s meg gyaláztatásáért elégtételt kíván.” Az egyháztanács döntése: „Ezen dolog az Ekklesiai Tanátsot nem illetvén ügyök meg itéllése a Külső Elöljárókra bízott.”

Három hónappal később, 1837. április 2-án Bötsfödi János presbiter (!) állt elő a panaszával, miszerint őt Sebők István megbecstelenítette. Hogy az első esetben alperesként *ifabbnak* aposztrofált Bötsfödi János azonos személy-e a második esetben felperesként jelentkező presbiterrel, vagy ez utóbbi amannak csupán az apja lenne, a jegyzőkönyvekből nem derül ki, de ez talán nem is fontos. Lényegesebb ennél az, hogy míg az első esetben az egyháztanács nem tartja magát illetékesnek az ügyben, addig a második esetben hártározottan állást foglal, és tagját – esetleg a mundér becsületét – védelmezve, véleményt nyilvánít. Olvassuk csak! „Bötsfödi János Presbyter panaszt tévén affelől hogy Sebők István ötöt meg betstelenítette, s a Presbyteri Hivatalra méltatlannak declarálta.” Az egyháztanács ez esetben mintha nem hezitálna, ezért döntése a következő: „Mivel a Hejség Házánál esett perbe motskolatott meg Bötsfödi János Zsebők Istvántól, tehát erre nézve azt rendeli az Ekklessiai Tanáts, hogy a' holBötsfödi János meg sértetett, ugyan Bötsfödi Jánost ott és azok előtt kövesse meg Sebők István. – S ezen végzés a végre hajtás végett a Biráknak által adatott.”

Jozsvai József feleségének panaszára, „hogy férje motskollya, magától eligazittya, gyermekét 's menyét reá bízatta hogy anyokkal illetlenül bánnyanak 's Annyokat szidgyák káromollyák”, a tanács végzése: „Jozsvai Josefnek meg hagyatott hogy feleségével illendőképpen bányon s rajta törvénytelenül ne kigyetlenkedjen s gyermekei előtt edes Anyókat tsufságul kine tegye, – különben a büntetést elnem kerüli.”

Az egyháztanácsnak az esetek némelyikében egyáltalán nem volt irigylésre méltó helyzete. Szándéka azonban nem kétséges: szerette volna valamiféleképpen útját állni az egyre inkább elharapódzó nemkívánatos jelenségnek, az egymás becsületében való rosszhiszemű vájkálásnak. Erről tanúskodik az alábbi eset is. Ebben ugyan egészen más a rágalmazás és a becsületsértés tárgya, de az viszont egészen nyilvánvaló, hogy az egyháztanács a jelenség visszaszorítását feladatának tekintette, és elterjedésének mindenképpen gátat szeretett volna vetni. Az eset: 1838. február 10-én „Besnyi Péternek Susánna nevű hajadon Leánya felől Balás István Házánál fonyóba lévén, Német Panni es Német Susa testvérek több Leányok előtt, nevezetessen Német György Julis nevű Leánya Farkas Susa, Nemes Julis Kajdotsi Susanna Torok Ersébet jelen létebbe azt a fertelmes hirt terjesztették a fent nevezett Besnyi Susánna felől hogy valosággal viselős volna. – s ezt a reátolt fertelmes hirt motskos előadásaikkal masok előttis rútabb színbe öltöztetve adván elő a nevezett

Besnyi Susit az egész Helységbe pletykások által mint meg esett személyt úgy híresztelték.

Minthogy pedig Német Mihálynak fentebb kített két Leányai voltak e rút rágalomnak koholói, – a többiekis ö.töllök halván e betstelenítő szókat Besnyi Susi felől, – a többiek pedig tsak magok rebesgetvén a két Leánytól eredet rút hírt, – illetlen kifejezésekkel terhelték ugyan Besnyi Susit anyiba amenyibe Nemet Pannival és Német Susával edgyet értőleg sugtak búgtak és így ezekis ha hiszente koholoi nemis de terjesztői voltak nevezett Besnyi Susi felől való roszt hírnek. – Nemes Julis es Torok Ersébet pg [= pedig] mint hallói ugyan a hírnek, – de nem terjesztői, sőt mint olyak akik a hallott hírt még szüleikkel sem merték közleni, – mint semmi bűnbe nem keveredtek, a büntetés alól fel mentetnek – a többiek pedig nevezetessen Német Panni és Nemet Susa mint hamis hírt költők és terjesztők úgy a többiekis mint akik Besnyi Susit hírébe nevébe meg ölni igyekezők, ag [= a meg] betstelenített feleknek kívánságára *büntetésre íteltettek méltoknak – hogy ezen példa által az itt dévatozó és másokat betsületekbe martzangoló személyeknekis például legyenek.*” (Kiemelés tőlem.)

A rágalmazás és becsületsértés mellett a békés együttélést lehetetlenné tevő családon belüli erőszak, „*a férj baromi kegyetlenkedése*” volt leggyakoribb tárgya az eklézsiái gyűlések elé került panaszoknak. A panaszosok ritkábban a férjek voltak, gyakrabban azonban a feleségek, akik sokszor kilátástalan helyzetükben, végső kétségbeesésükben fordultak segítségért, kiáltottak oltalomért, oltalmazóért. Olvasva a szerencsétlen sorsukról szóló jegyzőkönyvi híradásokat, az ember szinte elborzad. Hát ilyen is létezett? És talán épp ezekkel a panaszokkal tudott a legkevésbé mit kezdeni az egyháztanács. A kegyetlenkedő férjeket ugyan megdorgálta, de az okkal vagy ok nélkül vert asszonyokat – mást nemigen tehetvén – csak türelemre intette. Az évekig túrni, szenvedni kénytelen szerencsétlenek kétségbeesésükben sokszor már csak az öngyilkosságban láttak kiutat. Hogy valóságosan is bekövetkeztek volna az öngyilkosságok, a jegyzőkönyvek arról nem beszélnek. De amit az esetekkel kapcsolatosan megfogalmaznak, azok még így, 170 év távlatából is megrázóak.

Bertók Lília esetével például 1835. március 25-én foglalkoztak először, méghozzá a férj (!), Gál Mihály panasza alapján, aki azért fordult az eklézsiái gyűléshez, mert felesége, „Bertók Lília magát annyira a részegségnek adta hogy minden vagyonát a torkára pazérollyá, ’s tolvaj kulcsokat tart...” Az ügyben az egyháztanács nem tudott egyértelmű állást foglalni, ezért felsőbb hatósághoz fordult, és a nem éppen mindennapi tárgyat a járási főbíró elé terjesztette, aki viszont a helyi előjárók feladatává tette, hogy derítsék ki: a vádlott hol és kitől kapta vagy kivel csináltatta a szóban forgó tolvajkulcsokat, illetve hogy az ellopott javakat kinek/kiknek adta el, kihez vitte

borért. Az előljárók azonban – bár vallomásuk szerint vizsgálódásuk során mindent elkövettek – a szóban forgó vádak nem tudták igazolni, de kiderítették, hogy az előállt helyzetért leginkább az anyós magatartása okolható. Az anyós ugyanis mindent elkövetett annak érdekében, hogy menyét a fia, azaz a férje előtt minél inkább befeketítse, gyűlöletessé tegye. Az eklézsiái gyűlés – látva, hogy itt a házasság léte forog veszélyben, és a házasságot, mint az egyik legfontosabb társadalmi értéket, a *Canoni előírások és az azokon épült Consistoriumi Statutum* paragrafusainak értelmében is védenie kellett – határozott, és Gál Mihálynak megparancsolta: „*elbotlott feleségét ne baromi kinzással hm [= hanem] mint betsületes férjhez illik Szép maga viseletével 's nyájas beszéddel edgy szóval szeretettel igyekezzen meg győzni. Bertok Lidának Gál Mihály feleségének pedig meg parantsoltatott, hogy azon hibáit mellyekkel vádoltatik erköltsi Szép maga viselettel váltsa fel.*” A békesség érdekében a napának, ör. Gál Mihálynénak vagyis az anyósnak is „tudtára adni rendeltetik, hogy többé Menyén semmi szín alatt ne kegyetlenkedjen utánna ne vádaskodjon és fiába felesége eránt gyűlölséget ne oltogasson”, mert ellenkező esetben őt is törvényesen meg fogják inteni. A helyzet azonban semmit sem változott, és az ügy másodszor is, 1836. október 30-án tárgyalásra került: „Gál Mihály több izbe baromi kegyetlenséget követvén el feleségén Bertok Lidián, – mivel más alkalmatossággal ugyan ezen dologba elő hivattatván Gál Mihály, – feleségénn elkövetett baromi kegyetlenségének azt az okát adta, hogy mindenét borért pazérollya, és soha feleségét Józanon nem talállya. Akkor mind a két fél elkövetett hibáiról megintetvén a békességes edgyütt Lakás nékik ajánltatott, – és Gál Mihály is meg intetett hogy feleségénn baromi modonn ne kegyetlenkedjen, hm [= hanem] szép szoval igyekezzen jó utra téríteni. – De mind ezeknek ellenéreis most ujra több izbe baromi modonn kegyetlenül meg kinezván mint a rajta lévő kinzásnak Jelei mutatták most ujra Gál Mihálynak keményen meg parantsoltatott, hogy ha többszöris feleségével illy baromi modonn bánik példássan meg fog büntettetni, – anyivalis inkább hogy most terhességébe meg kinzott feleségét, – kit már a többszöri kinzással egész a kétségbe esésnek szélire hozott, – baromi kegyetlenségével nem hogy meg jobbittaná – sőt elrontya, – mint a vizgálatbol kiis tettzett, – hogy feleségének romlottságának maga az oka.

Minthogy pedig felesége Feketitsi Testvérjei Testvérjeknek baromi kineztatását tovább nem szenvedhetvén Testvérjeket Gál Mihálytól elvenni és Feketitsre vinni szándékoztak. – De mivel Gál Mihály romlottsága még jobbitható – *ennél fogva reménylővén azt hogy feleségével betsületes házassági életet fog élni, – most ez uttal az edgy más közti békességes edgyütt Lakás nékik meg hagyatott – különben ha Gál Mihály többé zabolázhatatlan dühét feleségén ki önteni es rajta továbbis gyakorolni bátorodik, – olly Törvény szék eleibe fog idéztetni ahol néki érdeme szerént tesznek eleget.*” (Kiemelés tőlem.)

A remény azonban nem vált valóra, és a fenyegetések sem érték el céljukat, úgyhogy az ügyet 1838. március 13-án harmadszor is tárgyalni kellett: „Gál Mihály [...] minden atyai intést semmibe hajtván feleségét motskolni kegyetlenül kínzani ’s hohérolni meg nem szűnt sőt régtől fogva gyakorlott gonoszságába mind ez ideig meg átalkodott, [...] – sőt meg átalkodottsága egészen arra mutat, hogy már majd tsak nem a kétségbe eséssel küzdő feleségét vagy magától végképpen elverni, vagy pedig tsufos Halállal ki végezni kíványa. – azértis hogy a már több izbe mutatkozott szerentsétlen történetnek gát vétessék, – ...*Gál Mihályné erővel többé férjével valo edgyütt lakásra ugyan nem kényszeritetik* (kiemelés tőlem), – mivel már a több izbe kényszerítve tett edgyütt Lakás miatt az meg kinzott feleségnek maga elszánása miatt öngyilkosságra valo készségnek jelei is mutogatták magokat...” De az asszony sorsán ez már mit sem változtatott. Az eklézsiai gyűlésnek, miután a férj, „Gál Mihály ujjonnan öszve kinozván feleségét”, újfent foglalkoznia kellett az ügygel. De a dorgáláson, fenyegetésen kívül ezúttal se tett vagy tehetett semmit.

Ötödször 1838. november 4-én foglalkoztak az ügygel, és ekkor a férjnek, Gál Mihálynak „meg parantsoltatott, hogy feleségét tartozik magához venni, *allaptalanok és be nem bizonyithatok lévén ellene tett minden vádjai.*” (Kiemelés tőlem.) Továbbá „ha feleségét ez utánnis oknélkül kinzani s üldözni meg nem szűnik mind anyiszor meg páltzáztassék.” Úgy tűnik azonban, hogy a közbelépéssel kissé elkéstek, mert a feleség az ügy lezárásáig eltelt csaknem négyévi szenvedés, kínzatus, ütés-verés következtében annyira elcsigázódott, testileg-lelkileg elgyötrődött, hogy az együttélést már egyáltalán nem akarta – de nem akarta azt már a férj, Gál Mihály sem – ezért az egyházgyűlés kimondta: *a feleség vagyonát – esküdtek jelenlétében – el kell különíteni, és jegyzékbe kell venni.* Ez viszont kimondatlanul is egyenlő volt a házassági kötelékek megszüntének hivatalos tudomásulvételével, azaz a különválás egyházi és világi szentesítésével. Csakhogy milyen áron?

Válásra, pontosabban válás jóváhagyására a vizsgált időszakban nincs is több példa, hacsak az alábbi „szerencsés fordulatot nyert” esetet nem számítjuk annak, illetve arra tett kísérletnek. De miről is van szó?

A feleségétől különváltan élő Kardos Mihályt az eklézsiai gyűlés 1836. május 1-jén maga elé idézte, és tőle megkérdezte: „Mi okon nem akar feleségével edgyütt lakni?” A kérdezett „holmi benem bizonyithato vádakkal terhelte feleségét, – a többek közt aztis emlité hogy felesége részeges is, pazérló is, és mikor tele iszsza magát tetétől fogva talpig fetreng a maga ganéjába”. Az eklézsiai gyűlésnek azonban gyanús volt, hogy mind „ezen állításait nem más hm [= hanem] tulajdon menyé bizonyosságával támogatá, – akkiis hatalmasan fogván Ipa pártját, nyers nyakassággal okádott mindent napa ellen”, ezért megkísérelte Kardos Mihályt a feleségével kibékíteni, a felesége iránti

engedelmre, megengesztelődésre rábírní, de hiába. Kardos Mihály ugyanis kijelentette, sőt „esküvéssel állítá hogy ma inkább kész lesz magát meg ölni mint meg gyüölött feleségével tovább együtt lakni”.

És mivel tanúk állították, hogy az alperes „ez előtt kevés napokkal a Bika Kutnál magát elveszteni szándékozott, és az Elöljárók bizonyíttása szerént, már ez előtt is még a másik feleségével élve, magát elis vesztette volna, ha hirtelen mások segítsége által a Halál torkából vissza nem hozatott volna”, az egyháztanács „jónaklátta a feleségével valo edgyütt lételre tett kényszerítés-ről ez uttal letenni és feleségének a magános lakozást, leg alább addigis megengedni míg férje vagy magábatér 's meg engesztelődik eránta, vagy pedig az Isteni gondviselés más modot mutat néki a meg szabadulhatásra”.

Egy hónapi kivárás után az eklézsiái előljároság 1836. június 6-án ismét maga elé hívatta Kardos Mihályt, és újfent igyekezett a feleségével összebékíteni. De bármennyire igyekezett is, „Kardos Mihály ismét magánn kívül elragadtatva lévén sem az okosság fegyverének 's a jó tanátsnak s hasznos intéseknek nem és n [= nem] engedett, sőt útohb a fenyegetéseknék 's a törvény uttyára lejendő fojamodásnak tanátslásárais meg átkalodottságába még jobban fel hevülve a Szent Háromságra több izben tett esküvéssel állította hogy ö Sem az Ekklásiai felsőség Sem a Vármegye parantsolattyára nem tsak hogy többet elő n [= nem] fog álni, – Sőt kész lessz e Szempillantásba magát mindgyárt elveszteni, mintsem vagy feleségét magához venni, vagy többé annak táplaltatására tsak leg kissebbetis elszánni.” Az egyházi előljároság belátva igyekezetének hiabavalóságát, és „az indulatok dühétől elragadtatott” fél „sok magánn tett átkozodásait irtozván tovább halgatni”, a szánni való szerencsétlent „a maga uttyára botsátotta”. És várt csaknem egy évet! Ám mivel az eltelt egy év alatt se a férj nem engesztelődött meg a feleség iránt, se az isteni gondviselés nem mutatott *más módot* a kilábalásra, a földél nélkül maradt és utcára kényszerült asszonynek pedig a betevő falatja is a rajta szánakozó jóemberek alamizsnájától függött, így hát, ha az előljárok nem akarták, hogy az ártatlanul utcára került, világgá kergetett asszony koldulni kényszerüljön, szánakozók hiányában netalán tán éhen haljon, ismételten felsőbb hatóság, a járási szolgabírói hivatal gyors és hatatos segítségét kellett kérniük.

Részletek az 1837. április 28-án készült jegyzőkönyvből: A panasz tárgya: „Kardos Mihály, feleségét Karsai Katalint meg gyüölött és iránta több izbe meg engesztelhetetlen haragot esküdött Ember, – midön feleségével való öszve békéllésre elkövetett minden probák sikertelenek volnának – Karsai Katalinnak több izbe be nyújtott keserves panaszszai, mellyekbe elhagyatott gyámoltalan állapottyát jelentette, méltó figyelembe vétetvén, hogy t: 1 [= tudniillik] életbe lévő férje meg útkalodottsága miatt ki ötet mindenéből ki zárta koldulásra kell jútni.”

Az eklésiai gyűlés intézkedése: „ezen méltó panasza Karsai Katalinnak Tttes [=tekintetes] Al Szolga Biro Tomtsányi András Urnak olly alázatos kéréssel nyújtott bé, hogy ha meg átalkodott 's eránta meg engesztelhetetlen gyűlölségbe lévő ferje kegyelembe nem veszi, – leg alább a tisztelt Al Szolga Biro Úr lenne eránta olly kegyes indulattal Biroi hatalma szerént, hogy a Kérdésbe forgo ügyetlen Aszszonynak ferje által minden napi be tévő falattyát ki adatni kegyessen méltoztatna, – annyival inkább hogy Kardos Mihály meg gyűlölt feleségétől, sem a Törvény Uttyán elválni, – sem feleségét magához venni 's rolla gondoskodni, sőt felőle még tudni sem akar. – Söt midőn leg közelébb a Birák s hejbeli előljárok által kényszerítettett volna feleségével edgyütt lakni, tsak olly feltétel alatt mondotta feleségét Házánál elszenvedhetni, hogy ha az ő parantsolattyára ha azt mondja neki állly ide a Tűzbe aztis edgyzerre tselekszi. Ezen rémítő feltételtől külömbenis meg rémült felesége el iszonyodván, s több gonosz szándékú szavaitol meg rettenvén kéntelen volt felesége magát arra határozni: hogy készebb lesz más falai mellett éhen szomjan halni meg, mint dühös indulatú 's könyörületlen szívű férjének kegyetlen mészárlások között martalékjává lenni.”

A szolgabíró intézkedése: Kardos Mihály vagyónát azonnal leltárba venni, az ügyet pedig „a Törvény uttyán lejendő eligazítás végett” a legközelebbi „Uri Székre által adatni parantsollya”. A végkifejlet, azaz a „szerencsés fordulat”: A szolgabíró intézkedése nemcsak gyors, de hathatós is volt. És miután közölték Kardos Mihállyal a döntést, és elvégezték vagyónának a föl-leltározását, „mint ujjá született és töredelmes szívű Ember, – eddigi tettein bánattyát fájdalmasan jelentvén ki a Helybeli L.Pásztor előtt, azt az önkényes ajánlást tette hogy most már kész feleségét magához fogadni 's tölle ki telhetőképpen táplálni 's ruházni, – felesége iránt valo gyűlölségről, s annak oknélküli martzangolásáról letenni tsak ügye fellyebb ne vivődjön és vagyónából feleségével edgyütt szabadon és nyugalmasan élhessen.” És mindezt nemcsak szóban ígérte, de „maga le kötelezését tulajdon neve aláírásával s a fentebb ki tett Előljárok Tanubizonyságával erőssíteni 's hitelesíteni kívánja”.

Nem lehetett irigylésre méltó azoknak a feleségeknek a sorsa sem, akik az alábbi esetek szereplői voltak: Beke Pálnée, akit férje minden szó nélkül elhagyott, „és mindenét magával elvivén sem ruhája sem minden napi betévő falattya nints”, Mészáros Istvánnée, akit férje a gyermekeivel együtt „házától tsupán gyanuságon fundált okbol elvert” és Kuruc Ferenc feleségéé, Kálmán Zsófiáé, akinek panaszát 1840. március 28-án a jegyzőkönyvben így rögzítették: „Kurutz Ferentz felesége Kálmán Sofia ujjolag sérelmes panaszszát nyújtván affelől hogy férjének rajta mind untalan elkövetni szokott baromi dühösségből származo kegyetlenkedéseit mellyeket rajta minden oknélkül elkövet már tovább nem álhattya mert ammint tapasztallya, férjének minden törekvése, mint minden tselekedeteiből ki tettzik oda czéloz, hogy a sok kin-

zások által minél előbb e világból ki végezze, – ’s kéri hogy az Ekklesiai Elöljáróság siralmas sorsát gondolora vévén rajta könyörülni, s őtet kegyetlen férje dühösködései elől bátorságositni kegyeskedgyen.” Hogy kegyeskedtek-e, s milyen eredménnyel tették, arról a jegyzőkönyvekben nincs szó.

De arról igen – mint ahogyan azt már Gál Mihály esetében is láttuk –, hogy szinte mindenkor a férj igazából, álláspontjából indultak ki. Nem történt ez másként Hartzi Jánosné esetében sem. A szóban forgó feleség 1838. december 4-én „panaszt tévén affelől hogy férje örökké motskollya kurvának nevezi, söt meg öléssel fenyegeti ugy hogy elszenyedhetetlen természete miatt férjével meg nem maradhat, hm [= hanem] kéntelen oda hagyni.”

Az eklézsiái gyűlés az ügyet megvizsgálván a következőket találta: „Ammi Hartzi Jánost illeti igaz hogy hirtelenkedő indulattya sokszor az ilendőségén kivüliš ki törvén feleségébe aztis hibának veszi ammit férfinak megse kellene látni. Emmellett feleségének még a leg jobb tzelbol végbe vitt tetteit is rósra magyarázván, minden tsekély okon bele kötelözködik, ennélfogva támad köztök a sok czivakodások versengések vissza vonások.”

Igaz tehát, hogy a férj hirtelen haragú, a felesége szemében a szállkát is gerendának látó, a feleség legjobb szándékú tetteit is rosszra magyarázó, kötekedő természetű ember, azért mégiscsak ő a férj, így hát őt elmarasztalni, a feleséget pedig férje elhagyására bátorítani nem lehet. De akkor mit lehet? Mivel az asszony „több alkalomkor durtzásságával és férjének tett illetlen szavaival férjét több izbe fel boszszantván és haragra ingerelvén ez által férjének fel lobbant indulatit nem tsak nem tsillapittya söt még jobban fel ingerli, s ennél fogva az edgymás eránt valo gyüölőség nem hogy meg szüntödne, söt inkább nagyobb graditsra megy”. Éppen ezért meghagyott, hogy „magát férje eránt ugy visellye mint betsületes házastárshoz illik, durva magaviseletével sértegető szavaival férjét haragra ne ingerellye, hm [= hanem] inkább szelid magaviseletével, s nyájás beszédével magához édesgetni, – és haragját le tsendesíteni igyekezzen. *Különben ha további durvaságába meg marad, – ’ férje eránt valo idegenkedése ’s motskos feleletei által férjét haragra ingerleni meg nem szünik, mint a Házi békességnek felhaboritoja ő fog meg fenyítettetni*”. (Kiemelés tőlem.)

Az eredmény, hogy a vérszemet kapó férjet, Harczi Jánost 1842. március 6-án „*nejin ’s béresin részegfővel elkövetett baromi kegyetlenkedéséért ’s Istent káromlásáért*” kénytelenek megdorgálni, és figyelmeztetni, hogyha a már több ízben (!) tapasztalt, és emiatt följelentett „*durva bánás modjával botránys káromkodásával felnem hagyand a’ presbyterium kéntelen lesz keményebb javító eszközökhöz nyulni*”.

Különös sorsokról, különös emberekről szólt eddig a krónika. Szóljon a folytatásban különös esetekről, különös helyzetekről is! Mindjárt az elsőben a régiség két emlékével találkozhatunk. Az egyik felbukkanó emlék

a levirátus, azaz a leviratikus házasság, a másik a nagycsaládban való élés emléke. Ez utóbbira nézvést egyébként már az előző történetekben is találunk utalásokat: Kardos Mihály és fia, József, feleségével, Torda Ilonával tesz panaszt az *egész háznépet* ért sérelemért, Miglintzi József panaszából is, amely szerint felesége *a maga Ipával*, Miglintzi Mihálllyal él törvénytelen életet, erre következtethetünk, de Hallgató János felesége is azt sérelmezi, hogy az apósával való törvénytelen élettel vádolják. Valószínű, hogy özv. Nagy Jánosné se veszekedett volna annyit a menyével, ha nem egy házban, háztartásban laktak volna, és Józsvai Józsefné se panaszkodhatott volna annyit a férjére, aki nemcsak hogy mocskolta őt, de még a gyermekét és a menyét is arra biztatta, hogy szidják, káromolják őt, és viseltessenek iránta minél tiszteletlenebbül.

Az első, vagyis a leviratikus házasság lényege, hogy az özvegyen maradt feleség az elhunyt férj fivérével lép új házasságra, a nagycsaládé pedig, hogy egy fedél alatt közös őstől származó férfiak élnek együtt feleségeikkel, gyermekeikkel, unokáikkal. Vagyis szülők, nagyszülők, gyerekek több generációja él együtt egy családban, egy háztartásban, egy gazdasági egységet alkotva. A nagycsalád irányítója a legidősebb férfi, vagyis az apa, illetve a nagyapa, vagy ha már meghaltak volna, akkor a legidősebb férfitestvér. Hatalma korlátlan. Szava parancs, ítélete megmásíthatatlan. Rendelkezik, irányít, büntet, jutalmaz, elűzhet, kitagadhat. A vagyont gyarapíthatja, de el is dorbézolhatja, tetteiért nem tartozik felelősséggel senkinek. Ő a családfő, *a gazda*. A közösség előtt is, a törvény előtt is ő képviseli a családot, felel a családtagok tetteiért. Figyeljük csak! 1836. február 13-án „Laki Mihály ifjú Legény ellen néhai meg holt testvér bátyjánakfelesége s a nevezett Legénynek ángya azt a panaszt tette hogy ötet Kissebbik Úra eltsábitván törvénytelen vele való közösködésre készítette, sőt valósággal teréhbeis ejtette.” A bevádolt ifjú kihallgatása során „minden maga mentegetés nélkül edgyszerre kerekdeden meg vallotta h [= hogy] ángyát ő ejtette teréhbe, és elis akarván venni maga megis kérte..., – de ángya rajta tsufosan ki adván mármmost ha akarnais hozzá menni néki nem kell 's elsem is veszi”. A dolog illetén állása után az egyháztanács nem tudott okosabbat tenni, minthogy az ügy elintézését későbbre, azaz 1836. június 6-ára halasztotta. Döntése pedig a következő volt: miután „Laki Mihály Ifjú Legény magais egyenesen meg valván, és semmi tagadást edologba nem tévénn hogy Ángyát Lódi Máriát ő ejtette teréhbe, es így a Lejendő gyermeketis magáénak elesmervén, meghatározatott, hogy a nevezett Aszszonyt két árvájával és a Lejendő gyermekével edgyütt tisztességesen tartani és őket ruházni köteles lészen.”

Ezen kötelezettséget mind a szóban forgó ifjú, mind annak „Attya Laki Pál elis esmerték köteleiségeknek lenni, és ígéretet is tettek affelől hogy eb-beli köteleiségeknek a lehetőségig meg felelni készek lesznek.”

Az asszonynak azonban volt még egy sérelmes panasza, nevezetesen, hogy apósa házánál nem maradhat, mivel „ötet mind Laki Mihály, mind ennek testvérei sértegetik, motskos szóval illetik, vele és gyermekeivel semmit nem gondolnak...” A vádat az érintettek ugyan tagadták, az egyháztanács azonban jónak látta a panaszt úgy orvosolni, hogy „a kérdésbe lévő felek lépjenek edgymás között edgyességre és *Laki Pál mint Házi Gazda és fõ* [kiemelés tőlem] adjaki esztendõnként ezen Menye és ennek gyermekinek részekre a meg kívántato élelmi és ruházatbeli segedelmet és Menyét magátol eleresztvén élyenek békességbe.” A javaslatra mindkét fél igent mondott, végrehajtását pedig a „Helység Birájára ’s Elõljáiroira” bízták.

A nagycsaládi kötelékek ez idõ tájt tehát már lazultak, lazulhattak, és a fiatalok között akadtak olyanok is, akik már elégedetlenek is voltak a nagycsalád nyújtotta lehetőségekkel. Szerettek volna a szülõktõl különváltan élni, és a maguk gyarapodására gazdálkodni. A család erejét (mind gazdasági, mind munkaerejét) féltõ családfõ azonban az ilyen irányú lépéseket legtöbbször még nehezményezte, és megakadályozni is megpróbálta. Legalábbis ezt véljük föltételezni az alábbi eset kapcsán: 1835. március 25-én Szakmári András például azért fordult az eklézsiái gyûléshez, mert „Menye nem akar az õ Házához menni a fíjával mint férjével edgyütt lakni”. Az egyháztanács mindkét fiatalt maga elé idézte, és vallatóra fogta. A fiatalok egybehangzóan azt vallották, hogy „õk edgymást szeretik és edgyiknekis a másik ellen semmi panassza nints, hanem mivel az Apjok Szakmári Mihály mindenét eladta, és idgy semmije se lévén, se fiát se Menyét nem tarthattya”. A fiatalasszony pedig nem akarná az apósa házánál „hijjába tölteni az Idõt szolgálatba akar lenni és magának keresni”. Az egyházi elõljároság a menyecske elõadását „fundamentomosnak” találta, és kívánságát, hogy „õ szolgállyon, ’s emmellett férjéhez szeretettel hûséggel viseltessen” jóváhagyta, és mindhármukat békességgel elbocsátotta.

Ezen a napon került sor Tubák Sándor feleségének a panaszára is, amelynek olvastán valami még õsibb, hátborzongatóbb jogszabály emléke sejlik föl bennem. Panasza, hogy „férje ötet nem tarthattya, mivel sem Házok, sem semmi vagyonok nints amibõl élhetnének vagy ruházkodhatnának”. És „mivel a férje is mint Legény más mester Ember Házánál dolgozik, ’s heti keresménye a maga élelmére is elégtelen lévén feleségét ’s gyermekét nem táplálhattya”. Éppen ezért felesége, hogy „magát s gyermekét táplálhassa kívánna valahová szolgálatba elszegõdni”. Az egyháztanács a férjet, Tubák Sándort maga elé hívatta, és közölte vele a feleség szándékát. Elkerülendõ azonban azt a lehetőséget, hogy „*valaki feleségét mint szõkevényt, vagy férjét törvénytelenül elhagyott szeméjt, ugy tartsa* [kiemelés tőlem] [...] meg kérdezettett, ha vajonn meg edgyezé abba hogy felesége szolgálatba elszegõdjön”. A férj válasza, hogy „Szent Mihály napig meg engedi, – de akkor edgyütt akar feleségével lakni, hogy edgyütt edgy kézre dolgozzanak”.

Befejezésképp pedig álljon itt egy különös történet. Kurta híradás egy dugába dőlt házassági szándékról, egy nem éppen szokványos módon elmaradt házassággötés okozta bonyodalomról. 1837. január 2-án Facsar Márton azzal a sérelmes panasszal járult az egyháztanács elé, hogy „az ő fia Josef eljegyezvén jöendőbeli Házastársul Kis Mihálynk [=Mihálynak] Anna nevű hajad Leányát – midön mind a Legény mind a Leány öszve kelhetésekefelöl a szokásba lévő rendtartás végebe ment, 's mind a két félnek szülei gyermekeik öszve háasodhatásába a leg szebb moddal meg edgyeztek, – mind a két Ifjú Házasando [=házasulandó] edgymás iránt valo szereteteket, Szüleik és Nász-nagyaik előtt nyilván valóvátévén, – ennek bizonyására edgymás közt Jegyētis váltottak. – Ennek következésébe az Edgyházi rendtartás szerint Lelki Pásztor eleibe állittatván ottis hiteles bizonyságok előtt a Házassági öszve kelésre valo készségeket ki jelentvén, a L. Pásztor által a Házassági edgyesség meg erősittetvén, bé irattattak és kéttzer kiis hirdettettek volna: – ezen idő alatt Pap Istvánnak Sándor nevű nőtelen fia titkos és ravasz utonmodon a Leányt anyira eltsábitotta és Fatsar Joseftül elidegenítette, hogy Kis Anna elébbi Mátkájáról végképpen letett és tőle elválni kívánt.” Ilyen váratlan fordulatra azonban senki sem számított. Legkevésbé a hoppon maradt vőlegény édesapja, Facsar Márton. Ezért a lakodalmi előkészületekkel kapcsolatosan minden szokásos és tőle elvárható, illetve megkívánt intézkedést időben megtett, vagyis „a Lakodalomra meg kívántakat fáradsággal 's költséggel be szerez”-te. Kiadásai tetemesek, és a beállt fordulat miatt minden bizonynal jórészt kárba is vesznek, ezért „kárának meg térítettését kéri, és mind maga mind fia meg betstelenittetéséért elégtételt kíván”.

Az egyháztanács végzése: „Mivel Pap Istvánnk [=Istvánnak] Sándor fia már azt jól tudta hogy kis Anna magát másnak le kötelezte sőt már kéttzer kiis van hirdetve, – emmellett mint mondatik, Pap Sándor még a Leány férhez menetele előtt értesítve volt h [= hogy] Kis Annát kéri, és ha akarná meg nyerni előzné meg Fatsar Josefet, – de ő házasságát tsak jövő esztendőre hallaszatni mondván az ezt Jelentőnek, – tehát Kis Anna önként fogott kezēt Fatsar Joseffel. – Es így a két felek közmeg edgyezéssel szüleik Jová hagyásával léptek Házassági edgyességre. Ezek szerint már Pap Sándor még ezután eszmélvén fel minek utána itt a Házassági edgyesség a Hirdetés által be is volt fejezve, tehát Pap Sándort ezen esetben ugy lehet nézni, mint valóságos Házasságrontott és edgyesség háboritott, – aki mind az Uj Házasságra léptekközt szakadást, – mind ezeknek feleik közt, bajt egyeneltlenséget 's valóságos háboruságot okozott. Ammi több Fatsar Mártonnak a legalkalmatlanabb időbe a be szerzendőkért haszontalan költséget és fáradságot okozott. – Mellyre nézve az Ekklesiai Tanács azt rendeli, hogy Pap Sándor ezen elkövetett titkos ravaszságáért, és a Házassági edgyességet felbontó, a két felek közt szakadást okozó tettiért büntetésre méltó – hogy pedig Fatsar

Mártonnak haszontalan költségét vissza potollya törvényes dolog. – mind az által szebbnek itéli az Ekklesiai Elöljáróság, – ha e dologba teendő további törvénykezésről le tesznek, – és mind a két félnek a magok közt lejendő barátságos öszve edgyezést Commendállya – a nem edgyezhetőség esetébe Fatsar Márton Biroi hatossághoz fojamodhatik.”

Mily szerencse, hogy ma már csak régi, megporosodott, megkopott fóliánsok megsárgult lapjain találkozni hasonló esetekkel, és a ma embere felvilágosodott eszével még a látszatát is messze elkerüli a békétlenség, a családi viszály kialakulásához vezető útnak. Vagy azért egészen mégse?

Családcímer

Dokumentumnovella

Családi krónikánkba beletartozott az egykori nemesi mivoltunk, családcímerestül és pecsétes pergamenos armálisunktól egészen ilyen-olyan egyelőre még kallódó okiratokig, azaz a „kutyabőríg”. Csakhogy én ezt mindig kételkedve fogadtam, mert még nagyapám igen meggyőző érvelésében is maradt számomra homályos folt.

Egy lelkes feketehegyi/feketecsi, önmagát, természetéből adódóan mindig csak amatőr helytörténésznek nevezve (álljon itt a neve, mint sírkövén: Sárközi Ferenc, tanító), már vagy harminc éve a karlócai levéltárban megtalálta a családuknek tulajdonított „armorum insigniá”-nkat, ama bizonyos színes jelvényünket. Megtalálta, de hiányzott hozzá a bizonyító erővel bíró okirat, a viaszpecséttel ellátott, bizonyára a kor közizlését is kiszolgáló, föltételezhetően gazdag ornamentikájú, állatbőrre íródott okmány. Anélkül pedig csak legenda maradt volna az ezerhétszázhatvanháromra visszavezethető festett, színes ábrából összetevődő címerünk, mára a család több tagjánál bekeretezett ereklye. Nagyapánk, tekintélyes presbitere a falunak, hallomásból többször is elmesélte, hogyan nézhetett ki, s mindaz többé-kevésbé egyezik is azzal, amit most némi heraldikai ismeretem birtokában továbbítok.

A címerben kék mezőben zöld tér fölött álló oroszlán, kiöltött piros nyelvvel, hátra fölkondorított farkkal. Első jobb lábában három piros rózsát tart, a bal lábát pedig ragadmány után nyújtva, a pajzs jobb oldala felé néz. A pajzson nyitott koronás sisak áll, és abból az előbbihez hasonló oroszlán emelkedik ki.

Használjak műszavakat is? Foszladék jobb oldalról arany-kék, balról ezüst-vörös.

A hivatalos okiratban, legalábbis Engel Pál Középkori magyar genealógiájában, számomra most, mintegy mankóként, ez áll:

„Wappen (mármint, a címer): In B. auf gr. Hügel ein g. Löwe, in der erhobenen Rechten drei gr. bestengelte, gr. beblatterte r. Rosen haltend. – Kleinod: Der Löwe wachsend. – Decken: bg. – rs.

Adels- u. Wappenbrief d.d. Wien, 1763 von König Maria Theresia, für Gregor Bordás.” (Kapcsolatfönn tartás a továbbiakban a kunhegyesi református egyház anyakönyvei.)

– A nemességet még Bordás Gergely elődünk szerzé – mesélte nekünk nagyapa – , én legalábbis így tudom apámtól meg nagyapámtól, Mária Terézia királynőtől hétszázhatvanhárom szeptemberében.

Azt már Dudás Gyula írja A bácskai nemes családok, Zomborban 1893-ban megjelent vármegyetörténetében a Bordás címszó alatt: „E családból B. István 1794-ben Borsód vármegye nemesi bizonylata alapján hirdetteti meg nemességét vármegyénkben, 1763-ban, Gergely s, ennek fiai István és János részére már e vármegye adott ki bizonyítványt.”

Gergely őszünk – tudja a család, Miskolc környékéről nősülési ügyben „csorgott” le a kunságba, egészen pontosan Kunhegyesre, s István fia vala az, ki elkártyázva a vagyont, kapja meg a „passuálist”, hogy aztán csatlakozva az irredemptusokhoz, az egy szesszió föld reményében kezdjen új életet valahol Bácska szívében, a Feketetitypuszta és a Fekete-tó közelében.

Mintegy 600 család, azaz 3000 református lélek kelt hát útra 1785 májusában. Kunhegyesről csupán néhány kegyeleti tárgyat hoztak magukkal, kereszteléshez ezüstkelyhet 1713-as felirattal és két cinkannát, a kisebbiken a fölirattal: „Kocó Gáspár uram maga költségén vötte – 1732”.

– Mivel ezek az ereklyék – kivéve az ezüstkelyheket – a szabadságharc idejében történt fosztogatásokban eltűntek – mesélte –, a letelepedés 150. évfordulójára másolatát újra csináltattuk, és az őshazai békülés jeléül visszaküldtük. Merthogy pontosan százötven évig tartott a harag a kirajzoltak és az otthon maradtak között.

Csak később jöttem rá, nemegyszer kölcsönözhetette ki a püspöki könyvtárból Nagy Kálozi Balázs könyvét a jászkunságiak leköltözéséről a Bácskába, mert sokszor kaptunk történelemórát nagyapától, s meséjében a történetek úgy álltak össze igaz mozaikká, mint rajta vasárnaponként az öltözéke: fején a pörgekalap, alatta a frissen borotvált arcon a stuccolt kefebajusz, felső gombra gombolt fehér ing, rajta nyáron is a nyolcgombos fekete lajbi, ősszel-télen az egyetlen, rókaprém-galléros ünneplő kabát. Kemény télen a kalap helyett (nagyanyánk kifejezése) „főjülről beütött” bárányszőrű subara. Nyakkendője, ugyancsak fekete, öklömnyi csomóval, de, csak ha úrvacsoraszertés is volt (mihez leginkább maga szállította le a két demizson borát), vagy ha tőle idősebbet, kit ő bátyámnak, vagy nénémnek szólított, temettek. No, meg mind az öt unokájának az esküvőjére. A családi hagyomány szerint saját, egyetlen fiának a menyegzőjén idegességében gyűrte a zsebébe, mi-

vel a rokonság köreiből többen az utolsó pillanatban döntöttek úgy, még a templomba se mennek el, mert a szomszédos kisvárosban megtartott egyházi szertartás után hogyan áldhatja meg a lelkész-püspökük ezt a katolikus lánnyal kötendő frigyet.

Pedig Ágoston püspök úr (álljon itt a neve, mint kopjafáján: Ágoston Sándor, ref. püspök) talán először életében ezt tette, mondva, meggyőződése, hogy Jézus nem a vallásra tanított, hanem a hitre. Mintha igaza lett volna, gondolom én erről a mintegy hetven évvel ezelőtti, hallásból ismert (addig ismeretlen) ökumenikus prédikációjából, amiben az is benne foglaltatott, hogy (édesanyám szavai szerint halkán, az én föltételezésem szerint viszont, valami későbbi öngazolásképpen): „Gyermekeim, szaporítsátok a magyar nemzetet.”

Hogy ezért lettünk öten, vagy mert édesapánk tényleg nagyon unhatta a gyermeki egyedülletet a családban, számomra is talány. De, hogy a püspök eme cselekedete új fejezetet nyitott e szigorúan zárt református közegben, az biztos, mint ahogyan az is, szinte istenkáromlással volt egyenlő, amikor a faluba látogatván – a zentai nagyapáék mintájára –, mi elsőként kezdtük tegezni „nagyiszűlőinket”. Az ilyen diftongusok máig kedvesek fülemnek. A „Győzőző, hazagyöttéél?” meg a mai napig is.

A neveinkkel sokáig baj volt. Először is: négy generációra visszamenőleg, a családfenntartó András volt. S aztán elsőszülött bátyám (megint csak anyám ötlete nyomán) Attila lett. Zavarban is volt nagyanyánk, amikor az esküvő utáni egy évvel, az el nem jöttek, a délutáni teaórán rákérdeztek: – No, Kati, hogy is „híjják” az „úri” unokád? Mire szegény nagymama, zavarában, még nagy, bibliaóra előtti, téli muszlinkendőjét le sem vetve: „Tudjátok, valami menteformának, de szíip neve van a gyerekeknek!”

A nagyapa öltözkénél tartva, nehogy bárki is azt gondolja, ilyen nemesi ruhában járt-kelt, mintegy fitogtatva rangját, amelyhez már az ő nagyapjának sem lehetett sok köze, hacsak az nem, hogy negyvennyolcna nagy idejében már márciusában ott volt azon a zombori megyegyűlésen, hogy üdvözöljék a kormányt, majd Verbászon csatlakozott a Károlyi István gróf vezette jász nemzetőrökhöz, hogy végül Mészáros Lázár, majd negyvenkilenc tavaszán Perczel Mór(ic) katonájaként a Szenttamásért folytatott harc dicső halottja legyen. Viszont az újverbászi táborban ismét találkozott Knézy Antal zombori alispánnal, ki szépöregapánkként emlegetett Andrást (nemes Gergelyünk unokáját), s mint nemest vette maga mellé tábori segéd társnak.

Mindenesetre István atyánkfia dicsőséges története így vagyon bejegyezve tintaceruzával nagyapánk Énekeskönyvének utolsó két üres oldalára: „49. márc. 27-én érkezett Perczel Mór(ic) Verbászra, s itt átkelve a csatornán egyenesen Péterváradnak tartott, de 31-én már visszatért, s kiskéri táborát ide tette át. Még meg sem pihenhetett, mikor egy szerb csapat ellen kellett

vonulnia. Ezt megvervén nyomban Szenttamás ostroma után látott s ápril. 3-án reggel innen indult az eddig bevehetetlennek bizonyult sáncok ellen. S annyi itteni polgár nem hiába szenvedett vértanú halált, mert a sors úgy rendezte, hogy az innen intézett támadás seperje el az ellenség erős táborát. Percel támadása csakugyan fényes eredménnyel járt, s Szenttamás minden erődtítménye egyenlő lett a földdel. Itt halá puskagolyó általi hősi halált nemes Bordás András (szépöregapám), valamint társai, Bödő Máté és Sípos Gábor Feketeticről.”

A nagyapa munkaöltözéke: csámpás, kitaposott cipő, sok foltos nadrág, parchelt ing, kalapján pedig valahogy mindig ott akár egy dísznek a padlás egy-egy pókhálója. A parti kút vizét keménynek tartotta, ezért a szerdán és szombaton hozott szódavizet a saját „portagéza” borával színezte. Fél liter volt a napi adagja, amit széles nyílású tejesüvegbe engedett reggelente, s tette a pince lépcsőjére a szódásüvegek mellé. Permetezéskor engedélyezett magának egy litert, úgy betartva e szabályt, minthogy vasárnaponként az istentiszteletről és a presbiteri gyűlésről kijövet az egy korsó csapolt sört a kocsmában. S a korsó sör volt az évi kétszeri vásári nap fejadagja is. Ekkor viszont az istentisztelet volt kihagyható, mert azt az Úrnak is meg kellett értenie, hogy a tavaszin a malacokat kellett megvenni, az őszin viszont a góréba nem fért kukoricát kellett eladni. Egyébként nem ebből élt, mint legtöbben a faluban, mert mint egykori állandó cukorgyári munkás (és az állami részvény) lévén, rendszeres nyugdíja volt, amit a veteményeskert, a szőlő, a gyümölcsös és a háromholdnyi föld csak pótol. Így mi gyerekek is a gazdagokhoz tartoztunk. Ha elfogyott a pénzünk, hitelbe kaptuk a koftát meg a jupit, amit a tűzoltók söntésénél Bálint mester adagolt.

Az elszámolásra pedig rendszerint szeptember elején került sor. Ez is, mesélték, valami szertartásos formát öltött, azzal, hogy nagyapa „véletlen” tanúk, leginkább szomszédok előtt érdeklődte meg, a nyáron mennyivel maradhattak adósak a gyerekek.

– Vagy egyméternyi búzát is megtesznek a stragacok – volt a válasz.

– No, akkor hozzá három zsákot.

S ahogy a megtöltött zsákokat a biciklijén a partról lefelé tolt a kocsmáros, András „bátyánkrul” a falu tudta, bőkezű volt.

S képes volt nyári jövetelünk előtt bemenni Bányai tanítóhoz maradék krétaért, mert, ha „gyönnek”, sántaiskoláznai akarnak. Kapott is.

Tartása volt nagyapának. Fizikai és szellemi értelemben is. Nem volt magas, sőt inkább az alacsonyakhoz tartozott, de már pocakját is olyan büszkén hordta, mint kevély menyecskek növekvő magzatukat. Hogy lássék. Beszéde kimért volt, ritkán szólt, pontosabban csak akkor, ha volt mondanivalója. Ily módon akár a szótlanabbak közé tartozott, de ahogy ült verandai karosszé-
kében, szótlanul is beszélgetett velünk. Pontosan követte a játék vagy a be-

szélgetés fonalát, és arcának, testének, lábának játékaival, ma úgy mondanánk, metakommunikált. Ha rosszkodtunk, márpedig hányszor, csakúgy lejjebb eresztette az újságot, ha ez nem volt elég, a lapot térdére ejtve, kissé kihúzva magát támaszkodott a fonott karosszék két támlájára. S ha ez sem volt elég figyelmeztető jel, jött a veranda faoszlopán a borotválkozóhoz használt tükör mellett lógó légycsapó.

Jókedvében pedig vagy a szájharmonikáját, vagy öthúros, méteresnél nagyobb, kiskunsági mintára készült tamburáját vette elő. Ez utóbbinak az volt az érdekessége, hogy vagy tíz különböző nagyságú, színű és vastagságú pengetője volt, lúd- és pulykacsontokból és disznólapockából saját kezűleg faragta. Mind a tamburafej és a nyak közé, a legvékonyabb húr közé ékelve. A lúddal mélyebb, a disznólapockával magasabb hangokat hívott elő.

– A gúnár lábszárcsontja a legjobb – magyarázta –, merthogy annak vannak a legfinomabb rostjai. Már néhány hetes korukban meg tudta állapítani a liba nemét. Még hozzá nagyon egyszerű módszerrel: a még venyigéből font kis karámban lefogta őket, s amikor elengedte, amelyik megrázta a farkát, az biztos gúnár lesz, amelyik nem, tojó.

Leginkább lakodalmásokat pengetett önnön és a mi szórakoztatásunkra, így hát akarva-akaratlan is fülünkben maradt a dallam és a szöveg egyaránt. Mint például: „Szépen úszik a vadliba a vízen, / Szépen legel a gulyám a réten. / Szépen szól a csengő annak a nyakába, / Tied leszek én, babám nem-sokára...”, hogy aztán valami balladás hangvételt vegyen a dal, mert a vége már valahogy így hangzott: „Sej, liba, liba, tarka szárnyú liba, / Hivatalos vagyok a lagzidba. / Mit ér nekem az a lakodalom, / Sej, az, ahol a rózsám a menyasszony?”

Számharmonikán viszont talán, többször, nagyanyánk mulattatására is: „Ezt a kislányt akkor kezdtem szeretni, / Mikor a kocsmába kezdtem eljární. / Megszerettem gyönyörű szép szaváért, / Homlokára fésült göndör hajáért. / Barna kislán, gyere vélem a bálba, / Száz koronát adok cipőkopásra! / Nem kell nékem senki száz koronája! / Szerелеmből megyek véled a bálba...”

Máig csodálom, hogy családunk zenei fogékonyságából rám éppen semmi sem ragadt. A botlábúság meg a fals hang annál inkább. Pedig egy nemesi sarjnak úgy igazából mulatni is illene tudnia.

Nyári vasárnap délutánonként többször is meglátogatott bennünket a püspök úr. Könnyű, egylovas fiákeren érkezett, kocssal, de kötelező palástban a legnagyobb hőségben is. Ilyenkor a diófa alá készített fonott asztalon könnyű bor, literes kancsóban, sütemény, a karosszékben puha kispárna, hogy meghányják-vessék az egyházi gondokat, főleg a svájci segélyküldemények minél igazságosabb elosztását, hogy mennyi maradjon, s menjen Moravicára, Pacsérra, Pirosra meg Debelyacsára, Ittabére... És mi „légyen” az Árvaház sorsa. Meg hogy tán Andrisra (mármint apámra) kéne bízni a verbászi dia-

konissza ház kertjét. S panaszomra, hogy én falsolok mindig a legjobban a gyermekkórusban, Ágoston püspök úr megvigasztalt: – Édes fiam, nálunk annyi a rekedt pávahang, hogy eggyel több vagy kevesebb, de az akarat az Úrnak nagyon is tetsző dolog. És ezt jegyezzétek meg, Gyerekek! (Hangsúlyából egyértelműen, nagy Gy-vel.)

A szigorú nagyszülői tiltás ellenére még azt is megengedte, csintalan-kodjunk vele. Ha ő megcsiklandozott minket, mi, előbb csak bátortalanul, aztán az ő biztató, s nagyapa-nagyanya lélegzet-visszafojtású tekintete ellenére is, visszacsiklandoztuk. Végül már mind az öten ott kuporogtunk a térdén, ültünk az ölében, lógtunk a nyakában. S végül, a rá jellemző szigorával ellentétben, ő intette le nevetve a nagyszülőket: „Hagyják, ők a mi fáink gyümölcsei.” Úgy emlékszem, legalábbis tudatomban úgy él, még félig föl is állt ekkor, s én, mint majd legkisebb, palástjába kapaszkodva, valami rosszul fölfélcelt, leszakadó gombként lógtam. Valami ilyesfajta mondatára is emlékszem: „Így hozzuk őket közelebb Istenhez.”

Eszébe juthattak az egykori szülői áldásra adott szavai? Ma már nem hinném el, hogy nem. S némi halvány összefüggés az iménti jelenet és címerünk között? Csak képzelődöm.

Falubelijeim mesélték: egy istentiszteletet így fejezett be: „Kegyelemben teljes Testvéreim! Van egy jó és egy rossz hír számotokra. A jó hír, hogy, látom, megvan a jó akaratotok, hogy templomunkat följújtsuk, tetőszerkezetét átrázzuk, mert itt-ott befolyik, kifoltozzuk, kicseréljük a rozsdás csatornáját, orgonánk agg sípjait följújtsuk... A rossz hírem viszont, hogy ezen munkálatok pénzei még – s itt a férfi oldalra nézett keményebb tekintettel – a kentek zsebeiben vannak. Mert ne feledjétek – mondta –, az adakozó hívót az Isten is szereti.”

Az ő segítségével, anyakönyvi utánjárásával sikerült csak úgy-ahogy összehozni az igencsak szerteágazó családfát is, kezdve attól az 1785-ben letelepedett, s 183-as sorszámmal vezetett István nevű ősünkről, akiről ez az egyházi összeírás azt is tudni vélte, telkén kívül öt lova, egy szarvasmarhája és két sertése volt. Felesége: Győri Zsófia. Csillaggal jelölve elődei nemes voltát.

Ha nagyapának történetesen lehetősége lett volna, hogy nemességünk eredetének mélyebben is utánanézzon, s rendelkezésére állhatott volna az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, akkor sem ment volna nyilván túl sokra, mert legfeljebb csak azt tudhatta meg, hogy a latin nyelvű kéziratokban szerepel a nemesi Nomina familiarumban a miénkkel azonos vezetéknévű személy. Ennek nyomvonalán el is juthatott volna a Magyar nemes családok kötetéhez, hogy kiderüljön – ha végig jó úton haladt – családunk István nevű őse mikor „nyeré címzetes nemeslevelét”.

96 Hogy e tényeknek nemigen nézett utána, s énekeskönyvét is az almárium fiókos részeinek is a dugottabb szegleteiben tartotta, s kötelezően zsebe

mélyére süllyesztve vitte istentiszteletekre, a negyvennégyes események ismeretében ma már nem csodálkozom. Mint ahogy azon sem, hogy nyilván csak szürke cukorgyári fűtőként maradt ki a „látószögből”. Egy darabig hétpecsétetes titok kellett legyen, s talán maradt is volna, ha ama énekeskönyvet történetesen a koporsójába helyezük, s nem marad meg mintegy családi ereklyének.

A kutatás persze ragályos dolog, s az ember minél többet tud, annál nagyobb a hiányérzete. Így hát ne elégedjünk meg, s a mind több adat ismeretében rakosgathatjuk össze az ismert mozaikkockákat. S derítsük ki a családhoz köthető ama István, aki hadnagyként harcolt negyvennyolcban a 118. honvéd zászlóaljban, hogy ennek János nevű fia, illetve József nevű unokája 1860-ban 2 forinttal, illetve 50 krajcárral járult hozzá a Magyar Akadémia palotája építéséhez.

(Ha egy kicsit is a tények ismeretére és a képzeletemre hagyatkozom.) Nem volt hiábavaló befektetés a Lajos névre hallgató leszármazottunkba való befektetés, mert (s akkor még a zenészvonalat nem is említettük), ő villamosmérnökként s Kossuth-díjasként 1949-ben be is vonulhatott oda annak elismeréseként, hogy: „Irányításával építették az első gázfüggőhidat, s valósította meg a kőszén kokszosítását.” Hogy legidősebb bátyámat (tegyük ide, máig kutató: Attila mérnököt) ő irányította a tárgyi etnográfia felé, s találta meg nagy kutatási területét, az ipartörténet malomi szakában Verancsics Faustustól Lambrecht Kálmánig. Ezt már a legújabb lexikonok is bizonyítják. S az esetleges téves elágazás miatt, büszke lennék, ha történetesen kiderülne, a temesvári festő, Ferenc névrokonunk, akár az ómorovici születésű Lajos, zeneszerző, vagy a pesti basszbariton Dezső is ide lehetne sorolható. De nem.

S hiteles lehetne mindez, a most előkerült díszes fejlécű, gazdag szegélydíszítésű és mesterien kidolgozott, fametszetes grafikával keretezett okirat átírata nélkül?

Íme:

„BÁCS ÉS BODRGH *(díszes, erősen hajladozó, barokk cífrázattal)*

törvényesen egyesült Vármegyék'

Egyházi Főméltóságainak, Országos Zászlósainak,

Fő Rendeinek és Nemeseinek

KÖZÖNSÉGE *(a fentiek ornamentikájával)*

adjuk tudtára é velünk rendjeiben mindenknek, kiket illet, hogy a' midőn dicsőségesen uralkodó Felsője Koronás Királyunk szolgálatját, édes hazánk közös javát, az adózó nép föntartását, 's Megyénk egyéb dolgait érdeklő tárgyak elintézése végett az alúl jegyzett helyen 's időben egybejövén Közgyűlést tartottunk volna, ákoron Nemes öreg Bordás Mihály megyebéli Feketehegy helységi lakós tartozó alázattal járul hoz-

zánk az iránt, miszerint ön magát, valamint családja többi tagját, név szerint Gergely, úgy János, Mihály és József természetes és törvényes önnön fiait – nem különben Istvánnak István, és János, valamint Gergelynek Mihály, úgy szinte Jánosnak János, és István és ismét Jánosnak János, és Mihály, végére Istványnak Sándor, Lajos, és András gyermekeit, mindannyi Feketehegyi lakósokat Megyénk kétségtelen Nemesei közé sorozni, 's erről hiteles pecsét alatt bizonyítványt részükre szolgáltatni méltóztatnánk: minthogy pedig igazságos kérelmét kinek sem lehetne megtagadni, különben is az, hogy a' nevezettek Attyuk, illetőleg Nagy Attyuk Nemes Bordás Istvány és János még 1797-ik évi April 19 tartott Közgyűlésünk alkalmával, a jegyző könyv 542-ik száma alatt, Nemes Borsód Megyének 1793 ik évi November 27 én tartott közgyűléséből kiadott e következő nemesi bizonyítványára”

(Itt a latin nyelvű okirat másolata következik nyolc és egynegyed írott oldalon. Az eredeti beadvány alulírottja: Stephanus Bordás, Senior, keltezése: „Fekete:Hegy die 8 April 797”, s végül ismét magyarul:)

„Kétségtelen országos nemeseknek elismertettek légyen hitelesen kimutattatnék, továbbá annyiszor érintetteknek Nemes Bordás Istvány és Jánostóli leszármazásuk az előmutatott hiteles alakú egyházi anya könyvvi kivonatokból mindenkép bebizonyosodnék ugyan azért ma fen szerzett Nemes Bordás Mihály és Gergely, úgy Mihálynak János, Mihály, és József, nem különben Istványnak Istvány, és János, valamint Gergelynek Mihály, úgyszinte Jánosnak János, és Istvány, és ismét Jánosnak János, és Mihály, végre Istványnak Sándor, Lajos, és András fiait minnyáját feketehegyi lakósokat megyebeli kétségtelen nemeseknek elismervén, 's meghirdetvén, tisztii ügyészünk megegyezésével ugyan azok lajstromába ígtattuk, részükre e Megyék hiteles pecsétjével erősített bizonyítványt a' köz igazságához képest kiadván. Költ a' mi egy ezer nyolcszáz negyven ötödik évi December hó tizenötödik 's utána következő napjaiban Zombor Szabad Királyi Városban tartott közgyűlésünkéből.”

Olvasá, 's kiadá a' tisztelt Megyék Fő Jegyzője
Piukovity Ágoston
Knézy Antal első al Ispány
(s a tizenöt aláírás közül csak néhány az olvashatók közül:)
Franticsevics Pál Táblabíró
Lukareczi Volarich János Táblabíró
Vojnits Barnabás Főszolgabíró
Almási Antunovits Pál Főszolgabíró
Jáhó Péter Jegyző
Eremits Lukács Eskütt

Most már csak az a kérdés, mit kezdjek mindezzel, már mint vazallusi utód? Életrajzban feltüntetni ma badarság, sőt megmosolyogni való lenne. A lovaggá ütési kísérleteket (s ezzel egyetlen lovagot sem sértve), eddig is elutasítottam, mert az írónak, ha az akar maradni, ezt a bármennyire is megtisztelő terhet, nem szabad a tüdejébe beszívni. Kivéve talán a borlovagit, de ahhoz meg még elég sokat kellene elfogyasztanom, hogy vállalni is tudnám. Fiaim (bár az ősi rend szerint, e nobilitasi jussnak, ők is jogos viselői lennének) már azért is megszólhatnak (sőt, hülye vagyok), hogy e tények feltárására egyáltalán időt pocskolok. Azzal védekezem, az ember az idő múlásával kezd fölösleges dolgokkal is foglalkozni. Levéltárazok, lexikonozok, heraldikázok, telefonálok, e-mailezek, szkennelek: egyszóval, múltunk után nyomozok. Ha gúnár, rázza meg a farkát.

A páromnak van igaza. Zárjuk armálisunkat szerény ékszerszelencénkbe.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

Az avantgárd és ami utána következik

1. Aczél Géza: *(fél)édes hendikep*.
Összegyűjtött versek. Palatinus, Budapest, 2006

Aczél Gézának szándékosan többértelműre alakított *(fél)édes hendikep* című, „Összegyűjtött versek”-et tartalmazó kötete az éppen időszerű kánon ellenében úgy egységesít avantgárdot és szövegirodalmat, hogy abból egy rezignációra, elégiára és iróniára hajlamos költő arcéle rajzolódik ki. Helyenként elhomályosított, helyenként élesen körvonalazott, magányos arcél. Figyelmeztető jelként mutatkozik meg a kortárs magyar költészet igencsak telített égboltján. Visszafogottságot sugalmaz, kitérőt és távolról szemlélődőt, belenyugvó szomorúságot, inkább lemondást mint lázadást. Újabb verseiből ez az iróniával felerősített rezignáció hallatszik ki. Az összegyűjtött versek könyvét lapozva megint egyszer bebizonyosodott, hogy a későbbiek átvilágítják a korábbiakat, a korábbiak meg értelmezik a későbbieket. Hálót teremtenek, az eddigi életmű egészét összefoglaló és egységessé tevő hálót. Azt jelenti ez, hogy az összegyűjtött versek könyvét lapozva Aczél Géza költészetének egészéről lehet szólni. Az első versektől a legújabbakig megtett, váltásokat, sőt kitérőket tartalmazó útvjáról a költőnek, de szóba kerülhet költészetének összefoglaló poétikai háttere is, főként azért, mert Aczél Géza az avantgárd jó ismerője és elkötelezettje, Kassák monográfusa, amiből könnyen adódhatna egy avantgárd utáni, az avantgárdot destrualó, ezzel líratörténeti emlékezetbe utaló, de a szövegirodalomtól látványosan távolságot tartó poétika feltételezése, amire Aczél verseiben, verseinek ritka önreprezentációiban bizonyítékok vannak. Kötődése azonban az avantgárdhoz am-

bivalens. Részint elismerő, részint pedig romboló. Elismerő, mert a vers és a próza választóvonalait az első versek kivételével versről versre áttöri, mert továbbá a modern költészet hagyományait, a szépségeszményt, a rímelést, a vers rimikus elrendezettségét ironikus kontextusba, legtöbbször sorközökbe helyezi, miközben rombolja a Kassák, a Füst Milán (az „apostolok”) nevével jelölhető avantgárdot, főként pátozát és profetikusságát iróniával, sőt ha úgy tetszik, a szeretet iróniájával verve szét. Ily módon: „megvakartam Kassákon és Füst Milánon nevelkedett koponyámat” (*az emlékek kamatoztatása*), máshol „funkciójukat veszített szürreális képek”-et említ, meg „rímes lompos szabadvers”-ről beszél (*[ablak]csönd*). Destruál, hogy megőrizhessen, rombol, hogy fenntarthasson. Mindezt azért, hogy nyitottá tegye a verset, s ezáltal dialogikus helyzetbe hozza, amely dialógusnak a romantikus elégia, a modernség szépségeszménye, az avantgárd – főként a szürrealizmus – asszociatív szabadsága ugyanúgy résztvevője és alakítója, mint a szövegirodalom és a belőlük származtatott kis elbeszélések. Éppen e dialogikus helyzetben olvassák Aczél Géza szövegei a költészet hagyományvilágát, és olvasatuk nyomán mind az avantgárd, mint a modernség, de még a romantika is a tradícióból átlép a jelenbe, hiszen megszólíttatott.

Ennek a párbeszédnek a jegyében és szorításában születnek Aczél Géza újabb versei, és most ismerhető fel, hogy a korábbiak is részei a dialógusnak. Bennük avantgárd és az avantgárd utáni közé szorított költői én szólal meg. A személyessé alakított párbeszéd töri át az irányzatok és poétikák határvonalait. Emlékek és élmények, érzések és hangulatok diskurzív felületein alakul a vers a korai szikár, egyetlen képre redukált villanások után a prózai beszéd felé mutató hosszú sorokban. A hosszú, központozás nélküli sorok rendkívül teherbírók, a banálisnak látszót éppúgy közlik, mint az emelkedettet, rímhelyzeteket is teremtenek, versritmus-émlékeket idéznek fel. Ráismerése a vers és a próza, az avantgárd és az avantgárd utáni beszéd választóvonalán egy újféle versre azonban, Aczél Géza meglátása szerint, nem sikere a költészetnek, hiszen „ki kellene lassan bicegni a versből / mert itt talál e múltó műfaj s a szüntelen halál”, (*[ablak]sánta*), hanem a mulandóság belátása, amin mit sem változtat, sőt megerősíti a hosszú sorba rejtett belső rímpár: *talál – halál*.

Van azonban ennek az újabb versekben következetesen fenntartott ketősségnek és párbeszédnek még egy figyelemre méltó vonatkozása. Az avantgárdot fenntartó ambivalencia nem semmisíti meg a destruáltat, ellenkezőleg, újraolvasására tesz kísérletet, sőt újraírását is lehetőségként lebegteti meg, bár ez a lehetőség már elérhetetlen: „még ezt megírom aztán legyen vége / szavakba vésett dalnak és halálnak” (*a mánia terjeszkedése*), áll egy korábbi versben, majd így folytatódik a vers: „szép volt míg föllazult bennünk a lábjegyzetelt lelki élet / ám menekülést az ősi sorból melyikünk találhat / ha nincs géniusz hát ásítson a puszta / ha ránk mászott a kor / hát törjön

a varázs”. Az avantgárd újraolvasását és lehetséges újraírását mondja a Bori Imrének ajánlott *(ablak)tabu* című vers óriáslátomása is, amelybe többszörös áttételeken át ékelődnek be ismert és kevésbé ismert avantgárd szavak, szürrealista képek, dadaista gesztusok, de egyúttal az egykoron tabuként kezelt avantgárd beszédmód feloldozásának jegyei is: a „tarkára kikent” harcosok közé érkezett, megközelítette a tabuként kezelt követ és a „parányi fényben” „betűzgetni kezdte a messziről jött üzenetet a nagy hegyekből jött egyetlen írástudó a-vant-gárd”. Mágikus ereje lehet a kőbe vésett szónak és Aczél Géza, bár jól tudja, az avantgárd líra már nem írható, legfeljebb újraírható, tehát „másolható” és „idézhető”, beszédmódja sem folytatható, de mágikus vonzereje fenntartható a költészet emlékezetében utalások, allúziók, parafrázisok alakzataiban. Miként az *elpangtak bizony napjaink* utolsó soraiban áll: „az ember árva ha teheti bölcsen kikönyököl a világ ablakába / és már csak szürrealista kép szeretne lenni fölütve az idő homlokára”. „Elpangtak” hát a szürrealizmus napjai, nyomuk azonban tartósan ott maradt az idő homlokán, és vágott képként virít.

De mi került az avantgárd, mi a szürrealizmus napjai, a szürrealista kép helyére? Aczél Géza válasza ironikus és önleplező. Ironikusan vezet be a líra területére a mindennapok kiválasztott pillanatait, a panelház ablakából láthatót, a gépkocsi kereke alá került macska halálát, a koldust, a csöndet, a sántát és a szakácsot, aztán a konyha titkait feltáró beszédet, az ízek és illatok világát, a tokaszalonnát, a lecsót, a frankfurti levest, a főtt krumplit, a rakott krumplit, a körömpörköltet. Az avantgárdot hirdető költő útja a mindennapoknak a modern költészetben elkerült világa felé vezetett, a létezésnek alsóbb rétegei felé, de ezt nem a közvetlen szókimondás eszközeivel tette, nem a modern poétikáját még felháborító, az avantgárdéban azonban engedélyezett szó szerintiséggel, hanem az emlékképek, a múlt, az anya, az apa, a korán elhunyt testvér, a régi ház és konyha, az emlékezés szeretetével enyhén ironikusra formált felemlítésével, mégpedig a panelmindennapok kontextusában. Nem egy talaját vesztett, hanem éppenséggel a mindennapokban talajára lelt személyiség szólal meg ezekben a versekben, valaki, aki már leszámolt az illúziókkal, akinek nincsenek se reményei, se tervei, csak napjai vannak, de ezek a napok is elpanganak lassan. Van azonban az ironikusra átszerelt légikus hangvételnek néhány megkülönböztető jegye is. Az egyik a megszólítás sok változata Aczél Géza verseiben, mert verseinek címzettje van, az önmegszólításokon kívül, vagy azokkal párhuzamosan névtelen és sokszor (legtöbbször) nem is valóságos címzettje. Az *(ablak)halál* című versben a „virtuális” testvérről esik szó, „akinek a mindenkori vers íródik”, s azt kérdezi a versmondó én, „vajon értené-e az a másik”, „hogy nem egyszerűen csak az a macska / amin az elrozsdásodott keleti kocsi döcögve áthúzott” keltett rémületet, hanem annak felismerése is, hogy „bár mindegy mi pusztul saját véged ezekben átsugárzik / és jeges termeket épít koponyádba a

rémület”. Mintát és kulcsot ad e vers Aczél Géza verseinek megértéséhez. Az elégikusba ágyazódott mindennapok lírája, bár szó szerint értendő, mert szó szerinti jelentésének is erős poétikai hatása van, általánosítható mögöttes jelentést hordoz, amelybe rémületet keltve a koponyában „saját” – mindenki – sorsa „átsugárzik”. Aczél Géza ablak-verseit, szakács-verseit és a (szakma)alkony verseit is így lehet érteni: az erős poétikai hatású közvetlen jelentésrétegnek, a leírásban felidézett látványnak, képnek, emléknek az „én”-re vonatkozó háttérjelentése van, ami persze nem újdonsága a költői beszédnek, újdonság azonban, hogy Aczél Géza mindvégig eldöntetlenül hagyja az elsődleges és a háttérjelentés fontossági sorrendjét. Verseinek hely- és helyzetleírásai azért nem értelmezhetők allegóriaként, mert nem oldódnak fel, nem tűnnek el a háttérjelentésben, hanem mindvégig együtt marad a két jelentés, kölcsönösen feltételezik egymást a vers poétikai hatásában. E párhuzamosság fenntartásához a címzett közreműködése kell, a „virtuális testvére”, akinek „a vers íródik”.

A történeti utalások, a jelen történései, a kiemelt időszerűségek Aczél Géza versírásának másik megkülönböztető jegye. Már korai verseiben gyakran fordulnak elő a „haza” meg a „magyar” szavak, ez akkor még a képviseleti líra hatásának volt betudható, későbbi lírájában, az ablak-, a szakma- meg a szakács-versekben azonban már inkább annak, hogy Aczél Géza nem lépett el a kor kihívásai elől, hagyta, hogy versére „rámásson” a kor és az időszerűség, mert bár versét mindenben a nyelviség határozza meg, hozzá is szól a korhoz. Erről nyilatkozik az *öt tétel* első versében: „belátható ily hosszú cím után nehéz kiröpíteni a verset / már pedig aki a röpítéshez nem ért s nem tudja a kiszabadult / szót mikor s mely pontján az ívnek kapják fel légáramok / s hogyan karmol az érzékeny idegekbe a földúsított / jelentés mely még szikkadt korunkban is kivált némi / szellemi izgalmat s annyi fáradságot mindenképpen érdemel / hogy megíródjon a mű gyalogoljon új dimenziókba a gondolat / hisz helyette ugyan mit csinálhatna a költő” (*andrej tarhanov vogul költővel és taisza szeburova osztják újságíró nővel beszélgetünk a féhér asztalnál s rájuk a pirított cibolyafenyő magot*). Valóban, mit csinálhatna a költő mást, mint hogy „röpítse” a verset, a röpítéssel dúsítsa fel a jelentést, és váltson ki „némi szellemi izgalmat”. Ezt a „szellemi izgalmat” pedig a nyelvi látomásosság mellett éppen a történelemre meg az időszerűre való utalások válthatják ki, de csak akkor, ha valóban ível a „röpített” vers. Aczél Géza versét az elégikus ironia és az ironikus elégia röpíti mind a történelmen, mind a jelenen át: „jó hogy őseink kilovagoltak a tundrás hazából / jó megfontolt őseinknek hogy a szarvasok földjén maradtak”. Így ágyazódik Aczél Géza verse a jelenbe és vált ki „némi” szellemi izgalmat, ám csak azért, mert Kasákon és Füst Milánon iskolázott, az avantgárdot hagyományának választó költő szólal meg az ő verseiben, aki a személyességet és a szubjektívet hozza vissza a lírába. Összegyűjtött versei kötetének címe is – *(fél)édes hendikep* – az ironikus és önironikus versbeszéd elégiát fenntartó változatát nevezi meg.

2. Aczél Géza: *(vissza)galopp*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007

Aczél Gézának az elmúlt évben *(fél)édes hendikep* címen kiadott összegyűjtött versei után új verseket tartalmazó kötete jelent meg. Költészetének számadása és összegzése egyszerre az összegyűjtötteket tartalmazó könyv, az új kötet pedig a költő életének lírai összegzése meg számadás is, hiszen az életalkony felé közeledő életrajz egymást követő állomásait, a születéstől kezdődően „az embert lassacskán bekerítő” elmúlásig veszi sorra. Az emlékezés könyve tehát a *(vissza)galopp*, hangvétele ezért erősen elégikus, de a vissza-visszatérő belenyugvó szomorúságot sorozatosan törik meg ironikus, főként önironikus felhangok, így aztán az emlékezés lírai műveletei minduntalan az irónia felügyeletének és ellenőrzésének vannak kitéve. Az irónia már csak ilyen, nem engedi elszabadulni az emlékezés, a vesztés, a lemondás, a szomorúság, az ebből fakadó érzelmesség nyelvezetét, féken tartja a lírát, ugyanakkor mérlegelésre is késztet, mi az, ami egy életrajzból szavakkal, képekkel, rímekkel, beszédritmussal megőrzésre érdemes.

Hogy az emlékezés „fekete-fehér moziján” megjelenő képeket és történeteket az iróniával felügyelt elégikusság gazdag eszköztárával megszólaltathassa, Aczél Géza a költői beszéd egészen sajátos változatát alakította ki. Két korábbi kötetének verseiben, az *(ablak)(szakács)* (2003) és a *(szakma)alkony* (2006) című könyvekben, már jól felismerhető a műfaji határokat sorozatosan sértő formája Aczél Géza új verseinek. (Ezek teszik az összegyűjtötteket tartalmazó könyv súlypontját is.) Ott tette próbára a verses beszéd és a prózai beszéd együttes megformálásának lehetőségét. Nyilván abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ha beszélünk, történetekben beszélünk, hogy végül is az időtlen jelenben mozdulatlanak tűnő költői kép is valamely elhomályosított történet része és függvénye. Éppígy, ha szabadon beszélünk, nem mondjuk ki a pontot, a vesszőt, a pontosvesszőt, elhagyjuk a szabályos mondatszerkesztés interpunkciós jelölését, csak mondjuk a mondatot, „fekete-fehéren”, és épp ezért érthetően, követhetően, értelmezhetően. A történeti avantgárd nyoma is ott van Aczél Géza központozást kerülő verssoraiiban, elégikus emlékezéseiben, de ennél határozottabban van jelen az emlékezés szabad asszociációs hálójá, ezzel együtt a líra és a próza egybeékelése. Aczél Géza egybeírt hát verset és történetet, lírát és epikát, és ennek az egybeírásnak eredménye lett az a végsőkéig kimunkált egész könyvoldalt betöltő, írásjelek nélküli széles verssor, amelyben azonban a hagyományos lírai beszéd jelei, rímek főként, de jól felismerhetően ritmikus szerkezetek, jól elkülöníthető hagyományos sorfélék, itt-ott még klasszikus verslábak is meghúzódnak. A látszólag véletlenül előforduló rímek, az ilyenek: „hol van akkor már a *haza* belül a lélek *laza* szövete”, itt még az alliteráló *l* hangokkal is felerősítve, aztán a következő példa: „a két *állásra* négy éhes *szájra* hangszerelt kor”, aztán „a flaszteron úgy közlekedtünk birizdó törzsőrmes-

ter után kissé *guggolva* vissza a honvédelmi *hutorba* (a gyengébbek kedvéért oroszul tanya)”, majd így folytatódik a verssor: „ezt a fáradt rímet megengedte akkor a nagypolitika”, amivel a költő azt jelzi, szándékosan helyezi el a hosszú sorok belsejében ezeket a kis verstani jeleket, afféle kis taposóaknákat, amivel a versek/fejezetek széles sorain araszoló olvasó figyelmét emeli vissza a nyelv hatalmát hirdető vers világába. Merthogy az olvasó életrajzi verseket olvasva nagyon hajlamos inkább az életrajzra, nem a versre figyelni. Jó, ha eközben az olvasó robbanékony kis alliterációkba botlik, ilyenekbe például: „kezdet korához képest”, „koron kívüli kis diákok”, „bágyadt bús tömeg”, mert ezáltal a vers figyelmeztető tábláiba ütközik, amely táblákon ott áll az elődök neve, akiknek emléke előtt tisztelgés a szövegbe ágyazott verstani jel. Sajátos „líriko-epikus folytonosság” olvasható ki e jelekből, amit csak felelősít Aczél Géának majdnem fölényes önidézete: „nem érdekel ha olykor döccen a *jambus* s akár a lerobbant *busz* fél távról a végállomásra bedöcögök”. A „jambus” és a „busz” rímpár a sor kontextusában éppúgy döcög, mint a lerobbant autóbusz. Annak a költőnek a beszédmódját sajátosítják az ilyen verstani jelek, aki tudja, hogy szakmájának anyaga a nyelv. Ahogyan a gyerekkorban „a költői metaforák mögött fölsejlik a nyelv hatalma”, úgy sejlik fel Aczél Géza verseiben rímek és alliterációk, verslábak nyomaiban a költészet ironiával féken tartott hatalma. Az a többlet, amit felismerhetővé, ám ki nem mondhatóvá tesz a versbeszéd. Ezek azok az „eszméltető nyelvek melyekbe az ember beledermed”. Mindennek háttérben a mindennapi, vagy éppen mindennapinak feltüntetett történések, emlékek, mozdulatok és tekintetek felidézése látható meg, nemegyszer különös motívumhálózatot alkotva, amilyen az *(ablak)szakács* című kötetben a főzés művelete, ételek repertoárja, ízék érzékelése, az új kötetben pedig az élet állomásai. Rejlik valamilyen mély lemondás, erős rezignáció az ilyen líriko-epikus beszédmódban, de felsejlik benne a hagyományválasztás művelete is, a csupán epikus mezben kifejezhető lírai tapasztalatok közlése, amilyen tradíciót Arany János hagyott örökül a magyar költészetnek. Aczél Géza ebben, a hagyomány által támogatott, de az avantgárd által is megsuhintott, verset és prózát ötvöző műfajban találta meg sokáig keresett saját hangját, a *(szakma)alkony* kései óráiban, akkor, amikor már a költői szakma és a költői létezés felett is az elmúlás felhői tornyosulnak.

A *(vissza)galopp*ban közölt verses prózák még határozottabban lépnek tovább az előző két kötetben kidolgozott közlésmód útján. Már teljesen szuverénul kezeli a lírát és prózát ötvöző költői beszédmódot, már egyszerre és egy időben emlegetheti a tudós Aranyt és a négyosztályos Kassákot, már el is gúnyolódhat saját líriko-epikus diskurzusa felett, már a saját meglett beszédmódját és verseinek formáját is kitheti a gúnyolódás felhangjainak.

A *(vissza)galopp* versei nyugodtan tekinthetők egy lehetséges verses regény fejezeteinek is. A kötet összesen huszonegy cím nélküli, csak számjeggyel jelölt verse e regény huszonegy fejezetének vehető, vagyis a kötet regényként is

olvasható, mégpedig önéletrajzi regényként, hiszen a versek/fejezetek a születéstől kezdődően a gyerekkoron, a serdülőkoron, a fájdalmas férfikoron az élet alkonyán idejéig követik nyomon az (ön)életrajz stációit. A számadás, de egyúttal a leszámolás versei/fejezetei a cím nélküli szövegek, tárgyuk az életrajz egy-egy állomása. A születés, a gyerekkor képei, a serdülés évei, első szerelmek, első irodalmi élmények, katonaság, az első házasság, a gyerekek születése, a pályakezdés – Aczél Géza filológusnak készült, ennek bizonyosága a Tamkó Sirató Károlyról kiadott, majd később a Kassákról szóló monográfia, azután kilépve a filológia vonzásköréből szerkesztőként él tovább – a költészet felfedezése, a második házasság, majd az élet rendje szerint az életalkony tapasztalatai... Mindez egy-egy líriko-epikus versben/fejezetben nagyon erős iróniával előadva. Aczél Géza iróniáját és öniróniáját, csendes gúnyolódását akkor lehet „igazán érteni ha egy elkoszolódott társadalomban visszanezi az ember belső fekete-fehér mozáját” a magáénak mondott életrajzot, az évek során befutott pályát. „Keserű iróniába mártott tollam peremén” – mondja Aczél Géza, jöttek elő az életrajz képei, az ötvenes évek, majd a hatvanasok, hetvenesek és a későbbiek, „a puha diktatúra tisztos lamurja”, a szülők, a házasság(ok), a gyerekek, ezzel együtt a panelban egyre méreatesebb lakások, sőt a kiskert is, ahol nagy igyekezetében az egész család ezt-azt megtermelt. Aczél Géza nem távolítja el magától az életrajz állomásait, nem tör pácát saját élete felett, főként pedig senkit sem vádol, senkin nem kér semmit számon, nem oszt ki utólagos igazságokat, vagyis az életrajzot az élet egyik megélt változatának tekinti, amely változatnak csak egyetlen hőse lehet, a lírai én, aki/amely itt az elbeszélő nézőpontjából szólal meg, minek folytán a közvetlen tapasztalat a nyelv anyagában a fikció, azaz a mű felé mozdul el. Érdemes ezért egy hosszabb idézettel illusztrálni Aczél Géza saját költői/írói módszerének leírását: „tudom a kompozíciót most kissé szét kellene zilálni hisz a művészi rendetlenséghez / fölért a tudat ilyenkor már meredek lírai átlókkal szokott a műben dolgozni az önmagát / műegésszé gerjesztő indulat mielőtt a tompa epikus kényszer tömör úthengere belevág / hogy jellegtelen szürke sorssá morzsolgassa mit partikuláris nóvumként üzen e világ / de hát utószor gerjedeznek sivár életem komikus epizódjai a magas kultúra látszataért”. Ez a hosszú idézet, összesen öt sor a *(vissza)galopp* tizenötödik verséből/fejezetéből, magában foglalja mindazt, amit a kötet, az önéletrajzi verses regény olvasója megtapasztalhat, legelső sorban az öngúny által ellenőrzött elégikus hangvételt, azután a mondatszerkesztés beszédszerűségét, nem utolsósorban a beszélő, a lírai én vagy az elbeszélő távolságtartását a műtől, a „műegésszé gerjedő indulat”-tól, ami egyáltalán nem a laza hivalkodás jele, sokkal inkább tekinthető az avantgárd dal érintett lírai beszéd posztmodern tapasztalatának. Aczél Géza a modernség változatain, az avantgárd és a neoavantgárd irányain iskolázott költő, akit a nyelv hatalmának felfedezése irányított az életrajz tapasztalatvilágának kifejezése felé.

Kezdetek és végek

Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony. Lány, regény.*
Kalligram, Pozsony, 2007

A főcím egyértelmű. A regényolvasás konkretizálja az utalást. De az alcímmel el lehet játszani. Nem tudom, miért gondolják többen, akik Lovas Ildikó művét olvasták, hogy paródia. Hogy az igénytelen limonádé, vagy a patetikusan érzelmes lányregények/történetek visszája? Én azt gondolom, hogy Lovas nem alkalmazza sem a spanyol menyasszony, sem a vele párhuzamosan lefutó (az előbbivel laza, de mégis együtt ható, asszociatív szövetet alkotó) Csáth-, pontosabban: Jónás-történetben a negatívképzés parodisztikus eljárásait. Ha egyáltalán a humor valamely változata formálja is a regény nyelvét, az a skála szélső kategóriáit, a groteszk és a szarkazmus tartományait érinti. Mert tényleg van valami szélsőségesen groteszk abban, ahogy a Brenner házaspár mislingekre szabdalja (a késnek, a szabásnak, a vágásnak reális, sőt naturalisztikus jelentései is előfordulnak a regényben!) a tisztességes polgári élet szabályrendjét. Amit a spanyol menyasszony világának kispolgári értékrendje és az azt elutasító ironia egészít ki. El lehet játszani ezzel az alcímmel. Utalhat egy lány történetére, mely összefügg, vagy benne áll egy regényben. Utal egy lány és egy regény kapcsolatára. A lány olvasatára. A regény (az életregény?) recepciójára. Egy lányra és egy regényre. Hiszen vessző választja el a két fogalmat jelölő szót. A spanyol menyasszony történetére és a virtuális Csáth-regényre. A lány regényére. A regényben szereplő lányra.

Jónás Olga története a család által ignorált és a férj mellett intellektuális alárendeltségben szenvedő írófeleség tipikus példája. Sztereotípiája a „zsenit rontó” asszonyról az írói életrajzban. Akinek magának nincs irodalmi életrajza. Vagyis nem volt ez ideig. Lovas regényének egyik szála ugyanis ezt a történetet bontja ki, méghozzá sajátos, belső perspektívából: a szerelme és a házassága illúzióival már rég leszámolt, halálra (a férje és a saját halálára) váró asszony szempontjából. (Jónás Olga esete leginkább – a tőle időbelileg a félmúlt távolságára eső – Fráter Erzsike sors történetére asszociál; a nagyra hivatott férj mellett valamiféle érzelmi rontást megtestesítő asszonyra, akivel még az utókor értelmezéstörténete is „elbán”: pejoratív értelmű ihletőnek [pl. a házasságtörő Müller Borbála alakját mintázta róla Madách a Tragédiában!] mutatja be, aki jelenlétével, törekvéseivel, vágyaival „lehúzó” erő a zseni

mellett, vagy ironikus-gúnyos felhanggal kezeli történetét [„lidércke”, „ténssasszony” etc.]). Nem vetült Csáth feleségére sem kedvező fény – az utóbbi két évtizedben napvilágot látott írói naplók, ezek befogadástörténete nyomán sem: a senki második vagy az áldozat szerepe jelöli alakját.

A spanyol menyasszony-történetnek is van szövegközi vonzata: valamiféle XX. század végi Jane Austin-újraírás. A lány története, akit társadalmilag a feleség szerepe legitimál: helyét és rangját az határozza meg, hogy „elvették”. „Anyám szerint butaság volna ugyanott folytatnom, ugyanazokkal a hibákkal, türelmetlenséggel, biztos válaszok birtoklásának vágyával. És butaság volna azt hinni, bárki rongynak tartana. És apám szerint ezt a marhaságot ki se ejtsem a számon, *csak az lehet elvált asszony, akit feleségül vettek, tehát ez nagyon rendben van* [kiemelés: B. E.]. Csak most már gondoljam át, mielőtt bármibe fogok. Kicsit lassabban éljek” (269). Lehangelőan keserű történet ez is. Nemcsak azért, mert a kilencvenes évek elejére asszonnyá ért lány házassága is katasztrofális tanulsággal ér véget, hanem mert még mindig ez a szerepe és a jelentése a szerepének.

A regénynek tehát két erőteljesen kirajzolódó szála van: Jónás Olga története, s a XX. század végi fiatal nőé, akinek sorsa alakulását kismagylány korától férjhezmenetelig követhetjük nyomon. Külön-külön is regényként identifikálódna. Együtt sajátos módon egészítik ki egymást: látványos, illetve erőteljes írói eljárások vagy reflexiók helyett befogadói szinteken, az olvasó tudatában képződik meg közöttük a(z) – elsősorban – motivikus összefüggés. Mindkét elbeszélői hang én-pozíciót jelöl (egy közvetlen íróit és egy megalkotott szereplőt), de azért különleges elsősorban, mert valamiféle időn túli világból, helyzetből szólal meg mindkettő. A lány, amint hétcentis magassarkúban, méregdrága menyasszonyi ruhában várakozik (a közszemlére kitett tárgy helyzetében érzi magát), kizökkenve a jelenből, töredékekben, képekben felidézve, lepergeti maga előtt élete addigi alakulástörténetét. Időn kívülre kerülését az a meghatározó érvényű felismerés idézi elő, miszerint még meg sem köttetett az annyira áhított frigy, az általa beteljesülni látszó boldogság ígérete máris szertefoszlott: „A levendula keserű, tiszta és átható illatának köszönhettem, hogy nem ájultam el. Úgy éreztem magam, mint aki a saját temetésén van.” (18); „...és ismét azt éreztem, amit a szobában állva néhány órával korábban: vége az életemnek. Mindig erre a pillanatra vágytam, annak bizonyítékára, hogy rendes lány vagyok és rendes életem lesz, de most úgy tűnik, vége mindennek: már nevem sincs” (212). Jónás Olga elbeszélői látószöge pedig valamiféle köztes, élet s halál között lebegő, irreális helyzetből adódik: „Az jutott eszembe, ha bármi rosszul alakulna, megtehetném, amit Veron abból a tavaly ősszel lábra kapott falubeli pletykából elmondott, hogy a férjem háromszor lőtt belém. A kovács műhelyébe sikerülne eljutnom” (300). Ez az eljárásmód – a párhuzamos (avagy: háttér- és előtér-)történetek

egymásra vetítése, a kettős elbeszélői hang teremtette tükörkép-effektus alkalmazása – Lovas Ildikó korábbi két regényének szerveződését is meghatározza. Különösen vonatkozik ez a 2005-ben napvilágot látott *Kijárat az Adriára* című művére, amelyben az én-elbeszélő Balkán-háborús kismitológiáját a James Bond-legendával való egybecsúsztatása helyezi világtörténelmi horizontba. De a *Meztelenül a történetben* (2000) várostörténete is együtt hat egyfajta intellektuális női életvallomással.

A legerőteljesebb hasonlóság a két lánytörténet között a házasság intézményének misztifikálásában, az asszonylét tartalmainak felfokozott átélésében mutatkozik meg. Mindkettőt már a kezdet kezdetén áthatja a „nem vesz el” félelme, a féltékenység gyötrelme, a másik hűtlensége okozta megalázottság, a házastárs intellektuális (Jónás Olga esetében emellett fizikai) szadizmusa, a házasságon belüli végső magány érzete, s a közösség részéről érkező szávalommal vegyes megvetés átélése. „Arról mégsem álmodhattam, hogy feleségül vesz. Hiszen meghitt játszadózásunk alapját az jelentette, hogy engedetlen voltam, nem tisztelni- és nem méltányolnivaló, s ebben volt is némi igazság. S ez fontosabb volt a lehetőségnél, hogy férjem legyen. Férj bárkiből lehet, őutána nem számít” (90) – vallja Olga, míg a spanyol menyasszony-történetben mint lehetőség merül fel egy, a jegyesek közötti áldiskurzusban (azért nem teljes párbeszéd, mert „elbeszélnek” egymás mellett: a lényeg, a valódi érzések belül, belső beszéd alakjában nyilatkoznak meg) a férfi tétovázásának gondolata: „Egyszer felmerült a vőlegényben, hogy talán mégsem kellene összeházasodni, egy kukoricatábla mellett állva vetette fel a lehetőséget. Azonnal a kék szemű lány jutott eszembe, hogy őmiatta. Titokban összebékültek. A hátam mögött találkoznak. Megnyílt alattam a föld, földig hajoltak az augusztus végi kukoricaszárak, miközben a rájuk szakadt eget tartották. Nem tudtam élni tovább. Nem lehet úgy élni tovább, hogy bárki ujjal mutathat rám, az elhagyott lányra” (121–122). Mi több, a házasságból való „kiugrási” kísérlet – igaz, itt már komikus formában – az elbeszélő családtörténetében is tartalom: az apa elkésett az esküvőjéről, mert a budiba bújt zokogni.

A regény mindkét történet szála a féltékenység kórtörténete. A kölcsönös hűtlenség és szerelemföltés tragikus, illetve – a XX. századi történetben – tragikomikus (hiszen van abban valami nevetségesen avított gesztus, ahogy a vőlegény kiveri a volt udvarló fogát) végkifejlet felé tart. A szerelmi féltékenység irreális formában tör utat mindkét történetben. Szinte egyikük féltékenysége sem konkrét személyekre, alkalmakra vonatkozik, hanem a másik – megtörténtté tenni lehetetlen – múltjára. Olga szerint: „Úgy éreztem, mint amikor a gyulladt ínyembe nyomogatom a fogvájót, bizsergető volt és nagyon fájdalmas, közvetlenül az agyamban fáj, hogy nélkülem is volt élete, ha nem is volt boldog, hisz anyátlan kamasz volt, de értelme volt a napjainak,

könyvekkel foglalkozott és legfeljebb a kezét fogta a lányoknak” (65). A lány lelkivilágában is szinte ugyanez a furcsa érzés („ami nem féltékenység és nem irigység, de mindkettőhöz hasonlatos”, 66) nyer kifejezést: „A fiú féltékenysége, amit a klarinétos iránt érzett, semmiben sem hasonlított ahhoz a kínzó, fájdalmas és tompán dübörgő féltékenységhez, amit én éreztem a kék szemű lány iránt. Séta közben sült gesztenyét vettünk, és az jutott eszembe, bizonyára mindezt egyszer már átélte, mindez csak ismétlés” (126). Olga férje (az egykor zseniális, majd fizikai-szellemi romhalmazzá vált férfi; Olga visszavisszatérő szólama: „az ország legzseniálisabb férjéhez mentem feleségül, és egy szarcsimbókkal élek együtt”) fehér krétával húzza meg azt a vonalat otthonukban, amelyet a feleségének tilos átlépnie. A lány vőlegénye elsősorban (legyőzhetetlen) szellemi akadályokat állít fel: „Mintha azt akarta volna, hogy tegyem meg nem történtté az addigi életem. Nem érdekelt, mennyire szeretem őt, őt tartom életem nagy szerelmének, vele akarok maradni, amíg csak élek, a boldogság, amit a testemnek jelent, utolérhetetlen magasságokba juttat. Vagy meg nem történtté, ami, ugye, mégiscsak lehetetlen, vagy pedig tanú nélkülivé” (131). A Jónás-történetnek is vannak teljesen megegyező részletei: „Erre azt akarta, hogy esküdjem meg a lányom életére, hogy más férfival őelőtte nem volt dolgom. Húzta közben a hajam, ezért a kontyom kibomlott. A kés remegett a kezében, de meg sem karcolt. A feje hirtelen mozdulatokkal jobbra-balra lendült, éppen mint a gerlicéé az ablak előtti girves fán. Nem voltam biztos a dolgomban. Kicsit tartottam attól, hogy mégsem ezt akarja, hogy jobban szeretné, ha mást igazolnék vissza, az ellenkezőjét annak, amit kér. Az igazságot, ha mondanám, azt szeretné” (66).

A két történetet összekapcsoló motívumanalógiák sorába a többjelentésű (a befogadó személy számára) egyszerre izgalmas és megalázó naplóolvasás, a málnaszörpbe freccsenő szódavíz-hasonlat mint a bajjelzés és a szorongás momentuma tartozik, a templomi, illetve Magdolna-napi liliomkép, mint a bűnösségérzet alóli felszabadulásvágy jelképe, a kés, az olló és a vágás jelentései, illetve – erőteljes nyomatékkal – a csirkevágás jelenetei, ahol a kiforduló belek s az azt felzabáló kandúr naturalisztikus látványa a létezés, a test animális vonatkozásaira irányítják a figyelmet.

Az állandó bűnösségérzet, a megalázottságtól és a mások megvetésétől vagy szálnalmától való félelem mindkét (élet)történet szereplőinek meghatározó félelme. Csáth – Olga elbeszélése szerint – attól tart elsősorban, hogy „látni fogják, amint megsemmisül” (156). Hasonló jelentés képződik meg a halálra készülő Olga tudatában is: „Csak attól félek, hogy ha nem tudnék megmozdulni, és történe valami, akkor a templomból kiáramló tömeg megbámulna. [...] A halálban a legszörnyűbb, hogy nem bújhatunk el az élők tekintete elől” (300). Mindkét lány (később: asszony) életét meghatározza a „rendes lány”-identitásért („Az én életem másról szólt: a megszerzésről.”,

86), illetve a „rongy”-gyá minősülés elkerüléséért folytatott küzdelem. A XX. század végi lány életét a nagyanya kijelentése („...ha a férfiak megkapnak, elhasználnak és eldobnak”, 226) predesztinálja. Későbbi élete ennek („Mindegy mi lesz velem, csak ne dobjanak el, akár a rongyot.”, 226) árnyékában alakul: a házasságkötést is e veszély elleni védettség biztosítékának fogja fel (mint egy varázsszert, amely egy csapásra megoldja a „kifürkészhetetlen szerelem” problémáit), az elvált asszony szerepét pedig a kiszolgáltatottság-alávetettség állapotának: „megbuggyantam egy kicsit a szegyetől, hogy alig egy év után elhagyott a férjem, szememben a meg nem értett, megkeseredett fapina magányossága világít” (262). Olga alávetettségről szóló meggyőződése más, elsősorban szociális természetű. A „jólvasalt” úrifíú Csáthhoz érzi méltatlannak magát („Elég volt a magam élményeire gondolnom, hogy elhiggyem, ő nálamnál sokkal tisztábban készült a találkozásunkra, olvasmányélményei, zenei felkészültsége, esztétika iránti fogékonysága mind-mind abba az irányba mutattak, hogy ő nálamnál jobb, tisztább lélek, akinek a szerelem elsősorban élettapasztalat, a lét mélyebb rétegeinek feltárása, mindazon gyöngédség felfedezése és reménye, amit anyja korai halála miatt kevésbé ismerhetett meg”, 86). A köztük fennálló társadalmi-szociális különbségek („...nem volnék neki sohasem elég jó. Sem a barátainak vagy a rokonainak”, 88) áthidalásához a test nyújtotta lehetőségeket, a szerelmi vágy misztériumát használja fel: „A sok cincogó kisasszony és nő között én voltam az egyetlen, akit nem érdekelt a saját jóhíre. És semmi sem téríthetett el, ellenkezőleg, csak elszántabbá tette vágyakozásom. Azt akartam, hogy szépnek, hatalmasnak, fiatalnak és erősnek érezze magát. Én pedig nem méltó, nem tisztelnivaló nő lettem ezáltal, legalábbis sokszor viselkedett irányomban úgy, mint aki ezt gondolja” (88). Azonban félreismeri az imádott férfit (nem tud hűtlenségéről és aberráltságáról), s nem méri fel jól a – legtöbbször mutató névmással helyettesített: „attól”, „azzal” – szer hatását: „Arra fel voltam készülve, hogy a férjem nem engem szeret legeslegjobban, de tudtam, hogy amit igen, az nem a női hús.” (91); „Ha nem gyűlölném őt mindazokért a nőkért, akikkel kijátszott engem...” (138). Amikor a történetmondás (pontosabban emlékezés) idején látjuk, már fordított a helyzet. A lelki tisztaság és egészség elsősorban Olga jellemét hatja át, s a testi-lelki összeomlás a férjéét. „Én, azt hiszem, lényegileg még szűz vagyok” – hangzik életének egyik kulcsmondata, míg a másik a férje összeomlását érzékeltető (az ország legzseniálisabb férfija – szarcsimbók) paradoxon.

A két történet közötti analógiák sorában talán a halálváras motívuma az egyik legerőteljesebb. A halál mind emberi, mind állati tartalmaiban, a leolvasás/letaglózás, kibevezés, fölfordulás/megdöglés, megölés/megöletés, öngyilkosság és baleset jelentéseiben is előfordul. Szinte semmilyen érzésben/érzelemben sem ismerik az alapfokot, ezért a történetek szereplőinek szerelme is

szükségszerűen végzetes, halálos. Vagy – legalábbis a spanyol menyasszony esetében – majdnem az. Pontosabban: a szerelemre és a házasság kimenetelére (s nem szubjektumaira) nézve tényleg pusztító erő. Ezt a jelenséget azonosítja és egyszerűsíti le egy bizonyos ponton az elbeszélő a „ne ugrálj!” tanács be nem tartásával, s annak következményeivel. Mert számára is felmerül egy másféle, kevésbé feszült és izgalmas élet (a kispárnás-pongyolás-hajcsaváros nyugalom stb.) lehetősége, amire azonban a szövegszerveződés asszociatív tere ad választ, mert mindjárt e „nyugis lét” esélyének felvetése után következik a bakter családjáról szóló anekdota, ahol még a lepedők is beszürkülnek a mindennapok unalmában, a feleség pedig megszökik a kalauzzal, mert „az legalább valahova megy” (265). Az elbeszélő szerelemről megszerzett egyik külső tapasztalata is a szerelemféltség agresszív mozzanataira vonatkozik; kishagyományként tanúja lesz egy szerelmespár tettlegességbe torkolló vitájának: „Akkor még nem tudtam, hogy tényleg vannak ilyen helyzetek, létezik ez a fajta kölcsönös kiszolgáltatottság” (26). A múlt élet meg nem történté, illetve tanú nélkülivé tétele (a vőlegénye részéről támadt) gondolatában is a korábbi udvarló megölésének rejtett szándéka mélyül. Válását követően pedig a „ronggyá” minősülés kényszerképzete (hiszen elhagyta a férje) elől szeretne az öngyilkosságba menekülni, a Dunának menni. A folyó piszkosan hömpölygő habjai saját életének és házasságának csődjére asszociál: „Neki akartam menni a folyónak, mert semmi nem sikerült. A rendezett fiókos szekrény helyett, amiben a napok hibátlanul, párban sorakoznak, akár a zoknik, az életem egy falusi árnyékszék lett, a napjaim gyűrött, használt újságok, amiket már csak seggtörlésre használnak” (193). Elhatározását azonban egy-egy naiv gesztus hitelteleníti és alakítja váratlan komikummá; hiszen, aki végezni szeretne az életével, nem valószínű, hogy szorgalmasan kenegetné az álla alatti sebcskét, s nem merne leülni, mert felfázhat.

A jó házasság ígérete és vágya a Brenner házaspár együttlétének kezdetét is áthatja. Olga valóságos polgári idillt képzel maga elé, a zseniális férfi akadémiai székfoglalójának ünnepével, az elsőszülött fiú esküvőjének megkönnyezésével, békés öregkorral. Ami lesz belőle: „vitriol-dráma”. Ezt Olga mondja ki, de úgy, hogy képzeletben Csáth szájába adja a gondolatokat és a megbánó összegzést: „A mértéktartás hiánya viszont hiba volt, hiszen nem tudtam kellőképpen odafigyelni anyádra. És hát mi születik a szerelemből? Dráma... Vitriol-dráma. Ha erre gondoltam, gyűlöltem anyádat. Talán bántottam. De az életét nem vettem el” (168). A halálvárás az ő életükben valóságos játszma: a ki öli meg a másikat előbb szörnyűségesen groteszk párbaja. Gyűlöletjáték szükségszerű végkifejlettel. De ez a végkifejlet csak lehetőségként van jelen. Pletykaként húzódik végig az epilóguson, mert a Canetti-mottóra alapuló írói meggyőződés szerint, *nem kell mindig a legvégső konklúzióig elmenni.*

A regény mindkét rétegét áthatja az élet történetként való kezelése; a történetre, mint műformára (életformára?) vonatkozó reflexió. Olga végére akar járni „ennek a történet”-nek, ami az életüket jelenti, a spanyol lány pedig rövidtörténetekből (a „részletekben gondolkodás” *Kijárat az Adriára* című regényének is szövegszervező elve!), töredékekből, anekdotákból, dokumentumrészletekből építi fel a maga regényanyagát. Ezek között van szövegkölcsönzés (pl. a Csáth-naplókból) és önidézet (két novelláját, a Kedves Jenő és a Vajba-történetet teljes egészében beépíti a regényszövetbe: mint mese hangzik el mindkettő a mesehallgatás autentikus szituációjában).

Lovas Ildikónak e regényéről alig lehet kritikusai objektivitással írni. Az eddig megjelent kritikák vagy egzaltált/beleélős női befogadások, vagy férfiúi okoskodások. Az előző attitűddel kapcsolatos szorongásom abból adódik, hogy majd egyszer valaki leírja, feminista. Ami nem igaz. Semmi köze hozzá. Nőregény igen. De csak abban az értelemben, miszerint ezeket a dolgokat csak egy nő tudhatja a női test és lélek működéséről. A másik megközelítésmóddal az a baj, hogy megpróbálja beilleszteni ezt a művet is a Csáth-recepcióba. Nem igaz. Semmi köze a Csáth-opushoz. Két nő története. Az egyikük véletlenül Csáth Géza felesége volt.

Feltehetően nem egy ismertető/értelmező jellegű kritika végére illeszkedő megjegyzés, de a regényt olvasva többször eszembe jutott életrajzközpontú iskolai irodalomoktatásunk, ahol egy óra, egy felelés nem a mű befogadásának stratégiáival, hanem azzal kezdődik, hogy az író született és az apja neve ez volt... Jó, legyen. De akkor a kozmetikázatlan, valódi élettörténettel számoljunk. Mert a megszüpített életrajz (ahol pl. a szifilisz tüdőbaj, a házasságtörés alkotói szabadság, a delirium tremens vagy a morfinizmus teremtő rajongás) hazugság és minek – semmi köze az ismertett opushoz. Kezdhetnék – már akik ragaszkodnak ehhez az oktatási módszerhez – Csáth Géza hiteles életrajzával...

„...a világ mutatványosságátrának kakasülőjén...”

Takács Zsuzsa: *A megtévesztő külsejű vendég*. Magvető, Budapest, 2007

Az idei könyvhétre a boltokba került Takács Zsuzsa-kötet megjelenése több ok miatt is figyelmet keltett. Babonás olvasóknak talán fontos adat lehetett, hogy ez a könyv a költőnő sorban tizenharmadik kötete, de ennél jóval fontosabb, hogy a szerző idén kapta meg a Kossuth-díjat, valamint az a sajtóság, hogy *A megtévesztő külsejű vendég* címet viselő kötet prózakötet, méghozzá az író első prózakötete. Ezt a megállapítást – melyre egyébként a kötetet értékelő kritikák nagy része hivatkozik – azonban még az elején pontosítani kell. Bár Takács Zsuzsának valóban ez az első kötete, mely kizárólag elbeszéléseket tartalmaz, az epika területére tett látogatásának már van előzménye, hiszen az 1998-ban megjelent, *A bűnök számbavétele* című könyv hét darab rövidebb elbeszélést tartalmaz. A *próza és vers* műfajmegjelölést használó kötet *Visszapillantás* című ciklusának írásai ráadásul – esetenként kisebb-nagyobb változtatásokkal – kivétel nélkül bekerültek a legújabb kötetbe is. Az *Ajánlással* együtt tizennyolc novellát tartalmazó 2007-es kötet tehát egy már meglévő anyagot bővít ki, már közel egy évtizede megtalált hangot beszéltet tovább.

Az elmúlt néhány év magyar irodalmában feltűnő tendencia, hogy lírikusok prózai alkotások létrehozásába fognak, s különösen erősnek tűnik ez az irány a költőnők esetében. Rakovszky Zsuzsa például jó néhány elismert verseskötet után két regény (*A kígyó árnyéka*, *A hullócsillag éve*) közreadásával hívja fel magára a figyelmet, egy másik generációhoz tartozó, de szintén költőként kanonizált szerző, Tóth Krisztina pedig tavalyi, *Vonalkód* című elbeszéléskötetével gyarapítja a „műnem-váltó”, több műnemben is otthonosan mozgó alkotók csoportját. Ezek a kirándulások meglehetősen sikeresek, a felsorolt példák legalábbis mindenképpen azt bizonyítják, hogy a „műfaji félrelépések” által igazi remekek szülehetnek, a lírikusi hang és nézőpont megjelenése – más-más módon – felfrissítheti a kortárs prózairodalmat. Véleményem szerint Takács Zsuzsa új kötete mindenképpen ezen pozitív példák sorába illeszkedik.

Különösen érdekes kérdés ebben az esetben az, hogyan képes megújítani, a hangsúlyokat némileg átrendezni egy költő, ha prózáira vállalkozik. A probléma valószínűleg nem válaszolható meg néhány mondatban, hiszen látható, hogy ahány szerző, annyiféle eredmény, annyi különös kísérlet. Még csak az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a költők hozzák létre a leglírikusabb, leginkább a versnyelv stílusára emlékeztető prózát, hiszen a jelenkori magyar irodalom egyik leglíriaibb hangú szerzője – Berniczky Éva – sohasem tartozott a költők táborába. A rendkívül érdekes, de egy kritika kereteit jócskán szétfeszítő kérdés megválaszolása helyett egyelőre elegendő, ha az imént felvetett kérdést csupán Takács Zsuzsa prózájának szegezzük, kizárólag az ő szövegeire vonatkoztatva próbáljuk megválaszolni. A szerző verseit értelmező szövegek visszatérő, gyakran használt jelzője az epikusság. Az értelmezők megegyeznek abban, hogy ezek a költemények mind rendelkeznek epikus maggal, ha töredezetten is, de magukban hordanak valamilyen narratívát, és ha nem is részletezik, illetve nem mesélik végig a bennük rejlő történetet, azért minden versben ott van egy-egy történet lehetősége, tehát a történetmesélés nem is áll olyan távol Takács szövegstrukturáló eljárásaitól. S valóban, sok esetben nem történik más, mint hogy bizonyos versek prózává íródnak. Az *Ártatlanság* című vers például szinte szó szerint kerül át *A kammerni kastélypark* című elbeszélésbe. „Azt álmodtam, hogy gyermekem született: / *tőle*. De előre figyelmeztettek: halott. / A legrettenetesebb a közönyöm volt, // nem érdekelt, hogy mi történik velem, / nem fájdalmat, unalmat éreztem inkább. / Egy óriási, viaszos újszülött feküdt // a színtelen nylonnal letakart asztalon. / Mellette damasztkendővel elfödve egy / félbemaradt reggeli kellékei. // – Úgy kell tennünk, mintha élne! – mondta / a baba, és fölkiáltott egymás után kétszer: / Milyen édesen kalimpál!” – szól a vers. „Sem fájdalmat, sem szomorúságot nem érez, hiszen biztos benne, hogy álmodik. A könnyű, észrevétlenül lefolyt szülés után kövér viaszbabuként ott fekszik mellette az újszülött. A baba hangja élesen fölcsap: »Úgy kell tennie, mintha élne!« Tudja, hogy bajba sodorhatja ez a hazugság, de a veszélynek és a halálnak már nem tulajdonít nagy jelentőséget. Az ágyon, mely asztal éppúgy lehetne, fehér vászonnal letakarva hevernek egy félbehagyott reggeli kellékei.” – kezdődik az elbeszélés. A kisprózák szinte minden esetben egy versből indulnak ki, egy-egy benyomás vagy töredék, esetleg részletesen ki nem fejtett történet az, amit továbbírnak, kiterjesztenek. Az elbeszélésekben megmaradt verssorok adnak bizonyos lírai lüktetést a nyelvnek, de a stiláris megoldásoknál sokkal fontosabb dolog hogy félreismerhetetlen nyomot a szövegeken: a költő nézőpontja. A jelzőhalmozás, a metaforák, sajátos, a költészetre jellemző stiláris megoldások szép számmal akadnak, de nem ez az elsődleges akkor, mikor azt vizsgáljuk, mennyiben lehet más egy olyan prózavilág, melyet a költészetben több évtizedes tapasztalattal rendelkező

szerző hoz létre. A kulcsfontosságú különbség valószínűleg nem az írásmódban, inkább a megfigyelés, a reflektálás különbözőségében érhető utol. Abban, hogy hogyan látja a világot az elbeszélő, aki az *Ajánlás* megfogalmazása szerint „szimatolva, mint a kutya az ismerős kapualjat, vékony nyakán egy bölcs talányoktól súlyos fejét tartva tág szemébe itta a gazdag és félelmetes világot”.

A könyv alcíme (*Önéletrajzaim*) azt az elvárást támasztja az olvasóban, hogy a kötet lapjain egy nagyon személyes hangú, vallomásszerű prózával találkozhat. És aki így olvas, nem is csalódik nagyot, hiszen a történetek nagy része kapcsolatokról, emberi sorsokról szól, a legmélyebb érzelmeket és válságokat beszéli el (a történetek közül több olyan is van, mely valós életrajzi elemeket is feldolgoz), de ezek a találkozások és elválások nem egyetlen személy életének történetét tárják a befogadó elé. A szülők emlékének címzett *Ajánlásban* (mely kurzivált szedése miatt különáll az őt követő elbeszélésektől) még egy egységes identitás képződik meg, hiszen az elbeszélő szüleine emlékezve nyilvánvalóan és elég fixáltan egyetlen szubjektumként azonosítja magát. A továbbiakban azonban ennek az egyetlen személynek a történetei helyett több különböző személy történeteit ismerhetjük meg. Ez a problematika persze már az „*önéletrajzaim*” kifejezésben is tetten érhető. Hiszen hogyan lehet egy embernek többféle önéletrajza? Hogyan lehetséges az, hogy egyetlen, szilárd identitásnak többféle története legyen? Erre a kérdésre már az első elbeszélés első sora is ad valamiféle választ: „Ez a történet nem velem esett meg, de első személyben tudok csak beszélni róla.” A különböző történetek nem egy emberhez tartoznak (így a hagyományos értelemben ezek a novellák semmiképpen nem olvashatók össze egyetlen önéletrajzzá), de az őket mesélő hang mégiscsak teremt valamiféle egységet, hiszen az is róla árulkodik – és így valamiképp meghatározza és körülírja – hogy mely történeteket vállalja fel, melyekről érzi úgy, hogy akár vele is megeshettek volna, röviden: mely történetekkel tud azonosulni. Innentől kezdve pedig lényegtelen, hogy az események konkrétan kivel kapcsolatosak, kinek, illetve kiknek az életrajzához tartoznak valójában. A kötetben megszólaló hang (hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik, egyszer még egyes szám második személyben is) tehát egységes, még akkor is, ha identitását megsokszorozza. Nem bújhat álarcok mögé, hiszen az álarc, ami mögül beszél, az is róla árulkodik. A különböző elbeszéléseket így tartja össze egy centrálisnak nevezhető hang, így olvasható a kötet önéletrajzként. A szövegek közötti koherenciát a jellegzetes hang és a hozzá kapcsolódó nézőpont mellett a motívumok, apró történetmozaikok ismétlődése is biztosítja. Az egyik elbeszélésben előkerülő történetek gyakran fordulnak elő a későbbi szövegekben, ezzel a szabálytalan ismétlődéssel is megteremtve valamiféle összefogottságot, egy esetleges, az egész kötetet átfogó struktúrát. Az *Egy másik kezdés* novellájának furcsa, a

homoszexualitás határán táncoló gimnáziumi lánybarátsága például a *Játék a tűzzel* című írásban újra, a korábnál bővebben részletezve kerül elő. Az első novella hátborzongató története, melyben egy kislányt saját szülei ítélnék szomjhalálra a szemmel verés elleni gyógymód hatékonyságában bízva – felbukkan a második elbeszélésben. Az 1956-ban Kanadába menekülő testvérpár, valamint a határon lelőtt édesanyjuk szintén több elbeszélésben megjelenik, hol csak apró motívumként, hol a szöveg alapvető szüzességét adva.

Bár *A megtévesztő külsejű vendég* szövegeit láthatóan több megoldás is egybetartja, érdemes lehet még visszakanyarodni az elbeszélő, a különböző identitásokhoz kapcsolódó történetek korábban már felvetett problémájához. Szó esett arról, hogy a kötet nem ugyanannak a személynek a történeteit gyűjti össze, de az nem vetődött fel, hogy ezeket az egyetlen pseudo-identitás alatt egybeírt történeteket nem is minden esetben azonos nemű elbeszélők mesélik. A feltételezett egyetlen elbeszélő tehát meglepő könnyedséggel veszi a nem-váltásokat, egyes írásokban férfi, más írásokban női identitás mögé rejtőzve. Nem csupán a szubjektum fixálhatósága, középpontossága és rögzíthetősége lesz így a kérdés, hanem még az identitás egyik legmeghatározóbb eleme (az, hogy melyik nemhez tartozunk) is megkérdőjeleződik vagy – egy másik értelmezés esetében – jelentéktelenné válik. Az említett nem-váltások, a hol férfi, hol női elbeszélők alkalmazása, a férfi és női sajátságok háttérbe szorítása és egy tulajdonképpen androgün beszélő alkalmazása már a verseskötetek némelyikének is meghatározó és jellegetes eljárása. Takács Zsuzsa világában a nemek között létezik egyfajta átjárhatóság, a költő lehetőségeit tekintve legalábbis feltétlenül. Úgy tűnik, nincs kétsége afelől, hogy egy nő a férfi hangján is megszólalhat (ezzel implicit állást foglal a női irodalom – férfi irodalom különbségtevést megképző, illetve elutasító értelmezői közösségek vitájában is). Erről a problémakörrel egy interjúban így vélekedik: „Másképp pedig az ember, legalábbis én, gyerekkoromban még nem döntöttem el, hogy fiú legyek vagy lány legyek. Vagyis volt egy végtelen szabadságom, és csak később kaptam meg vagy vesztettem el a másik fél kizárólagosságát.” Ez a szabadság, ez a végtelenség az, amely visszatérhet és teret nyerhet a művészetben. De az identitásoknak ilyesféle változtatása valami mást is előfeltételez, amire szintén történik utalás az idézett beszélgetésben: „De mélyen átérzem, mély rokonszenvvel nézem a férfiak vagy a nők dolgait...” Takács Zsuzsa szövegeiben az együttérzés, a részvét, az empátia a leginkább meghatározó minőség. Azért bújhat szabadon bárkinek a bőrébe, azért mesélheti akár férfi, akár nő, akár gyermek történetét, mert képes azonosulni ezekkel a történetekkel. Beszéljen bármilyen számban és személyben, az események sohasem a kívülálló szemszögéből, hanem belülről, az ábrázolt nézőpontjából jelenítődnek meg. És ez az a sajátság, mely legfeltűnőbbben jelzi azt, hogy ezekben az elbeszélésekben valójában egy költő beszél. Ha a világot írja le,

nem képes objektivitásra, nem is érdekelt a valóság kívülálló rögzítésében. Noha az *Ajánlás* szövegére hagyatkozva úgy tűnik, az elbeszélő a „világ mutatványos sátrának kakasülőjén” foglal helyet, azaz távolságtartással, egy kis magaslatról, némi rálátással értékeli az alatta zajló színes forgatagot, néhány elbeszélés elolvasása után látható, hogy ez a megfigyelés teljes beleéléssel történik, könnyen támadhat az az érzésünk, hogy a kakasülő elbeszélője egyben a megfigyelt műlovarnó is.

A már többször említett *Ajánlás* – és ezt a rejtélyt a szerző szintén feloldotta a tárgyalt beszélgetésben – egyértelmű rájátszás Kafka *A kakasülőn* című rövid írására. Az intertextualitás eszközeivel élve, jócskán vesz át részeket a prágai szerző művéből. A feltételes módban íródott szöveg a „mi lett volna, ha...” alternatíváit, a lehetséges kimenetek és eseményvariációk sokféleségét mutatja fel (többek között). Ez a Takács-kötet szempontjából azért lehet fontos, mert történeteinek szerkezete sok esetben követi ezt a struktúrát. A legtöbb elbeszélés elindul egy történetből, majd ezt az asszociáció módszerével görgeti tovább úgy, hogy újabb és újabb, egymással szorosan nem összetartozó fragmentumok, történetdarabkák kerülnek elő. Ez a módszer már a versek esetében is megfigyelhető volt, míg azonban a líra esetében működtethető módszernek bizonyult, addig az elbeszélésekben sokszor esetlegesnek, megszerkesztetlennek tűnik. A kötet írásainak legalább felénél könnyen támadhat az az érzésünk, hogy ezek még nem lezárt szövegek, hiszen a bennük rejlő ötlet, a jellegzetes hang és a tökéletes stiláris megoldások ellenére is a szerkesztetlenség benyomását keltik, azt sugallják, hogy szerzőjük a struktúra problémáját nem oldotta meg tökéletesen. A kis történetek némelyike aránytalan felépítésű, a kiinduló szituáció után elkalandozik, csapong, cselekményvezetése nehezen értelmezhető, és ezt a lezárás csattanói sem mindig képesek megoldani, egy jól sikerült befejezéssel kikerekítve, egészszé téve a történetet.

Eltékintve a szerkesztés ezen problémáitól, a történetek tanulságosak és szórakoztatóak, az ötvenes-hatvanas évek világát ismerőknek pedig valószínűleg sok esetben nosztalgikusak. A férfi-nő, nő-nő, szülő-gyermek kapcsolatokat nem sematizálva, hanem azok egyediségében és bonyolultságában bemutató írásokat pedig egy, a jelenkori magyar prózában kevésbé erős lélekelemző irány olvasói is érdeklődéssel fogadhatják. Bár Takács Zsuzsa most még vendég a próza területén, semmiképp sem megtévesztő külsejű, hiszen szövegei nem csupán prózának álcázott versek, hanem valódi, színvonalas kisprózák, melyek nem maradnak el attól az elvárástól, melyeket alkotójuk korábbi életművét ismerve velük szemben támasztunk. Olvassuk hát úgy, mintha minden darab a mi önéletrajzaink része lenne, vagy legalábbis lehetne.

Gerold László

Az oroszok köztünk vannak

Makszim Gorkij: *Kicsik és polgárok*. – Janusz Głowacki: *A negyedik nővér*.
Népszínház, Szabadka

Divatba jöttek az oroszok. Legyenek régiek vagy maiak, vagy csak utalás formájában. Újvidéken is és Szabadkán is volt ebben a szezonban Gorkij-be-mutató, az *Éjjeli menedékhely*, illetve a *Kicsik és polgárokra* átkeresztelt *Kispolgárok* (ez utóbbi Faragó Zsuzsa új, kiválóan korszerű fordításában!). Ezenkívül az újvidéki műsorban helyet kapott Alekszandr Galin *Audíció* című darabja (itt *Verseny* a címe), a szabadkai műsorba felvett akadémiai vizsgálódásnak a lengyel Janusz Głowacki *A negyedik nővér* című drámájának pedig, amint a Csehov *Három nővérére* hajazó címből már sejteni lehet, vannak erős orosz kötődései. Az Újvidéki Színházban látható Dobozy-komédiában elhangzó, szólássá vált jópofa mondat, miszerint „az oroszok már a spájzban vannak”, a vajdasági magyar színházakban maga a valóság: az oroszok a repertoárban vannak. Mondhatnánk: köztünk vannak.

Miért? – kínálkozik a fölöttébb logikus kérdés.

A válasz: mert mi vagyunk az oroszok.

Nos, ezt azért illik megmagyarázni!

Az orosz darabok, a mintegy száz évvel ezelőtt írt Gorkij-drámák éppen úgy, mint a mai szövegek alapfokon ún. szociális drámák, amelyek korjelenségként a szegénységet, a lepusztultságot, a nyomort, a nincstelenséget tematizálják. S ez a tematika teszi aktuálissá ezeket a szövegeket. Nemcsak elsősorban az orosz nyelvterületen, ahonnan ezek a szövegek kirajzanak, hanem itt nálunk is, ahol a nincstelenséggel kapcsolatos szociális helyzet egyre aggasztóbb méreteket ölt, de például Magyarországon is, ahol a színházak mellett a könyvkiadás is bővelkedik az orosz nyomorirodalmat ábrázoló művekben.

A színház pedig, amint ez természetes is, időszerű kíván lenni, s egymásra tűzi műsorra az általánosan érvényes nyomortörténeteket, amelyek – ez ugyancsak természetes – színhelye egy szűk közösség: a család. Mert ezen belül érződik legerőteljesebben a mindennapi, a megélhetési gondokkal való küzdelem, s élezhető ki legjobban az ellentétek.

Így volt már a huszadik század elején, amikor Gorkij írta drámáját, s így van ez manapság is, amikor az irodalomban erőteljes vonulattá vált a mindennapi nyomor ábrázolása.

A két szabadkai előadás közül a Verebes István rendezte *Kicsik és polgárok* kiegyensúlyozottabb, több jó, sőt néhány remek alakítással dicsekedhet, míg *A negyedik nővér*, amelyet Nagypál Gábor rendezett, szertelenebb, jó és kevésbé jó részletek, alakítások keveréke.

Verebes rendezését látva óhatatlanul olyan sportokra kellett gondolni, amelyekben létezik az ún. tiszta játékidő, mint a kosárlabdában, ahol a négy-szer tíz perc csak a játék időtartamát jelenti, azt az időt, amíg a labda játékban van. A szabadkai előadás mintegy két és fél órájából a tiszta „játékidő” ennél körülbelül fél órával kevesebb. A rendező ugyanis azt találta ki, hogy a jeleneteket a némafilmeket idéző zenés, táncos közjátékkal (mozgástervező: Bodor Johanna) váltsa el. Erre a dráma jelenetes szerkezete valóban alkalmat nyújt, ugyanakkor viszont kérdéses, hogy az előadás javára szolgál-e ez a rendezői ötlet, amiből nem csak sok van, lévén, hogy a mű számtalan epizódra tördelt, következésképpen olykor néhány percenként következnek a betétek, amelyek mintha a drámai mondanivalóval sem lennének éppen szinkronban. S ez az utóbbi a zavaróbb. Mert amint említettem, Gorkij drámája szociális kérdéseket és ezekből következő emberi konfliktusokat tartalmaz.

Egy elfuserált családról és a házban albérletben lakókról, illetve a család kosztosairól szól. Az apa (Kovács Frigyes) zsarnokként uralkodik a család felett, melyben az anyának (Faragó Edit) még véleménynyilvánítási joga sincs, a fiú (Szőke Attila) kicsapott egyetemista, a tanárnő lány (G. Erdélyi Hermina), aki magánéletében szerencsétlen, öngyilkosságot kísérel meg. De a történet minden szereplője függő viszonyban van a mindenki felett rendelkező és ítélkező családfővel, a nevelt fiától (Ralbovzski Csaba) kezdve a kosztos, részeges kántoron (Péter Ferenc), a szegény madarász rokonon (Szilágyi Nándor) át ennek szerelmi bonyodalmat kavaró lányáig (Gál Elvira), a könnyűvérű, de valójában tartós szerelmi kapcsolatra vágyó vígözvegyig (Kalmár Zsuzsa).

Nos, ebbe az életkép-együttesbe nem kifejezetten illenek az epizódokat szétválasztó gyors ritmusú charleston-számok. Engem legalábbis nagyon zavart ez az önmagában kétségtelenül jópofa, szórakoztató eljárás, melynek nem érzem a funkcióját. Kikapcsol? Kizökkent? Miért? Pihentet? Kell? Ellenpontoz? Minek? Másért? Nem tudom. Csupán egyetlen elfogadható magyarázatát vélem a betétechnikanak, hogy a soron következő jelenethez a szereplők kimenjenek, illetve bejőjenek, beálljanak, „bemozogjanak” a Kis Kovács Gergely jó tervezésű színpadtér egyik új jelenetébe. De ezért nem túl nagy árat fizet-e a különben színészi szempontból többnyire kiváló előadás? Olykor igen, hiszen minden új jelenetet alulról, szinte a nulláról kell indítani.

Szerencsére a színészeknek többnyire sikerül legyőzniük ezt a semmiképpen sem nélkülözhetetlen akadályt.

Kovács Frigyes teljes mértékben uralja a színpadot, indulatosságában féltelmetes, korlátoltságában visszataszító. Ellentmondást nem tűrő gesztusai, felcsattanó hangja, akárcsak önmagát legyőzni képtelen, gyorsan szégyellnivalónak, önmagához méltatlannak érzett ellágyulásai valóban szörnyeteget formáznak. Ebből a családból vagy menekülni kell, vagy úgy, ahogy a lánya, Tatjana teszi, öngyilkosságot kísérel meg, vagy úgy, ahogy a fiúk teszik, fia, Pjotr enged a vígözvegy csábításának, nevelt fia, Nyil pedig a családi elvárással szemben Tatjana helyett dacolva Polját, a madarász lányát választja társául. Csak a feleségnek, az anyának nincs választása, ő nem menekülhet. Faragó Edit tökéletes pontossággal ábrázolja ezt a kiszolgáltatottságot, az örök megfélemlítésből következő alárendeltséget, amit jól árnyal azokban a jelenetekben, amikor a szakácsnéval diskurál, amikor nem kell arra gondolnia, hogy ő műveletlen, lenézett. Alakításának külön erénye árulkodó arc- és szemjátéka. Az alárendeltséget, a kiszolgáltatottságot és az ezzel párosuló tehetetlenséget, hozzá hasonlóan, hitelesen jeleníti meg G. Erdélyi Hermina Tatjanaként. A fájdalmat, amit talán a legnehezebb „elmondani”, fogalmazza meg láttelepszerű pontossággal, amikor lábadozva szinte mozdulatlanul szemléli az egyre fokozódó konfliktussorozatot. Sokkal kényesebb és nehezebb feladat a lázadó, de ugyanakkor félnék, bizonytalan fiatalember megjelenítése. Szőke Attila láthatóan küszködik is a feladattal, s hogy, főleg a befelé fordulás pillanataiban, olykor hiteles, mindenképpen eredmény, míg kitörései már kevésbé autentikusak.

A család holdudvarában élő szereplők közül feladatát legszembetűnőbben Péter Ferenc oldja meg. Állandóan alkoholgőzös kántorja Jack Nicholson-osan bohóckodó filozofálással próbálja leplezni kiábrándultságát. Ezt olykor valóban frappánsan csinálja, de gyakran modoros. Szilágyi Nándor madarásza néhány gesztussal megejtően ábrázolt ágrólszakadt kisember. Kalmár Zsuzsa vígözvegye hol felszínes, aki eljátszik a férfiakkal, hol célratörő, ragadozó nőtény, aki nem engedi ki karmai közül a megkaparintott Pjotr, célja érdekében merészen szembeszáll a családfővel is, ennek is, annak is hiteles. Pjotrhoz hasonló hálátlan szerep Nyilé, a nevelt fiúé. Legalábbis Ralbovzski Csaba tolmácsolása szerint. Nem sikerül teljességgel éreztetnie sem a mellőzöttségből adódó kívülállást feledtetni próbáló szerelmi vágyat, sem az elégtételt jelentő lázadás hitelességét. Nem éli, csak játssza a szerepét. Ezt tapasztalni Gál Elvira Polja ugyancsak nem éppen hálás szerepének megformálásában is. A Gadus Erika kort és miliőt kifejező ruháiban történő előadás kisebb epizód szerepeiben Pálfi Ervin, Táborosi Margaréta, Sziráczy Katalin és Péter László látható, többé (Pálfi) vagy kevésbé (Sziráczy) elfogadható teljesítménnyel.

*

Hol van már a tavalyi hó? – kérdezhetnénk Janusz Głowacki műfajokat vegyítő/keverő színpadi szövegéből (*A negyedik nővér*) készült előadás láttán. A tavalyin az a száz évvel ezelőtt hullott csehovi hó értendő, amely Olga, Mása és Irina vágyódását lírává oldotta, miközben mindhármukban egyre hangosabban dübörgött a varázsszó: Moszkva – (vissza)vágyódásuk álma, álmvárosa. Nos, Głowacki nővéreinek ez sikerült. Ők Moszkvában élnek, száz évvel később. S éppen ez a baj. Ott élnek, ahol züllés, pusztulás, erkölcsstelenség enyészik (ezt közvetíti Csík György rozsdás díszlete és szedett-vedett jelmezkollekciója). Ahonnan ezért menekülni kell. Hová? Egy mai Moszkva-illúzióba – Amerikába. Csakhogy ezek a mai nők éppen úgy nem mehetnek sehová, ahogy Csehov nővérei sem mehettek Moszkvába. Csak vágyódhatnak oda, valahová. Szerencsére a lengyel író, aki maga is évekig ette az emigránsok keserű kenyerét, kitalál egy negyedik nővért is, aki, igaz, fiú, de készségesen öltözik lánnyá, hogy testvérkén segítsen, s akinek kétszer is sikerül eljutnia az álmok földjére, de mindkétszer kétségbeesetten iszkol vissza. Az álmok filmvárosából kidobják, a kupiból pedig maga menekül. Hoz viszont egy csodaböröndöt, amihez úgy jut hozzá, mint a krimiben szoktak a dollárokkal tömött pénzeskofferekhez jutni – elcserélték az övével. De ebből, sajnos, pénz helyett csak varázsfény ömlik, amely azonban a pénzzel ellentétben, ami csak vizályt szítana, minden addigi gondot ragyogóan megold. Ami elromolhatott, az elromlott, most pedig minden, ami elromlott – megjavul.

A képzeletben és az illúziók világában – a színházban.

Głowacki tehát tovább- vagy inkább felülírja Csehovot. Folytatja a nővérek egykori történetét, Olgából, Másából, Irinából Vera (Erdély Andrea), Tánya (Béres Márta), Kátya (Táborosi Margaréta) lett, a Csehovnál annyit emlegetett tábornok apa itt az emlékekből inkarnálódott, mai háborúkat megjárt hadfi (Csernik Árpád), aki, mint Csehovnál a mindenből kiábrándult Csebutikin doktor, a vodka rabja. Andrej pedig, Csehov nővéreinek testvére, itt talán a negyedik nővérré váló Koljaként (Mészáros Árpád) van jelen. Ám az sem elképzelhetetlen, hogy a negyedik „nővér” az író, aki maga is megtapasztalta az amerikai álmot, s rájött, hogy mint egykor Moszkva (Maszkva moja!), ez is messze van a vágyott valóságtól.

Moszkvák tehát nincsenek, ahogy Amerikák sincsenek, csak álmok vannak.

A Nagypál Gábor rendezte (vizsga)előadás, miközben mintha egy mai orosz nyomortörténetet állítana színre, pontosan ezt az elérhetetlen boldogságot fejezi ki. Egyrészt szabad teret ad a vizsgázó színészpálántáknak, akik láthatóan önfeledten vetik bele magukat a játékba, másrészt pedig tiszteletben tartja a felnőtt színészek alakformáló rutinját. Azok kedvükre élvezhe-

tik a játékot, drámozni még kevésbé tudnak, jelzéseket használni viszont jól tudnak, ezek pedig komolyan tehetik a dolgukat, amiből nem hőtkomoly színház, hanem szórakoztató stíluskavalkád jön létre. Az, hogy a korban nem is olyan távoli generációk játékműve menyire különbözik, amit nem lehet nem észrevenni, ebben az esetben semmiképpen sem zavaró, de mindenképpen jelzésértékű.

Jó iskola.

MAKSZIM GORKIJ: KICSIK ÉS POLGÁROK
NÉPSZÍNHÁZ, SZABADKA

Fordította: FARAGÓ Zsuzsa

Rendező: VEREBES ISTVÁN m. v.

Dramaturg: FARAGÓ Zsuzsa m. v.

Díszlet: KIS KOVÁCS Gergely m. v.

Jelmez: GADUS Erika m. v.

Mozgástervező: BODOR Johanna m. v.

Zenei válogatás: VEREBES István m. v.

Színészek: KOVÁCS Frigyes, FARAGÓ Edit m. v., SZŐKE Attila, G. ERDÉLYI Hermina, RALBOVSZKI Csaba, PÉTER Ferenc, SZILÁGYI Nándor, GÁL Elvira, m. v., KALMÁR Zsuzsa, PÁLFI Ervin, TÁBOROSI Margaréta m. v., SZIRÁCSKY Katalin, PÉTER László m. v.

*

JANUSZ GŁOWACKI: A NEGYEDIK NŐVÉR
NÉPSZÍNHÁZ, SZABADKA

Fordította: PÁSZT Patrícia

Rendező: NAGYPÁL Gábor m. v.

Dramaturg: GYARMATI Kata m. v.

Díszlet, jelmez: CSÍK György m. v.

Zene: ifj. KUCSERA Géza, PÁLFI Ervin

Színészek: ERDÉLY Andrea ak. h., BÉRES Márta ak. h., TÁBOROSI Margaréta, ak. h., MÉSZÁROS Árpád ak. h., CSERNIK Árpád, VICEI Natália, SIRMER Zoltán ak. h., KARDOS Krisztián ak. h., VÁGÓ Krisztina ak. h., PÁLFI Ervin, RALBOVSZKI Csaba, SZŐKE Attila

Krónika

DÍJAK

HÍD-DÍJ DEÁK FERENCNEK – A 2006. évi Híd Irodalmi Díjat a bírálóbizottság Deák Ferenc *Történelem* című, a Studio Bravo gondozásában megjelent könyvnek ítélte oda.

FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ – A 2006. évi Forum Képzőművészeti Díjat a bírálóbizottság a bácskosuthfalvi 9+1 Művésztelepnek ítélte oda.

DÍJ NINKOV KOVAČEV OLGÁNAK – Szeptember 14-én vette át Ninkov Kovačev Olga a Nagypáti Kucac Péter-díjat Topolyán.

DÍJ DÉVAVÁRI ZOLTÁNNAK – Dévavári Zoltánt posztumusz a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével tüntette ki Sólyom László.

RENDEZVÉNYEK

DOMBOS FEST – A kishegyesi Dombos Fest irodalmi részét ezúttal tábor formájában szervezték meg a kishegyesi Kátai-tanyán. Hamvas Béla írói munkásságáról és meghatározó jelentőségéről tartott előadást Dúl Antal, Horváth László, Kocsi Lajos, Odorics Ferenc és Sáfrány Attila. Esténként Jász Attila, Tolnai Ottó és Varga Imre olvastak fel műveikből, Bárdos Ágnes pedig megzenésített verseket énekelt.

VAJDASÁGIAK A MŰVÉSZETEK VÖLGYÉBEN – Július 27-e és augusztus 5-e között került megrendezésre a Művészetek Völgye, ahol vajda-

ságiak is bemutatkoztak. A szabadkai Népszínház magyar társulata Zalán Tibor–Bakos Árpád Szulamit című produkcióját, a szabadkai Gyermekszínház Hamlet, a dán királyfi című előadását mutatta be, valamint fellépett a Zentai Színtársulat is. Levetítették Tolnai Szabolcs Nagy Józsefről készült portréfilmjét. Fellépett Tolnai Ottó, Lajkó Félix, a zentai Apopó verséneklő együttes, Benkó Attila kishegyesi mesemondó, valamint a péterrévei Tisza és az újvidéki Csürdöngölő táncegyüttes is.

SIMON ISTVÁN BARÁTI KÖR – Augusztus 13-án Csókán megtartotta alakuló ülését a Simon István Baráti Kör, amely méltó emléket kíván állítani Cs. Simon Istvánnak.

SZENTELEKY-EMLÉKNAP – Augusztus 20-án került sor Szivácon a hagyományos Szenteleky-emléknappra gyászmisével, Szenteleky Kornél sírjának meglátogatásával, valamint a Szenteleky Napok Tanácsának bővített ülésével. Bányai János bemutatta Marija Cindori Šinković Endre Adi u srpskoj književnosti (1906–2006) című könyvét, valamint a szerző saját befogadástörténeti kutatási tapasztalatairól beszélt.

A KORTÁRS KÖLTÉSZET – Augusztus 29-én Újvidéken A kortárs költészet – a kor kihívásai címmel rendeztek tanácskozást, amelyen többek között részt vett Jovica Acín, Bányai János, Faragó Kornélia, Losoncz Alpár, Juljan Tamaš, Dragan Jovanović Danilov.

MAGYARKANIZSAI ÍRÓTÁBOR – Szeptember 5-e és 8-a között tartották meg az 55. Magyarkanizsai Írótábort. Sor került rendhagyó irodalomórákra az iskolában, a Szentől szemben elnevezésű író-olvasó találkozóra, tartottak felolvasóestet, valamint Koncz István-emlékestet rendeztek. A Szociográfiai műhely témája a regionalizmus volt.

KONFERENCIA TOPOLYÁN – A Kiss Lajos Néprajzi Társaság szeptember 8-án negyedik alkalommal rendezte meg a fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológia szakos hallgatók konferenciáját Topolyán, ahol közel húsz előadás hangzott el. A konferencia napján került sor a Kiss Lajos Néprajzi Társaság ez évi díjainak átadására, valamint a Simon András és Juhász Antal szerkesztette Egy bánsági falu népi műveltségéből című tanulmánykötet bemutatójára, amely jázovai gyűjteméseket tartalmaz.

HARKAI VASS ÉVA IRODALMI ESTJE – Szeptember 12-én került sor Topolyán Harkai Vass Éva irodalmi estjére.

KÖNYVBEMUTATÓK

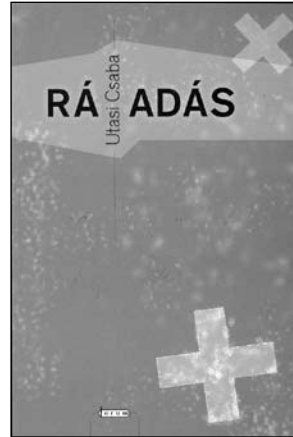
Július 12-én mutatták be Topolyán Burány Béla Mé piros a gólya csőre? című, délvidéki erotikus és obszcén népmeséket tartalmazó könyvét.

Augusztus 25-én Szabadkán Bata János költő és műfordító Üstökösök fényénél című kétnyelvű fordításkötetét mutatták be.

Szeptember 10-én Topolyán bemutatták Balázs-Arth Valéria Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon című könyvét, valamint megnyitották a kiadványban szereplő topolyai alkotók közös kiállítását.

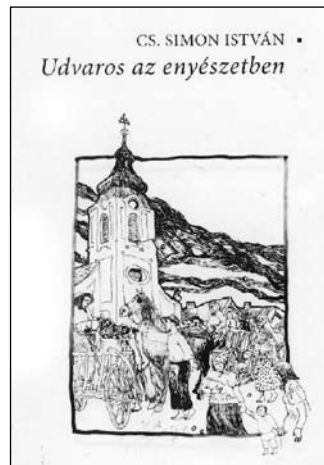
Szeptember 11-én Kishegyesen mutatták be Balázs-Arth Valéria Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikonát.

MEGJELENT

Utasi Csaba: Ráadás. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Jódal Rózsa: Figyellek, világ! Hardaró Jutka. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Cs. Simon István: Udvaros az enyészeten. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007

Vízjáró verőfény. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Istina na primeru Sekića. Die Wahrheit am Beispiel von Sekitsch. Az igazság Szikics példáján. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

Meggyőződésem parancsolta. Szép Ferencz emlékére. Agapé, Újvidék, 2007

Délvidék/Vajdaság. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007

Bambach Róbert színháza – Pozorište Roberta Bambaha. Pozorišni muzej Vojvodine, Újvidék, 2007

Az Újvidéken megjelenő Letopis Matice srpske júniusi számát zömmel a magyar irodalomnak szenteli. Verset és prózát közöl Konrád Györgytől, Esterházy Pétertől, Vörös Istvántól, Darvasi Lászlótól, Tóth Krisztinától, Weöres Sándortól, Háy Jánostól, Radics Viktoriától, Dragomán Györgytől, Koncz Istvántól, tanulmánya jelent meg Weöres Sándornak, Bányai Jánosnak, Marija Cindorinak, valamint jegyzete Kertész Imrének, Márai Sándornak, Páll Sándornak, Hartig Tibornak, Gerold Lászlónak, valamint kritikája Faragó Kornéliának, illetve Draginja Ramadanskinak, Đorđe Pisarevnek, Ivan Negrišoracnak, Zoran Đerićnek, Marko Čudićnak és Saša Radojčićnak.

A Nagybecskerekén megjelenő Ulaznica című folyóirat 2001–2002. száma összeállítást közöl a mai magyar prózából, szerzők Szerbhórváth György válogatásában: Péterfy Gergely, Aaron Blumm, Grecsó Krisztián, Tóth Krisztina, Gazdag József, Dragomán György, Jánosi Lajos és Hazai Attila.

SZÍNHÁZ

INFANT – Négy magyar előadás szerepelt Újvidéken a 13. Infant programjában. Várszegi Tibor budapesti művész és a Mezei Szilárd-trió együtt-

működéséből született A mennybe vitt leány című darab. Hét lépés című performance-át mutatta be a Gemza–Mezei-duó. Fellépett Urbán András társulata és a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház 0,1 mg című darabbal, valamint Fehér Ferenc előadta az Emberkönyv című produkcióját.

GYERMEKSZÍNHÁZAK 15. NEMZETKÖZI FESZTIVÁLJA – Július 2-a és 10-e között rendezték meg Kotorban a Gyermekszínházak Nemzetközi Fesztiválját, melyen bemutatkozott a szabadkai Gyermekszínház is, a Tündér Ilona és Árgyélus című előadással, melyet Hernyák György rendezett. A darab zeneszerzője, Bakos Árpád részesült díjban.

ALTERNATÍV SZÍNHÁZAK SZEGEDEN – Július 16-a és 22-e között rendezték meg Szegeden a 17. Thealter International – Szabad Színházak Nemzetközi Találkozóját és a 13. SZASZSZ – Alternatív Színházi Szemlét. Az eredményhirdetés után mutatta be a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház Urbán András rendezésében, Pilszky János Urbi et Orbi című műve alapján készült előadást.

TANYASZÍNHÁZ – Idén 30. alkalommal indult útjára a Tanyaszínház echós szekere. Molnár Ferenc műve alapján készült A Pál utcai fiúk című produkciót mutatták be. Rendező: László Sándor. Dramaturg: Góli Kornélia. Az előadás szereplői: Asztalos Géza, Bartis Emília, Béres Márta, Buza Ákos, Crnkovity Gabriella, Gombos Dániel, Huszta Dániel, Kardos Krisztián, Kokrehel Júlia, Lőrinc Rita, Magyarai Etelka, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor, Raffai Ágnes, Sirmer Zoltán, Soltis Lehel, Tankó Erika, Táborosi Margaréta és Virág György. A Tanyaszínház

idei előadásainak helyszínei: Csantavér, Bácskossuthfalva, Bácskertes, Bácsfeketehegy, Kishegyes, Kavilló (bemutató), Kevi, Nagyradanovác, Hajdújárás, Adorján, Zenta, Kisorosz, Magyarcserenye, Ürményháza, Székelykeve, Hertelendyfalva, Torontálvásárhely, Muzslya, Budiszava, Piros, Szenttamás, Bácsföldvár, Óbecse, Ada és Mohol.

VIZSGAELŐADÁS SZABADKÁN – Szeptember 2-án Szabadkán a Kosztolányi Dezső Színházban vizsgálódásként Kardos Krisztián és Mészáros Árpád Szilágyi Andor A bárány megkísértése, avagy Leopold Dauer, a férfi, aki megmenthette volna a világot című drámáját adta elő.

ZENE

Augusztus 17-e és 19-e között rendezték meg Zentán a VII. Zentai Egyházzenei Fesztivált hazai és magyarországi együttesek fellépésével.

Az idén is megrendezésre került a Szabadkai Nyári Zenei Esték rendezvény. Augusztus 19-én a Kodály-évforduló jegyében Kodály Zoltán művei csendültek fel a Pro Musica Kamarakórus és a Bach Énekegyüttes közreműködésével.

JAZZ, IMPROVIZATÍV ZENE – Szeptember 13-e és 15-e között rendezték meg Magyarokán a 13. Jazz, improvizatív zene fesztivált, melyen fellépett Kurina Laura, Matolcsi Katalin, Simon Nabatov, az Ektar együttes, a

belgrádi kamarakórus, Herb Robertson és a The Space Cadets, a Tóth Viktor Trió Hamid Drake-vel és Mezei Szilárdal kiegészülve, Svetlana Spajicé, valamint Jewel Brown a Molnár Dixieland Banddel.

KIÁLLÍTÁS

Augusztus 20-án nyitották meg Szabadkán Korhecz Papp Zsuzsanna az Árpád-ház szentjeit ábrázoló festményeinek kiállítását.

Szeptember 12-én Óbecsén megnyitották a Tari István grafikáiból álló kiállítást.

FILM

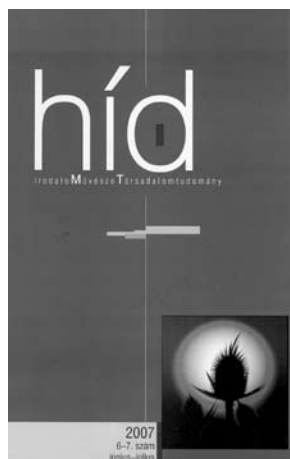
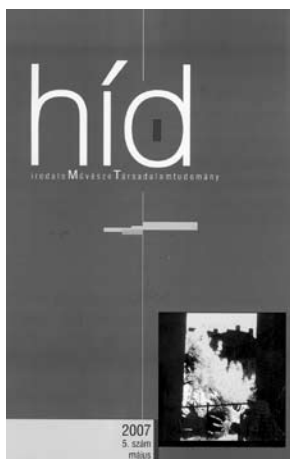
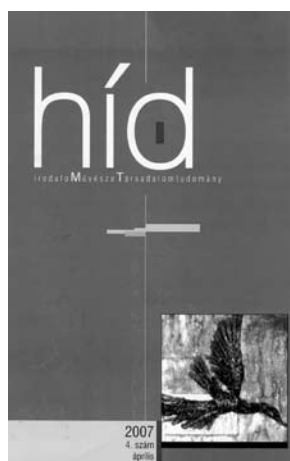
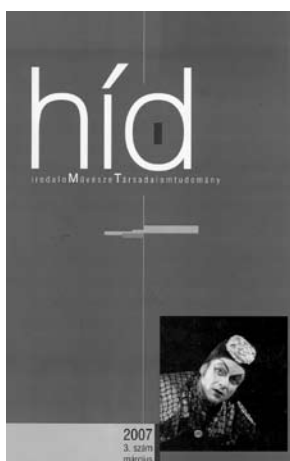
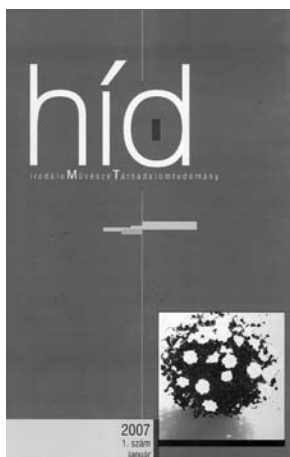
A július 8-án zárult I. Szerbiai Filmszemlén a legjobb rendezésért járó díjat Tolnai Szabolcs érdemelte ki Fövenyóra című filmjéért, valamint Kőporosi János kapta a legjobb hangért járó díjat.

Az Iván Attila rendezte A szép Tisza és más című kisfilmet a nemzetközi zsűri beválogatta a Szarajevói Filmfesztivál rövidfilmjeinek döntőjébe.

Augusztus 20-án a Szarajevói Filmfesztivál versenyprogramjában a magyarokániai Iván Attila A szép Tisza és más című kisfilmjét vetítették. A filmet meghívták a közép-európai dokumentumfilm-fesztiválra, a prágai Eastsilver. doc-ra, de várható megmérettetése a legnagyobb európai rövidfilmfesztiválon is, Rotterdamban.

NOVÁK Anikó összeállítása

SZÁMAINK 2007 ELSŐ FELÉBEN

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Bakos Petra
Bányai János
Bence Erika
Bordás Győző
Danyi Zoltán
Gerold László
Jung Károly
Kolozsi Orsolya
Lovas Ildikó
Mikus Csaba
Novák Anikó
Örsi Julianna
Pénovátz Antal
Szabó Szilvia
Szűgyi Zoltán

A fedőlapon:

Mikus Csaba fotója (részlet)

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Alapja és a Szülőföld Alap támogatja.

híd

ISSN 0350-9079

0770350907007